ISTORIE
CONTEMPORANĂ

Cătălin Augustin Stoica este doctor în sociologie al Universităţii Stanford; are două masterate în sociologie – unul la Stanford şi unul la Universitatea Central-Europeană. În prezent este conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative. Între 2007 şi 2015 a fost director general al Centrului de Sociologie Urbană şi Regională (CURS). A publicat studii pe tema comunismului şi postcomunismului în reviste şi volume de specialitate apărute în România, SUA, Germania şi Polonia.

CĂTĂLIN AUGUSTIN STOICA
ROMÂNIA CONTINUĂ
Schimbare şi adaptare în comunism şi postcomunism

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Seria „Istorie contemporană" este coordonată de Cristian Vasile şi Vladimir Tismăneanu.

Redactor: Andreea Niţă

Coperta: Ioana Nedelcu Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

DTP: Dragoş Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Artorint

©HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Stoica, Cătălin Augustin

România continuă: schimbare şi adaptare în comunism şi postcomunism / Cătălin Augustin Stoica.

— Bucureşti: Humanitas, 2018

Conţine bibliografie

ISBN 978 – 973 – 50 – 6287 – 3

316

EDITURA HUMANITAS

www.humanitas.ro

Cuprins

Cuvânt înainte 9

1. *„Un pas înapoi, doi paşi înainte"*:

Instituţionalizarea partidului-stat şi a proprietăţii colective – studiu de caz 21
Precizări metodologice *24*
Scurtă prezentare a satelor Vadu Roşca şi Năneşti… *36*
Construirea partidului-stat… *38*
Constituirea unor noi forme de proprietate *59*
Făurirea „Omului Nou” *66*
Consideraţii finale *75*
2. *„Puţini am fost, mulţi am mai rămas*!”:
Bazele sociale ale Partidului Comunist Român 80
Politicile de personal ale Partidului Comunist Român: 1944 – 1989 *84*
Scurtă prezentare a datelor… *99*
Profilurile membrilor de partid în şase ţări din centrul şi estul Europei… *103*
Profilul socio-demografic al membrilor PCR. *108*
Profilurile socio-demografice ale funcţionarilor de partid. *119* Recrutarea în PCR.*121*
Consideraţii finale… 132
3. „P.C.R”. (Pile, Cunoştinţe şi Relaţii) în postcomunism… 140
Introducere… 140
Legături sociale în comunism: *pile, cunoştinţe şi relaţii*. 141
Scurtă prezentare a datelor. 151
Ce factori influenţează capitalul de relaţii ori pilele? … 1.59
Discuţie 164
4. *Capitalism postcomunist* à la roumaine! *169*
Capitalism (e) în Centrul şi Estul Europei:
puncte de vedere… *172*
Capitalism politic: precizări şi nuanţări – *174*
Capitalismul politic al anilor ’90… *181*
Anii 2000: Capitalism global neoliberal şi capitalism politic românesc *189*
Epifenomene recente: conflictul dintre stânga proafaceri şi dreapta încremenită în proiect… *205*

În loc de concluzii *208*
ANEXA 1
Elemente tehnice ale analizei recrutării în PCR *213*
Variabilele incluse în analiză *213*
Precizări privind analizele multi-variate *216*
ANEXA 2
Elemente tehnice ale analizei statistice a relaţiilor de utilitate 220
Variabilele incluse în analiză *220*
Precizări privind analiza multi-variată a relaţiilor de utilitate în 2010 *222*
Note 225
Bibliografie 263
Mihaeld, Mayei şi Sard

Cuvânt înainte

Surprinzătoarele revoluţii din 1989 şi schimbările ce le-au urmat au făcut obiectul a numeroase studii, ducând la apariţia unei adevărate industrii. Interesul pentru tranziţie e absolut legitim, întrucât perioada de după căderea comunismului s-a dovedit fascinantă. Parafrazându-l pe istoricul american Martin Malia, problema pusă cercetătorilor şi decidenţilor politici poate fi sintetizată cu umor, nu lipsit de amărăciune, astfel: e uşor să faci o ciorbă de peşte dintr-un acvariu, dar cum transformăm ciorba înapoi în acvariu? 1

Sarcina refacerii acvariului a fost şi mai dificilă dacă ţinem cont de condiţiile specifice fiecăreia dintre fostele ţări comuniste. Conform unuia dintre personajele volumului de semificţiune *Adam Smith Goes to Moscow*: *ADialogue on Radical Reform*, de Walter Adams şi James W. Brock, pentru un prim-ministru al unei ţări din centrul şi estul Europei, aceste condiţii sunt extrem de importante: „Trebuie să avem în vedere faptul că, bunăoară, potrivit Centrului pentru Studierea Opiniei Publice din Moscova, în 1990, 42% dintre cetăţenii fostei URSS credeau în telepatie, 57% credeau în curele de vindecare transmise în direct la televizor, 42% în astrologie şi 35% în vrăjitorie […]. În alegerile generale din Republica Cehă [de la

începutul anilor ’90 – n. m. [1]J au candidat 40 de partide, coaliţii şi mişcări politice, inclusiv formaţiuni precum

Prietenii Berii sau Iniţiativa Erotică Independentă”. 2 Exemplele invocate de înaltul oficial est-european fictiv aveau rolul de a tempera entuziasmul unui consultant economic american în legătură cu aplicarea terapiei de şoc în toate fostele ţări comuniste, indiferent de specificul şi istoria recentă a acestora.

Trei decenii mai târziu, mulţi est-europeni par a fi dezamăgiţi. Nu e vorba de faptul că aşteptările iniţiale cu privire la prosperitate şi democratizare nu s-au realizat întocmai şi mai ales imediat. Nici nu se putea, întrucât aşteptările de atunci erau nerealiste – un lucru pe care azi îl admit mulţi. E vorba despre altceva, despre sentimentul că ceva, undeva, încă mai scârţâie. Deşi ţările din regiune au trecut prin numeroase transformări şi au înregistrat progrese evidente în multe domenii, unele aspecte ale prezentului pun sub semnul întrebării radicalismul momentului de ruptură din 1989, generând impresia de „deja fu” – aşa-zisul sentiment oltenesc de retrăire al unui moment din trecut.3

Spre exemplu, potrivit primei ediţii a suplimentului revistei *Capital*, „Top 300 cei mai bogaţi români”, în anul 2003, pe primele douăzeci de locuri se situau şapte persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist sau au fost lucrători ai Securităţii, conform propriilor declaraţii (*e.g.*, Iosif Constantin Drăgan, familia Păunescu, familia Voiculescu, George Copos, Nicolae Badea – fostul ginere al lui Ion Dincă, înalt oficial al regimului Ceauşescu –, Viorel Cataramă şi Ioan Niculae). Acestora li se adăugau alte cinci persoane care fie aveau experienţă de afaceri în afara ţării, fie activaseră în ţară în minusculul sector economic privat ori în cel al economiei gri (ilegale) din timpul comunismului (*e.g.*, Ion Ţiriac, Frank Timiş, Fathi Taher, George Becali, Dinu Patriciu).

1 Toate completările dintre paranteze drepte îmi aparţin.

În ediţia din 2017 a aceluiaşi supliment, între primii douăzeci cei mai bogaţi români se situau trei persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist (*e.g.*, I.C. Drăgan, Gabriel [Puiu] Popoviciu – şi el fost ginere al lui Ion Dincă – şi familia Voiculescu). Tot în primele douăzeci de locuri se mai situau trei „noi" capitalişti cu experienţă de afaceri fie în afara ţării, fie în ţară, în economia secundară de dinainte de 1990 (e.g., Ion Ţiriac, Frank Timiş și George Becali).

Subliniez faptul că rândurile de mai sus se referă la vârfurile topului celor mai bogaţi 300 de români. Şi în 2003, şi în 2017, întregul top era populat cu mult mai multe astfel de persoane.4 De asemenea, deşi unii dintre ocupanţii primelor 20 de poziţii ale topului din 2003 menţionaţi anterior nu se mai aflau în primele 20 de locuri în 2017, aceştia nu au ieşit din top 300, ci au ajuns pe locuri inferioare.

Din raţiuni pe care le voi explica de îndată, mă opresc asupra ocupantului primului loc al ediţiei din 2003 a topului revistei *Capital*, I.C. Drăgan. Potrivit unor diverse surse, I.C. Drăgan a fost apropiat ori simpatizant al Gărzii de Fier. Plecat la o bursă de studii în Italia în 1940, a rămas acolo şi – după cel de-al Doilea Război Mondial – a pus bazele unei afaceri de distribuţie a gazului lichefiat, ce s-a dovedit a fi extrem de profitabilă. Într-o primă etapă, regimul comunist de la Bucureşti îl consideră persona non grata, dar, spre sfârşitul anilor '70, are loc un dezgheţ al relaţiilor cu România socialistă. Apropierea de Ceauşescu s-ar fi datorat pasiunii pe care I.C. Drăgan o avea pentru istoria tracilor şi a dacilor, pasiune ce s-a concretizat în scrieri şi acţiuni consonante cu ideile protocroniste promovate de regimul de la Bucureşti.5 Pasiunii pentru traci i s-a adăugat admiraţia pentru Ion Antonescu, admiraţie concretizată prin coordonarea şi publicarea în Occident a patru volume dedicate acestuia.6 Conform unor foşti oficiali comunişti, I.C. Drăgan ar fi încercat, şi, după alţii, a şi reuşit să facă afaceri cu România lui Ceauşescu.7

După 1989, a revenit în ţară, unde a înfiinţat o editură, posturi de radio, un ziar, o fundaţie şi o universitate, având legături mai mult decât amicale cu Eugen Barbu şi Corneliu Vădim Tudor.[2] Evident, alături de aceste iniţiative cultural-educaţionale, şi-a extins afacerile din Italia în România, mai ales prin compania Butan Gas. La venerabila vârstă de 78 de ani s-a căsătorit cu o tânără româncă de numai 22 de ani. Aceasta din urmă era fiica generalului Ştefan Guşă, fost şef al Marelui Stat-Major, trimis de Ceauşescu la Timişoara în 1989 pentru a reprima mişcările de protest şi recuperat apoi de Ion Iliescu şi guvernul său provizoriu.

Ceea ce îl distinge pe I.C. Drăgan este flotabilitatea sa extraordinară, biografia sa reprezentând un adevărat arc peste timp şi regimuri politice. Aşa cum am menţionat anterior, şi în cazul altor persoane din topul revistei *Capital* există numeroase legături biografice şi de afaceri cu trecutul, mai ales cu cel comunist. Parcurgerea acestui clasament sau a altora similare (e.g., topul 500 *Forbes România*) poate genera frustrări şi depresii multor cetăţeni ai acestei ţări, în special celor care au trăit momentele de euforie din decembrie 1989 şi au crezut că structurile regimului comunist au fost total dezintegrate. Parafrazând titlul excelentei etnografii a lui Caroline Humphrey, *Marx Wentăway – But Karl Stayed Behind*, se pare că, deşi Ceauşescu a plecat, nea Nicu a rămas – într-o formă sau alta – cu noi.8

Pe acelaşi coordonate, antropologul american Katherine Verdery nota recent că „a fetişiza anumite date istorice ne determină să vedem lucrurile în termenii unor rupturi în timp – cum ar fi faptul că România înainte de 1918 sau 1944 era complet diferită de România anului 1920 sau de cea a anului 1950«-9 De pe aceste poziţii, consideră Verdery, pentru a înţelege evoluţia istorică a României ultimilor o sută de ani poate că ar fi mai util să

2ș i la cel mai înalt nivel al conducerii României (vezi și Elie Wiesel et al., Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România - Raport Final, ed. cit.).

ne aplecăm mai mult asupra continuităţilor şi mai puţin asupra aşa-ziselor momente (ori date) de ruptură.10

Studiile incluse în acest volum se concentrează pe problema continuităţilor cu trecutul, pe fondul (sau, mai bine zis, în ciuda) transformărilor radicale pe care le-a cunoscut România în ultimele şapte decenii. Prin „continuităţi" mă refer la indivizi şi biografiile lor, structuri sociale de nivel mediu (reţele sociale), rutine şi practici sociale, plus elemente culturale. Sintagma „elemente culturale" nu se referă la des invocatele „mentalităţi" – o noţiune devenită desuetă în literatura de specialitate anglo-saxonă, dar folosită intens şi greşit la noi de diverşi analişti omniprezenţi în studiourile de televiziune. Adjectivul „cultural" face trimitere la definiţia culturii propusă de Ann Swidler, *i.e.*o cutie cu «unelte» (*tool kit*) precum simboluri, poveşti, ritualuri şi viziuni asupra lumii pe care oamenii le pot folosi în combinaţii variate pentru a rezolva diferite probleme".11 De pe aceste poziţii, rolul ei este de a „furniza elementele necesare elaborării unor strategii de acţiune" mai ales atunci când indivizii se confruntă cu situaţii noi.12 Cum repertoriul acţionai este transmis intergeneraţional, reacţiile indivizilor în faţa unor schimbări majore capătă alura „continuităţilor". O astfel de înţelegere a elementelor de ordin cultural face posibilă evitarea capcanei unui discurs moralizator, care, din păcate, a fost folosit în studii româneşti, dar mai ales străine cu privire la tranziţie. Potrivit acestui discurs, pe care îl dezavuez total, românii (alături de alţi est-europeni) ar fi incapabili să se schimbe, sunt nostalgici ai comunismului, animaţi de un colectivism profund, opus idealizatului individualism de inspiraţie liberală, propriu Vestului „civilizat".

În ciuda dramaticelor transformări prin care a trecut România în secolul XX, o serie de elemente, practici şi instituţii informate au supravieţuit, s-au adaptat şi continuă să genereze efecte şi în prezent. Spre exemplu, „pilele, cunoştinţele şi relaţiile" – practică aflată în strânsă legătură cu „penuria generalizată şi cu existenţa unui

sistem de privilegii propriu regimurilor comuniste” 13 – nu constituiau decât forme mutante ale relaţiilor clientelare preexistente regimului comunist, adaptări la un sistem nou, cu provocări specifice. Pe fondul transformărilor postsocialiste, importanţa unor astfel de relaţii, cel puţin în anumite domenii, nu a scăzut, ci s-a amplificat. Recentele scandaluri de corupţie din diferite domenii ne relevă existenţa unei încrengături de relaţii ori reţele sociale care nu de puţine ori îşi au originea în perioada de dinainte de 1989, mai exact, în biografiile indivizilor din aceste reţele.

Profilul actualei clase politice pare a fi rezultatul unei selecţii bazate aproape exclusiv pe loialitate politică şi potenţă financiară. Problema nu este însă nouă: după cum discut în paginile acestui volum, defunctele partide comuniste din Europa Centrală şi de Est s-au confruntat cu probleme similare în recrutarea de cadre, când prevalau criteriile loialităţii politice necondiţionate în detrimentul celor ce vizau meritele profesionale ale indivizilor. Sistemul politic al României începutului de secol XX şi mai ales idealizata perioadă a democraţiei interbelice au fost de asemenea marcate de relaţii clientelare, corupţie, favoritism, nepotism. Mai mult, actuala „birocraţie prădalnică”, care pare a urmări doar satisfacerea propriilor interese şi este volatilă politic, nu e o creaţie postcomunistă; existenţa unei funcţionărimi corupte, parte a unei oligarhii, a reprezentat o reală problemă şi în perioada interbelică.14

Recentele tunuri financiare date, se pare, sub protecţie politică – expresie a unei forme specifice numite „capitalism politic”, pe care o discut în Capitolul 4 – au şi ele corespondenţe în perioada interbelică (a se vedea, bunăoară, celebra „Afacere Škoda” – păgubosul contract de înzestrare a armatei din care au câştigat însă comisioane grase persoane aparţinând aşa-numitei camarile a lui Carol II).

Rândurile de mai sus nu trebuie nicidecum interpretate drept expresia unui pesimism extrem, sintetizat, de pildă, prin sintagma *plus ça change*, *plus*

c'est la même chose. De asemenea, consideraţiile anterioare nu constituie un indicator al unei opţiuni personale pentru o variantă „tare" a teoriilor dependenţei de trecut (*path dependency*). Dimpotrivă, sunt de părere că, în ultimul sfert de secol, România a înregistrat numeroase progrese, chiar dacă ele sunt poate mai lente şi mai puţin radicale decât ne-am fi dorit. Insistând asupra problemei continuităţilor (surprinzătoare), putem înţelege mai bine de ce, post-1990, lucrurile au evoluat aşa cum au evoluat, atât din punctul de vedere al profunzimii schimbărilor, cât şi al vitezei acestora. Mai mult, în condiţiile în care în jurul nostru ţări precum Ungaria ori Polonia – fostele „premiante" ale reformelor postsocialiste – par să se transforme în regimuri iliberale, studiul schimbărilor şi al continuităţilor ne poate fi de un real folos pentru a înţelege astfel de deraieri.

Studiile din acest volum se referă la cazul românesc, dar ele nu trebuie citite în cheia „excepţionalismului" autostigmatizant („ca la noi, la nimenea" ori „nu ai să vezi aşa ceva nicăieri în altă parte!"). Dimpotrivă, alte ţări din Europa (mai ales fostele ţări comuniste, pe care tindem să le ignorăm) s-au confruntat până nu demult sau încă se confruntă cu probleme similare (corupţie, inegalităţi economice şi sociale majore, politicianism, tendinţe iliberale, influenţa tot mai mare a corporaţiilor multinaţionale etc.). Acest lucru nu trebuie scăpat din vedere şi – în măsura în care a fost posibil – am inclus exemple din alte ţări, măcar pentru a mai diminua frecvenţa atacurilor colective de panică şi a ne spulbera iluziile unicităţii.

Primul studiu din cartea de faţă15 este rezultatul unei întâlniri fericite cu antropologii americani Katherine Verdery şi Gail Kligman. Pe ambele cercetătoare le cunoşteam indirect, prin intermediul studiilor pe care le publicaseră despre România şi pe care le citisem pe nerăsuflate. În primii ani ai studiilor doctorale în cadrul Departamentului de sociologie de la Universitatea Stanford, am avut ocazia să o cunosc personal pe

Katherine Verdery – ea însăşi alumnă a Universităţii Stanford – revenită pe Coasta de Vest în calitate de fellow la prestigiosul Centru pentru Studii Avansate în Ştiinţe Comportamentale (Center for Advanced Studies în Behavioral Sciences). La acea vreme, Katherine Verdery pregătea alături de Gail Kligman realizarea unei cercetări de amploare pe tema colectivizării agriculturii româneşti. Am fost invitat, alături de alţi doctoranzi români din SUA, să mă alătur proiectului lor extrem de ambiţios şi fascinant. Le mulţumesc încă o dată pentru invitaţie şi oportunitatea oferită! Capitolul 1 din acest volum reprezintă o parte a contribuţiei mele la acest efort de cercetare şi tratează, la nivel micro, temele construcţiei partidului-stat şi ale constituirii unor noi forme de proprietate. Fundalul analizei mele este reprezentat tocmai de procesele de schimbare de la începuturile anilor ’50 ai secolului trecut, de decuplările instituţionale dintre noile structuri de vechile practici, şi rezistenţa la transformările impuse de regimul comunist, conform tiparelor sovietice.

Cel de al doilea studiu16, referitor la bazele sociale ale defunctului Partid Comunist Român (PCR), s-a conturat din nevoia de a înţelege mai bine trăsăturile comunismului autohton prin prisma maşinăriei sale politice. La momentul scrierii sale, existau numeroase studii referitoare la *istoria elitei PCR*, iar la acest punct se distingeau, prin erudiţie şi excelenţă, cele ale lui Vladimir Tismăneanu. Din motive pe care le evidenţiez în Capitolul 2, în anii 2000, nu se ştiau însă prea multe despre compoziţia socială a PCR-ului ori despre membrii săi de rând. Studii despre profilurile socio-demografice ale membrilor obişnuiţi ai partidelor comuniste din Ungaria, fosta Cehoslovacie, Polonia, Rusia sau China fuseseră publicate în reviste de specialitate din SUA încă de la finele anilor ’80. Folosind date ale unor anchete sociologice realizate pe eşantioane reprezentative la nivel naţional, anchete sociologice care i-au întrebat pe respondenţi despre apartenenţa la fostul PCR înainte de 1990, studiul meu încearcă să răspundă următoarelor

întrebări: Care a fost structura socio-demografică a PCR-ului? Ce rol a jucat nivelul de şcolaritate pentru obţinerea statului de membru de partid în România? Cât de importantă era originea socială pentru recrutarea în partid? Ce şanse aveau minorităţile sociale (*e.g.*, femeile şi minorităţile etnice) să intre în partid? Dintr-o perspectivă mai generală, care a fost evoluţia PCR-ului în comparaţie cu alte partide comuniste din regiune în ceea ce priveşte compoziţia sa socială?

Capitolul 317 tratează un subiect încă foarte familiar, din nefericire, majorităţii cititorilor: pilele, cunoştinţele şi relaţiile. După cum discut în acest capitol, potrivit unor autori, legăturile sociale specifice perioadei comuniste nu numai că au supravieţuit tranziţiei, ci chiar au devenit stâlpi de susţinere ai noilor instituţii economice şi politice din Europa de Est şi din China.18 Principalele întrebări cărora încerc să le răspund prin acest studiu sunt următoarele: Care a fost frecvenţa aşa-numitelor legături sociale personale şi instrumentale („pile”) în 1989? A scăzut sau a crescut incidenţa lor pe perioada tranziţiei? Care sunt factorii individuali ce influenţează capitalul de relaţii utile la finele primei decade a anilor 2000?

Ultimul capitol19 abordează specificul noii ordini economice din România postcomunistă. În versiunea sa idealizată şi inspirată din liberalismul clasic, capitalismul vestic este bazat exclusiv pe libera concurenţă, domnia legii, raţionalitate, proprietate (a) privată (a majorităţii companiilor), un stat minimal, dar eficient din punct de vedere administrativ şi absenţa oricăror interferenţe ale politicului în piaţă. În România, potrivit unor voci din spaţiul public, noua ordine economică se bazează pe cu totul alte criterii şi resurse, iar acest lucru se datorează existenţei unui stat (încă) supradimensionat, cu raţionalitate administrativă scăzută şi legăturilor oneroase între politic şi economic, unde prevalează criterii particulariste (relaţii politice şi/sau personale) ca elemente definitorii ale obţinerii de profit. Pe acest fundal, în Capitolul 4 îmi propun să analizez trăsăturile

capitalismului local postcomunist de-o manieră sistematică şi fără a glorifica virtuţile unor modele („capitalismul vestic” ori cel „adevărat”). O astfel abordare relevă faptul că noua ordine economică din România nu reprezintă o excepţie. Pe de-o parte, fenomene asociate capitalismului politic le regăsim în istoria modernă a României, îndeosebi în prima jumătate a secolului XX. Pe de altă parte, capitalismul politic a fost şi încă mai este prezent – cu o amploare mai redusă, e drept – în Polonia, Ungaria sau fosta Cehoslovacie.

Variante iniţiale ale studiilor din acest volum au apărut în reviste şi volume de specialitate publicate în SUA, Germania şi România. În capitolele următoare, cititorii vor întâlni o serie de teme recurente, prezentate în linii mari în această introducere; recurenţa unor idei se datorează şi faptului că, iniţial, aceste studii au fost gândite ca având un caracter de sine stătător. Din acest motiv, capitolele pot fi citite independent unul de celălalt, potrivit intereselor pentru anumite subteme sau perioade. Evident, studiile au suferit modificări de formă, adăugiri, completări, precizări şi actualizări, dar toate acestea nu au afectat viziunea originală.

Scrierea acestor studii nu ar fi fost posibilă fără sprijinul şi influenţa intelectuală a multor persoane. Mulţumesc înainte de toate lui Andrew G. Walder, Mark S. Granovetter şi John W. Meyer – coordonatorii tezei mele de doctorat de la Universitatea Stanford. Pe parcursul şederii mele în SUA, am beneficiat enorm de pe urma prieteniei, sprijinului şi sfaturilor lui John F. Ely, pe care l-am cunoscut iniţial în România în 1992 în calitatea sa de visiting profesor prin programul Civic Education Project. Le sunt recunoscător, de asemenea, lui Coye Cheshire, Elaine Cobum, James Evans, Alison Bianchi, Robin Marie Cooper, Chris Bourg, Bobai Li, Su Yang, Valéry Yakubovich, German Dziebel, colegi doctoranzi la Stanford, oameni la care am apelat în numeroase rânduri fie pentru sfaturi profesionale, fie pentru sfaturi personale.

Înainte de a ajunge la Stanford, am petrecut un an în

calitate de student al programului de master „Society and Politics” în cadrul Departamentului de sociologie de la Central European University, aflat în acea perioadă la Varşovia. Acolo am avut ocazia să întâlnesc un om şi un profesor extraordinar, care a crezut enorm de mult în mine. Este vorba de regretatul Edmund Mokrzycki, căruia îi rămân profund îndatorat pentru tot sprijinul acordat.

Anii petrecuţi în SUA mi-au oferit ocazia stabilirii unor contacte care s-au concretizat în realizarea unor proiecte comune (cum a fost cazul lui Katherine Verdery şi al lui Gail Kligman) sau în conturarea unor prietenii de durată, cum este cazul lui Vladimir Tismăneanu. Sfaturile şi cunoştinţele sale remarcabile în domeniul sistemelor comuniste şi îndeosebi al celui autohton mi-au fost de un imens ajutor în scrierea studiului privind bazele sociale ale PCR. Ivan Szelenyi, reputatul sociolog american de origine maghiară, pe care l-am întâlnit în câteva ocazii, a avut o influenţă majoră asupra modului în care m-am raportat la trecutul apropiat şi la controversata tranziţie postcomunistă.

Pe frontul românesc am beneficiat enorm de pe urma discuţiilor cu Sorin Antohi; atât lui, cât şi soţiei sale, Mona Antohi, le mulţumesc pentru prietenie! Liviu Chelcea mi-a fost un prieten fantastic, dar şi un critic atent şi empatic de-a lungul ultimilor 20 de ani – îi mulţumesc! Reîntâlnirea cu Vintilă Mihăilescu şi prietenia cu Bogdan Iancu – colegi în cadrul Departamentului de sociologie al SNSPA – mi-au revigorat energia şi entuziasmul profesional, la fel cum a făcut-o şi prietenia cu Gabriel Jderu.

Le adresez mulţumiri lui Dumitru Sandu, lui Septimiu Chelcea, lui Lazăr Vlăsceanu (de la Universitatea Bucureşti), lui Dorel Abraham şi lui Corneliu Cârţână (de la Centrul de Sociologie Urbană şi Regională – CURS) – oameni de la care am avut multe de învăţat în anii de început ai carierei mele. Sunt recunoscător Mirunei Voiculescu pentru traducerea iniţială din limba engleză a studiilor din acest volum, pentru sugestiile făcute la unele capitole şi mai ales pentru încurajarea de a publica aceste

contribuţii în limba română.

Laudele sau criticile pentru titlul acestei cărţi – „România continuă… / – trebuie adresate amicului Florin Dumitrescu, poet, scriitor şi textier fabulos al unor trupe precum Timpuri Noi sau Sarmalele reci – mulţumesc!

Dedic acest volum soţiei mele, Mihaela, şi fiicelor mele, Maya şi Sara. Întrebată la şcoală despre ocupaţia tatălui ei, Sara, fiica cea mică, a spus „Tata e sociolog de oameni”. Este posibil ca, având o colegă al cărei tată este „doctor” veterinar şi ştiind că şi eu am un titlu de doctor, cele două noţiuni să se fi combinat în mintea ei. Sper că, peste ani, volumul acesta îi va disipa măcar o parte din confuziile cu privire la meseria pe care o practic.

1. „Un pas înapoi, doi paşi înainte”:

Instituţionalizarea partidului-stat şi a proprietăţii colective – studiu de caz în a doua jumătate a anului 1957, în ciuda metodelor deosebit de violente folosite de echipele de colectivizare, alcătuite aproape în exclusivitate din muncitori şi activişti de partid, colectivizarea regiunii Galaţi se loveşte de rezistenţa ţăranilor, în câteva sate şi comune din raionul Lieşti (i.e., Suraia, Răstoaca şi Boţârlău), ţăranii ocupă primăriile şi dau foc cererilor de înscriere în colectiv, fapt ce determină intervenţia forţelor de ordine, care operează arestări. La 1 decembrie 1957, localnicii dintr-un sat învecinat cu cele de mai sus, Vadu Roşca (parte a comunei Vulturul, actualmente în judeţul Vrancea), se opun intrării pe teritoriul lor a unei „echipe de lămurire”. Două zile mai târziu, autorităţile regionale însoţite de preşedintele sfatului popular al comunei Vulturul încearcă din nou să intre în Vadu Roşca. Ţăranii se împotrivesc şi, după o încercare de sechestrare a primarului şi reprezentanţilor de la raion, se ajunge la o înţelegere: echipa este lăsată să plece, urmând ca a doua zi sătenii să se întâlnească cu reprezentanţii autorităţilor pentru negocieri. În vreme ce ţăranilor li se dau asigurări că în Vadu Roşca nu se va folosi forţa în colectivizare, satul este înconjurat de Securitate, izolat de restul comunei, şi este declarată stare de asediu.

La 4 decembrie 1957, în jurul orei 9 dimineaţa, după, se pare, o scurtă altercaţie verbală între localnici şi oficiali, asupra sătenilor adunaţi la locul numit „cazemata” se deschide focul. Bilanţul victimelor se ridică la 9 morţi şi circa 60 de răniţi, operându-se şi numeroase arestări. Tânărul, pe atunci, Nicolae Ceauşescu este trimis să coordoneze operaţiunile de „pacificare” a satului. Organizaţia Partidului Muncitoresc Român din comună – care număra 11 membri – este desfiinţată de către Ceauşescu: „Voi, în calitate de membri de partid, v-aţi ascuns sub pat! Unşpe inşi cu unşpe pari puneaţi satul ăsta de reacţionari la punct! Dizolv organizaţia de partid!” au fost, conform unui martor ocular (i.e., M.A., preşedinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul în acea perioadă), cuvintele lui Ceauşescu.[3] În final simt pronunţate 18 condamnări la închisoare pentru participare la revolta din Vadu Roşca, iar colectivizarea satului este stopată din 1958 până în 1960.

Ulterior revoltei din Vadu Roşca, în unele dintre

---

3 Prezența lui Nicolae Ceaușescu în Vadu Roșea este o chestiune controversată. Bunăoară, volumul Laviniei Betea, Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României, Dacia, Cluj-Napoca, 2001, include interviuri cu Alexandru Bârlădeanu și Gheorghe Apostol. Potrivit acestora, Ceaușescu ar fi fost cel care a coordonat acțiunile de reprimare a revoltei. Gheorghe Apostol situează revolta de la Vadu Roșea în 1959. Intr-un interviu acordat cotidianului Jurnalul Național, Apostol reia povestea implicării lui Ceaușescu, însă, de această dată, plasează revolta din Vadu Roșea în 1949, deși acțiunile țăranilor au avut loc în 1957 („Confesiunile ultimului mohican al dinastiei comuniste: interviu cu Gheorghe Apostol“, Jurnalul Național, 11 februarie 2004). Gaston Marin - oficial de seamă al regimului comunist din România - susține și el că Ceaușescu ar fi fost implicat în înăbușirea unor revolte țărănești, care ar fi avut însă loc în „câteva sate de-a lungul Oltului“ (vezi Gaston Marin, In serviciul României lui Gheorghiu-Dej. însemnări din viață, Evenimentul Românesc, București, 2000, p. 185). Cei pe care i-am intervievat în Vadu Roșea și Năneşti, atât foști reprezentanți ai guvernului comunist, cât și participanți la revoltă, spuneau că Ceaușescu ar fi venit în Vadu Roșea după ce s-a deschis focul asupra țăranilor; prin urmare, el ar fi implicat doar în investigarea evenimentelor de la Vadu Roșea și pedepsirea țăranilor, postrevoltă (vezi interviurile din acest capitol).

satele învecinate se procedează la înapoierea cererilor de înscriere în Gospodăria Agricolă Colectivă (GAC, aşa cum se numeau iniţial Cooperativele Agricole de Producţie [CAP]). În Năneşti, unul dintre aceste sate, Ceauşescu vine personal în primăvara anului 1958 şi consimte la restituirea cererilor de înscriere în colectiv spunând „Ne vom da azi un pas înapoi pentru a face mâine doi paşi înainte. Vi se vor înapoia cererile, însă o să veniţi să ne rugaţi voi singuri să intraţi în colectiv! Vom zdrobi cu pumnul de fier pe toţi cei ce ni se vor opune!” (interviu cu B.N., Năneşti). După doi ani de întrerupere şi ezitări, colectivizarea va fi reluată în Vadu Roşca şi în satele învecinate, în Vadu Roşca, procesul de colectivizare post-revoltă, reluat în 1960, va decurge fără incidente majore, amintirile represiunii din 1957 jucând, se pare, un rol important în acest sens.

Rândurile de mai sus sintetizează, fără pretenţii de exhaustivitate, cele petrecute în Vadu Roşca, unde, spre deosebire de Năneşti, rezistenţa la colectivizare şi represaliile autorităţilor au luat forme extreme. Pornind de la experienţa tragică a celor două sate, în acest capitol abordez problema colectivizării în relaţie cu cea a construcţiei partidului-stat, sugerând că schimbările induse după 1945 au fost profund marcate de fenomenul *decuplării* dintre noile forme instituţionale şi practicile (vechi şi noi) adoptate pentru implementarea lor.

Consecinţele acestei decuplări au fost dramatice, conducând la delegitimarea noilor forme de proprietate colectivă asupra pământului şi – în ultimă instanţă – la subminarea şubredei autorităţi a noii puteri. În Vadu Roşca, lipsa de legitimitate a regimului comunist şi a colectivizării – indusă mai ales de abuzurile comuniştilor locali – s-a tradus prin revolta ţăranilor în 4 decembrie 1957. În Năneşti, felul cum au reacţionat autorităţile la Vadu Roşca a potolit orice încercare de a protesta fată de colectivizare; oricum, aşa cum detaliez în acest text, lipsa de legitimitate a regimului comunist şi a proprietăţii colective vor reprezenta elemente comune celor două

aşezări rurale în perioada socialistă. Ilustrez cele de mai sus pe baza interviurilor realizate cu foşti participanţi la revoltă şi cu foste autorităţi din ambele sate. Pentru a asigura anonimitatea, iniţialele prezentate pe parcursul capitolului nu corespund identităţilor reale ale respondenţilor.

Formulările (cu toate inexactităţile şi ezitările lor) aparţin, evident, intervievaţilor.

Capitolul este organizat astfel: prima parte conţine o scurtă prezentare a metodologiei de cercetare, urmată de o scurtă prezentare a celor două sate. În partea a treia discut problema construirii partidului-stat, iar în partea a patra abordez chestiunea instituţionalizării unor noi forme de proprietate. Ultima parte conţine un sumar şi o interpretare a celor discutate pe parcursul studiului.

Precizări metodologice

Acest studiu face parte dintr-o cercetare amplă pe tema colectivizării agriculturii din România, o cercetare multidisciplinară, de grup, iniţiată şi coordonată de Katherine Verdery ([pe atunci la] University of Ann Arbor, Michigan, în prezent la City University of New York) şi Gail Kligman (University of California, Los Angeles). Proiectul se numea „Transformarea proprietăţii, a persoanelor şi a statului: Colectivizarea în România, 1949 – 1962” („Transforming Property, Persons, and State: Collectivization in România, 1949 – 1962”) şi a beneficiat de sprijinul financiar oferit celor două cercetătoare de US National Science Foundation, Naţional Council for Eurasian and East European Research, alături de o serie întreagă de alte instituţii din SUA şi Marea Britanie.20 Echipa de cercetare condusă de Katherine Verdery şi Gail Kligman i-a inclus pe Julianna Bodo, Liviu Chelcea, Dorin Dobrincu, Călin Goina, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lăţea, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Sándor Olăh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Şandru, Michael Stewart, Virgiliu Ţârău, Smaranda Vultur şi pe mine.

Tema principală a cercetării a vizat modul în care

modernizarea producţiei agricole după tiparele URSS prin colectivizare (deci prin schimbarea regimului juridic de proprietate) a transformat nu doar tehnologiile puterii şi ale guvernării, ci şi „relaţiile culturale, sociale şi politice [precum şi modul în care] locuitorii de la sate se raportau la pământ şi, de asemenea, la ei înşişi, la ceilalţi săteni, la stat şi chiar la univers [devenind astfel] noi tipuri de subiecţi ori de persoane".21 Principalele subteme pe care le discut în acest capitol sunt cele legate de construirea partidului-stat, legitimarea unor noi forme de proprietate şi reacţia ţăranilor la marile transformări post-1945.

I ŞANTION

Am realizat un număr de nouă interviuri în satul Vadu Roşca şi 12 în Năneşti în perioadele august-septembrie 2001 şi mai-iunie 2002. Cele două sate îmi fuseseră alocate în proiect datorită faptului că rudele din partea tatălui meu – bunici, nouă unchi şi mătuşi, plus veri, verişoare – erau din satul Năneşti, centrul comunei cu acelaşi nume. Cunoşteam destul de bine satul întrucât cele mai multe vacanţe de vară ale copilăriei din perioada comunistă mi le petrecusem acolo, la un frate al tatălui meu şi soţia sa care aveau trei copii de vârste apropiate mie. Unchiul la care stăteam era şofer pe ambulanţa spitalului din comuna vecină Măicăneşti; locul de muncă îi aducea un venit nu doar bun, ci şi regulat, ceea ce era un avantaj prin comparaţie cu lucrătorii la CAP. în plus, prin natura muncii lui, fiind mai mereu pe drumurile judeţului, căpătase şi reputaţia unui Sinbad marinarul, chiar dacă un Sinbad de uscat. Cele mai profitabile curse cu Salvarea erau cele la Focşani – reşedinţa de judeţ –, de unde se întorcea cu cinci-şase pâini albe şi ceva „mezel", alimente care lipseau aproape cu desăvârşire de la magazinul sătesc, în schimb, ca multe alte femei de la CAP, mătuşa era, mi-o amintesc, ruptă cu munca şi terorizată de normele zilnice de la colectiv. Acestora li se adăugau, mai ales în anii '80, controalele minuţioase făcute de responsabili de la judeţ, împreună cu miliţia pentru ca nu cumva femeile de la CAP să fure din recoltă (de obicei câţiva ştiuleţi de porumb sau

nişte fasole).

În vacanţele petrecute acolo auzisem povestindu-se, sporadic şi cu precauţiile de rigoare, despre actele de rezistenţă la colectivizare ale ţăranilor din zonele învecinate, mai ales la Răstoaca şi Suraia.[4] Cele mai multe din aceste istorii le aflasem de la mătuşa mea, originară din satul vecin Călienii Noi, care nu se sfia să îşi manifeste resentimentele faţă de comunism, CAP şi confiscarea terenurilor deţinute de tatăl ei, un ţăran mijlocaş. Paradoxal, la momentul colectivizării mătuşa era încă un copil, dar se pare că suferinţa tatălui ei după pierderea pământului a marcat-o. După căderea comunismului, când o mare parte din ţară votase cu FSN şi Iliescu, ea a fost una dintre puţinele persoane din comună care a votat cu PNŢCD şi Ion Raţiu.

Pe măsură ce pregăteam cercetarea de teren, tatăl meu şi alte rude din Năneşti mi-au atras atenţia asupra

---

4 Teama față de autorități făcea ca discuțiile despre anii colectivizării să fie mai puțin frecvente decât, de exemplu, cele despre perioada celui de-al Doilea Război Mondial - cel puțin în cercurile rudelor și cunoștințelor mele. In Năneşti fuseseră staționate trupe germane, iar unii localnici (inclusiv tatăl meu, copil pe atunci) își aduceau aminte de tratamentul prietenos al soldaților germani față de săteni. Gentilețea germanilor se datora faptului că România antonesciană a fost aliata Germaniei naziste - un amănunt care le scăpa (voit sau nu) localnicilor. Ulterior, în Năneşti au fost staționate trupe sovietice, iar amintirile legate de acestea erau sumbre și contrastau radical cu „civilitatea“ nemților. Ca în alte părți, imaginea rușilor era de bețivi, hoți, fustangii, violatori. Două dintre surorile tatălui meu erau adolescente la acea vreme; cum rușii căutau „domnișoara“, un om de „bine“ îi îndreptase pe soldații ruși către gospodăria bunicilor mei. Soldații ruși nu le-au găsit pe cele două tinere, care fuseseră deja trimise de acasă de bunicii mei de teama rușilor. După ce i-au bruscat, încercând, fără succes, să-i facă să spună unde le sunt fetele, un sovietic i-a pus pe bunicii mei să numere stelele de pe cer toată noaptea sub paza unui alt soldat, până vor ceda și vor mărturisi. Nici strategia asta nu a funcționat și lucrurile s-au sfârșit cu bine. Totuși, de ce astfel de istorii erau spuse mai pe șleau decât cele referitoare la colectivizare? Speculez că acest lucru se datorează și distanțării oficiale de URSS din anii respectivi; a-i vorbi de rău pe ruși nu mai reprezenta un delict, ci, dimpotrivă, servea intereselor politicii de autonomie promovate de Ceaușescu.

evenimentelor din 1957 de la Vadu Roşca, un sat aflat la 16 km de Năneşti, unde mi s-a promis că voi avea acces, prin nişte cunoştinţe, la cei implicaţi în revoltă. Am ajuns astfel să realizez nouă interviuri sistematice în Vadu Roşca cu următorii: 1) un ţăran care a refuzat să intre în GAC (Gospodăria Agricolă Colectivă, ulterior CAP – Cooperativă Agricolă de Producţie) şi în urma confiscării pământului de către stat, a funcţionat ca „particular" (i.e., şi-a lucrat pământul din intravilan care i-a rămas şi şi-a câştigat existenta din „cărăuşie" ori din transport şi lucru cu căruţa pe cont propriu); 2) un participant la revoltă; 3) un participant la revoltă care a atacat cu cuţitul una dintre maşinile forţelor de ordine trimise în sat – fapt perceput drept „scânteie" a revoltei; 4) un participant de frunte la revoltă, condamnat şi el la închisoare; 5) unul dintre capii revoltei din decembrie 1957, condamnat la închisoare; 6) primul şef de GAC din satul Vadu Roşca şi ulterior (până la pensionare) şef de brigadă la CAP în comuna Vulturul; 7) fostul preşedinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul (i.e., primar) în perioada 1956 – 1961; 8) un fost învăţător şi director al şcolii din sat (tânăr intelectual în sat în anii colectivizării); 9) un profesor de istorie şi fost director al şcolii din Vadu Roşca în anii '70 şi secretar al organizaţiei de partid în Vadu Roşca. Pe lângă cunoştinţele extinse asupra evenimentelor din 1957, profesorul de istorie mi-a fost de un imens ajutor în calitate de intermediar şi respondent-cheie (*key informant*), înlesnindu-mi accesul în comună şi în contactarea celor intervievaţi.

Evident, datorită contactelor personale şi a posibilităţii de a efectua comparaţii, am mai realizat un număr de 12 interviuri sistematice, în profunzime, în satul Năneşti, comuna Năneşti, judeţul Vrancea, situat la 16 km de Vadu Roşca. În acest sat, deşi nu s-au înregistrat acte de rezistenţă semnificativă şi organizată la colectivizare, procesul de transformare socialistă a agriculturii a fost relativ întârziat datorită evenimentelor din satele vecine, Vadu Roşca, Suraia şi Răstoaca.

În satul Năneşti i-am intervievat pe următorii: 1) un

membru CAP care s-a înscris în TOZ (prescurtarea de la „întovărăşiri agricole”) şi apoi CAP, în pofida opoziţiei familiei, fiindcă nu avea cum să-şi întreţină nou-întemeiata familie; 2) un fost brigadier al CAP-ului din comună; 3) un alt „particular” care nu a „trecut la CAP” şi a continuat să lucreze pământul repartizat cu zgârcenie de primărie; 4) un fost membru CAP, care a lucrat apoi în comuna Năneşti la SMA (Staţiunea pentru Mecanizarea Agriculturii); 5) un fost membru CAP al cărui tată a fost desemnat de câteva ori chiabur şi apoi „dezehiaburit”; 6) doi „particulari”, soţ şi soţie, care au refuzat să treacă la CAP; 7) fostul secretar UTC şi ulterior secretar al organizaţiei de partid din comună în anii ’80; 8) o femeie dintr-o familie de mijlocaşi, care, la vremea colectivizării locuia în satul învecinat Călienii Noi, dar avea pământ şi lângă Vadu Roşca; 9) un ţăran mijlocaş care iniţial a refuzat să treacă la „colectiv”, după care a fost „convins” (prin mijloace violente) să se alăture gospodăriei colective; 10) unul dintre primii membri de partid din comună; 11) al doilea preşedinte al GAC-ului şi fost primar în anii ’bo—80; 12) primul preşedinte de GAC.[5]

Informaţiilor din aceste interviuri li se adaugă cele culese prin discuţii cu alţi locuitori din cele două sate, discuţii care însă nu au avut caracterul sistematic presupus de un interviu. Nu am reuşit să intervievez niciun colector de cote şi niciun chiabur în ambele sate. De altfel, în satul Vadu Roşca, singurul (pare-se) chiabur, J., a murit în anii ’80; cele două fete ale sale locuiesc – cea mai mare parte din an – în alte localităţi, în Năneşti, cei mai mulţi dintre foştii chiaburi au decedat, iar unii s-au mutat din localitate.

Structura eşantionului meu ridica iniţial câteva probleme: bunăoară, în Vadu Roşca foştii participanţi la revoltă erau suprareprezentaţi. Acest fapt, aşa cum

5 In limbaj de specialitate, eșantioanele folosite au fost neprobabiliste, de tipul eșantioanelor intenționale (purposive judgement sample)', tehnica de selecție a celor intervievați a fost cea a bulgărelui de zăpadă (snowball sampling).

detaliez mai jos, poate constitui o evidentă sursă de distorsiune în înţelegerea celor petrecute la Vadu Roşca. Am încercat să minimizez astfel de distorsiuni prin includerea în eşantion a unor reprezentanţi ai autorităţilor locale din 1957. După 1990, procesul colectivizării şi rezistenţa ţăranilor la colectivizare au făcut obiectul atenţiei – mai mult sau mai puţin sistematice – a numeroşi jurnalişti şi cercetători. Unii dintre aceştia au fost mai puţin interesaţi de partea de poveste spusă de fostele autorităţi locale. În Vadu Roşca, spre deosebire de eroii revoltei din 1957, fostul primar, fostul şef de GAC, ori fostul învăţător (conform spuselor acestora) nu fuseseră intervievaţi de nimeni până la venirea mea.

ARHIVE DISPĂRUTE SAU INACCESIBILE

În prima vizită din 2001, am reuşit să arunc o privire în arhivele comunei Vulturul; acestea cuprindeau registrele agricole şi procesele-verbale ale Sfatului Popular al Comunei Vulturul, de care aparţine Vadu Roşca. Lipseau însă procesele verbale ale şedinţelor Sfatului Popular din perioada premergătoare şi imediat următoare revoltei din 1957 (din 30 iulie 1957 până în 28 februarie 1958). Niciunul dintre reprezentanţii primăriei nu a putut să-şi explice dispariţia lor; mi s-a sugerat că, probabil, ar fi fost transferate, cândva, la arhivele naţionale de la Focşani. (Descriu mai jos experienţa de la aceste arhive.)

Suprautilizând limba de lemn, informaţia conţinută în aceste procese-verbale pare puţin relevantă pentru descrierea şi înţelegerea adecvată a procesului de colectivizare din Vadu Roşca. Rapoartele şedinţelor primăriei discutau în general planurile de contractări şi achiziţii, analizau campania de însămânţări, starea dispensarului din comună, munca sanitarveterinară, pregătirea campaniei de treierat şi colectarea impozitelor. Redau pentru savoarea lor tristă câteva exemple din aceste procese-verbale: „La şedinţă au fost invitaţi un număr de 3 tovarăşi [din afara comunei] care au fost cu toţii prezenţi. Se discută [de către cei prezenţi] arătând că tovarăşul P. are să ducă munca cu mai multă tărie la sfatul

popular. O lipsă o are că bea prea mult şi se recomandă să se lase de aceste vicii ca să sprijinim construcţia căminului cultural. Tovarăşul P. este de acord cu propunerea făcută" (proces-verbal din 20 martie 1956). Sau „Tovarăşul Preşedinte de Sfat arată căci este de acord cu lucrările întocmite, de a fi prezentate adunării populare în ziua de 20 aprilie 1958" (proces-verbal din 18 aprilie 1958).

Poate cel mai interesant aspect menţionat în treacăt în unul dintre procesele-verbale vizează faptul că „[membrii conducerii] nu găsesc suprafeţele de teren din comuna Vulturul" (proces-verbal din 24 mai 1958). Bănuiesc că menţiunea de mai sus se referă la faptul că localnicii, în încercarea de a nu fi trecuţi în categoria „chiaburilor", declarau că au în proprietate suprafeţe de teren mai mici decât deţineau în realitate. De aici şi confuzia (mimată sau nu) a celor din conducerea comunei cu privire la „evaporarea" sau – pentru a o parafraza pe Katherine Verdery – elasticitatea pământului din comună.22

În Năneşti, am consultat dosarele cu cererile de intrare în „colectiv" pentru că nu am găsit procesele-verbale ale şedinţelor Sfatului Popular (primăriei) din anii colectivizării. Aşa cum am menţionat anterior, în încercarea de pacificare a ţăranilor din comunele învecinate, Ceauşescu a dispus înapoierea cererilor de intrare în colectiv în timpul vizitei sale din 1958. Cererile pe care le-am văzut datează de prin 1959 Şi mai ales 1960, când procesul colectivizări a fost reluat, însă cu mijloace mai puţin violente. Cererile au o formă standard: „Subsemnatul […] cer să fiu înscris în GAC «Tractorul» din comuna Năneşti ne silit de nimeni […]. Trăiască lupta pentru pace!" Sau „Prezenta cerere este făcută de subsemnatul din proprie iniţiativă şi nesolicitat de nimeni ci izvorâtă din dorinţa de a participa activ la socializarea agriculturii în patria noastră, Republica Populară Română. Trăiască lupta pentru pace!" Ori „Cer să-mi daţi de muncă în GAC «Tractorul» chiar de astăzi. Luptăm pentru pace!". Formulele de încheiere variau de la „La luptă pentru

construirea socialismului!” continuând cu „La luptă activă pentru pace!” şi încheind cu „Drept pentru care semnez benevol […]”.

În încercarea de a găsi procesele-verbale ale Sfatului Popular din Vulturul (de care aparţine comuna Vadu Roşca), în 2002 am ajuns la Arhivele Naţionale Focşani (AN în cele ce urmează). Vizitele mele nu au fost încununate de succes: la AN Focşani mi s-a spus că dactilografa (i.e., secretara care se ocupa de alcătuirea şi ordonarea acestor dosare/opis-uri) a ieşit la pensie în urmă cu un an şi jumătate şi de atunci „postul” a fost blocat „undeva, la centru”. Practic, cei de la AN Focşani susţineau că, din lipsă de fonduri, nu au putut angaja o altă persoană în locul celei pensionate. Unul dintre angajaţii de la AN Focşani s-a gândit să apeleze la mine, deşi, aşa cum le-am spus, nu aveam nicio legătură cu niciun fel de autoritate centrală şi locală: „Poate – spunea el – vorbiţi dvs. la Bucureşti să ne deblocheze postul de dactilografa!” Nu am reuşit, aşadar, nici măcar să văd ce documente referitoare la cele două sate existau la AN, întrucât, mi s-a spus, nu există o evidenţă a lor. Am insistat (cu atenţiile şi coreografia de rigoare) să fiu cumva ajutat, însă angajaţii AN au ţinut să mă asigure că nu e vorba de rea-voinţă, ci pur şi simplu nu au cum să-mi pună momentan la dispoziţie dosarele din cauză că nu fuseseră inventariate.

Nu ştiu în ce măsură cele spuse erau adevărate sau nu, însă angajaţii AN Focşani au părut extrem de deschişi şi sinceri. Am aflat astfel că şi arhivele, şi inventarele fostelor întreprinderi Agricole de Stat (LAS) din Vrancea au dispărut şi ele. S-au „evaporat” misterios în urma unei mutări a documentelor de arhivă dintr-un loc în altul. De asemeni, domnul B de la AN Focşani (iniţială nu corespunde identităţii reale) mi-a povestit că prin 1985 a avut întâmplător ocazia să-l cunoască personal pe unul dintre cei care au condus operaţiunile de reprimare a revoltei din Vadu Roşca. Acest personaj, conform domnului B, povestea cu nonşalanţă cum i-au împuşcat pe ţăranii din

Vadu Roşca în 1957. Am încercat să aflu mai multe despre acest personaj, însă mi s-a spus că decedase între timp.

O notă suplimentară: ca orice înscris oficial, documentele aflate în aceste arhive judeţene şi centrale trebuie privite cu reticenţă. Un văr de-al meu, fost secretar de partid, îmi povestea cum se contrafaceau procesele-verbale ale şedinţelor de partid din comună prin anii ’7 o—80. Şedinţele de partid trebuiau ţinute cu regularitate (lunar, cel puţin). Din pricina lipsei de timp şi din alte motive, acest lucru nu se întâmpla. La judeţ trebuia însă să se raporteze că şedinţele au avut loc, iar dovada în acest sens era reprezentată de procesele-verbale de şedinţă, care trebuiau apoi depuse la arhiva judeţeană. O dată la 4 ani şi jumătate, comisii trimise de la judeţ verificau activitatea organizaţiei de partid din fiecare comună. Pentru a demonstra faptul că aceste şedinţe au avut loc, cei din comună se duceau la arhiva de la judeţ, mituiau angajaţii şi „împrumutau” pentru câteva zile procesele-verbale de şedinţe, *anterior* depuse la arhive. În decursul acestor zile de împrumut, se ştergeau şi modificau datele din procesele-verbale din anii anteriori sau pur şi simplu se copiau (cu modificări) procesele-verbale din trecut. Apoi, după control, erau depuse din nou la arhive.

INTERVIURI ŞI CHESTIUNEA MEMORIEI

Una dintre principalele limite ale interviurilor realizate s-a datorat în primul rând specificului ori, mai bine spus, renumelui satului Vadu Roşca – un sat în care rezistenţa la colectivizare a luat forme extreme şi a dus, aşa cum spuneam, la un număr de 9 morţi, 60 de răniţi şi 18 arestări şi condamnări. Deşi eram interesat de procesul mai larg al colectivizării, de cele mai multe ori a fost extrem de dificil să obţin informaţii despre colectivizare, discuţia centrându-se asupra evenimentelor din 2 – 4 decembrie 1957 şi asupra experienţelor din timpul anchetei şi detenţiei. Revolta din decembrie 1957 ocupa un loc central şi în discuţiile purtate cu persoane care nu au participat la ea; multe dintre temele istoriilor relatate de participanţii la revoltă se regăsesc într-o măsură

semnificativă în discursurile celor neimplicaţi sau a urmaşilor acestora.

Ca posibile explicaţii pentru acest fapt consemnez aici două: în primul rând, se pare că – deşi acţiunea de colectivizare a zonei a fost oprită pentru aproape doi ani după revoltă – odată reîncepută, din cauza terorii şi represaliilor din 1957» colectivizarea a decurs relativ liniştit. În al doilea rând, aproape toţi participanţii la revoltă pe care i-am întâlnit fuseseră intervievaţi *anterior* de către jurnalişti şi istorici. După cum mi-a spus unul dintre aceşti participanţi „Mata eşti al cincilea care îmi ia interviu. Ştiu cum e! A mai venit băieţi ca mata de pe la Cluj, de pe la Iaşi" (interviu cu N.S., Vadu Roşca). Eroii revoltei din 1957 au fost intervievaţi şi de Lucia I lossu-Longin, care a dedicat un episod al serialului documentar *Memorialului durerii* revoltelor din Suraia, Răstoca şi Vadu Roşca. Nu pot aprecia exact în ce măsură realizatorii *Memorialului durerii* sau alţi cercetători (specialişti sau nu) au influenţat memoria celor petrecute în 1957. O influenţă, totuşi, există. Bunăoară, la replicile mele potrivit cărora nu ştiu exact ce s-a întâmplat atunci şi tocmai de aceea mă aflu în sat, unul dintre cei intervievaţi mi-a dăruit o carte, *Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României*: *1946 – 1958*, scrisă de Cicerone Ioniţoiu, fost deţinut politic şi membru PNŢCD. Cartea, alcătuită pe baza celor relatate lui Cicerone Ioniţoiu în închisoare de foşti deţinuţi politici, conţine şi câteva pagini care tratează, cu destule inadvertenţe, revolta din Vadu Roşca.

Volumul mi-a fost dat pentru a afla „cu exactitate" ce s-a întâmplat în iarna lui 1957. La întrebarea mea „Dar dvs. cum de aveţi cartea asta, la ce vă foloseşte?", am primit răspunsul: „O mai citesc şi eu din când în când... să mai îmi aduc aminte cum a fost atunci [în 1957]" (C.A., Vadu Roşca). Aşa cum voi discuta în paginile următoare, nu am întâlnit confuzii referitoare la cine sau – mai precis – „sub cine?" ori pe „timpul cui?" [Dej sau Ceauşescu?] s-a făcut colectivizarea.23 în cazurile studiate de mine, memoria colectivizării părea clară, mai ales datorită

faptului că Nicolae Ceauşescu a fost prezent la „pacificarea” ţăranilor din Vadu Roşca şi Năneşti ca trimis al guvernului ori *subaltern* al lui Gheorghiu-Dej.

Revenind la chestiunea interviurilor, limitărilor menţionate anterior li se adaugă o alta. Într-o discuţie purtată cu Dorin Dobrincu (membru al acestui proiect de cercetare), acesta menţiona că, potrivit experienţelor sale de teren, după alegerile din 2000 şi revenirea la putere a grupării Iliescu, ţăranii din Vadu Roşca erau extrem de dezamăgiţi şi reticenţi în a discuta cu persoane din afara comunei despre ceea ce s-a întâmplat în 1957.

Chestiunea memoriei colectivizării (*i.e.*, politica memoriei şi memoria politicii) este tratată exemplar de Kligman şi Verdery în volumul *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962) 24* în cele ce urmează, mă voi mărgini să consemnez câteva elemente legate de memoria colectivizării. Un aspect interesant este cel al naraţiunilor despre colectivizare şi GAC/CAP. în multe dintre lucrările apărute după 1990 care tratează colectivizarea şi comunizarea în România pot fi regăsite o serie de laitmotive care simplifică (poate nepermis) complexitatea acestor procese ale istoriei recente. Potrivit unuia dintre aceste laitmotive, *majoritatea* ţăranilor români, mai ales cei mijlocaşi, s-ar fi opus cu îndârjire, în masă, cu eroism şi fără excepţii colectivizării. De pe aceste poziţii, „colectivul” ar fi fost îmbrăţişat cu precădere la nivel local de câteva caractere reprobabile (e.g.ţărani săraci”, „ţigani”, „leneşi”, „beţivi”, „comunişti”, muncitori industriali şi alte „cozi de topor” ale fostului regim etc.). Un alt laitmotiv este cel al strategiilor de rezistenţă ale celor mai mulţi ţărani la plata cotelor şi înscrierea în colectiv.

Informaţiile pe care le-am cules din teren pun sub semnul întrebării laitmotivele prezentate mai sus. Nu întotdeauna indivizii cu o moralitate îndoielnică au fost cei care au realizat primele întovărăşiri agricole şi GAC-uri. Dimpotrivă, una dintre strategiile regimului comunist pare să fi fost atragerea gospodarilor ori a fruntaşilor din

comune în TOZ-uri şi GAC-uri. În unele cazuri astfel de fruntaşi ai satelor au îmbrăţişat – cu mai puţine rezerve decât m-aş fi aşteptat – TOZ-urile şi GAC-ul. În chestiunea plăţii cotelor ori în cea a „chiaburilor", complicităţile locale şi reţelele sociale au jucat un rol important, atenuând şi chiar contracarând excesele politicilor centrului.

Un alt motiv este cel al gospodăriilor colective, portretizate exclusiv în culori cenuşii, sumbre în literatura postcomunistă. Nu vreau să fiu înţeles greşit: raţiunile unei atare portretizări există şi – alături de alţi autori – deplâng şi condamn exproprierea ţăranilor de către regimul comunist, o adevărată tragedie ce ocupă un loc important în istoria recentă. Totuşi, cel puţin în cazul unora dintre cei intervievaţi de mine, experienţele din gospodăriile colective nu sunt întotdeauna valorizate negativ. Unele perioade din istoria funcţionării colectivului sunt chiar idealizate, în special cea din anii '60 – 70, care contrastează puternic în amintirile localnicilor cu perioada anilor '80 şi a anilor de după decembrie 1989. Aşa cum arată şi Călin Goina în cazul comunei Sântana din judeţul Arad, criteriile succesului economic joacă un rol însemnat în modul în care localnicii se raportează la experienţele muncii în colectiv şi, în cele din urmă, la problema proprietăţii colective.25

Prezenţa acestor laitmotive în diferite abordări post decembriste este comprehensibilă şi scuzabilă, mai ales prin prisma eforturilor – lăudabile, de altfel – de a recupera şi face cunoscute publicului larg evenimente importante, dar încă obscure ale istoriei recente. Consider însă că, pentru a înţelege procesele colectivizării, al comunizării şi al decomunizării, trebuie să trecem dincolo de astfel de simplificări, iar semnalarea temelor de mai sus poate constitui un punct de plecare util în acest sens.

În fine, paginile următoare nu trebuie interpretate ca o încercare de a restaura „adevărul" celor petrecute cu decenii în urmă. Unele interviuri au o acurateţe istorică mai scăzută; am preferat să las respondenţii să vorbească,

tratând lipsa de acurateţe ca un indicator al confuziei şi al interpretărilor divergente cu privire la cele întâmplate în 1957. Deşi faptele şi cronologia evenimentelor sunt importante, scopurile acestui studiu au vizat percepţiile, reacţiile şi interpretările celor care au trăit evenimentele dramatice asociate schimbării de regim şi colectivizării agriculturii. La acelaşi capitol, al validităţii, notez că în ciuda unor diferenţe induse de contexte diferite, cele mai multe dintre datele mele etnografice sunt concordante cu cele întâlnite în celelalte 11 studii de caz realizate *independent* de cercetătorii incluşi în proiectul menţionat anterior.

Scurtă prezentare a satelor Vadu Roşca şi Năneşti

Satul Vadu Roşca este (acum) parte a comunei Vulturul, judeţul Vrancea, situat între oraşele Focşani şi Galaţi, la 25 km de primul şi 69 km de cel din urmă. Este aşezat în partea nordică a comunei, la circa 2 km de satul Vulturul, între albiile râurilor Putna şi Şiret. A fost atestat documentar în jurul anului 1500; numele satului provine de la un anume Roşca, care avea un pod plutitor peste Şiret. Satul era şi la începutul anilor 2000 relativ izolat; în ciuda podurilor construite peste Putna, drumul ce leagă satul de centrul comunei era extrem de precar, ploile făcându-l greu practicabil.

La începutul anilor ’50, populaţia satului se ridica la circa 400 de familii. În privinţa compoziţiei etnice, satul era şi este relativ omogen, cu numai patru familii de romi; toţi locuitorii sunt de religie creştin-ortodoxă. Înainte de colectivizare, principalele îndeletniciri ale localnicilor erau agricultura (culturi de porumb, grâu şi viţă-de-vie), alături de manufacturarea şi comercializarea produselor din papură (*e.g.* coşuri, rogojini etc.). Se pare că această din urmă ocupaţie constituia nota distinctivă a satului Vadu Roşca în raport cu celelalte sate componente ale comunei, în care agricultura era ocupaţia majoră. Încă de la începutul secolului XX, în Vadu Roşca sunt atestate documentar convoaie de şase până la zece căruţe care porneau spre bălţile Dunării, la distanţe apreciabile de sat,

după papură; aceste forme de cooperare, „cete”, se constituiau în principal pe baza legăturilor de rudenie.26

Din punctul de vedere al proprietăţii asupra pământului, se pare că nu existau inegalităţi mari. Suprafaţa relativ redusă de pământ, ca rezultat probabil al aşezării satului între râurile Putna şi Şiret, a făcut ca cele mai multe dintre familii, conform fostului învăţător şi director de şcoală, să fie mijlocaşe, deţinând între trei şi cinci hectare de pământ. Părerile sunt însă împărţite: alţi intervievaţi au declarat că cei mai mulţi dintre locuitorii comunei, după cel de-al Doilea Război Mondial, erau mai degrabă săraci (Z.e. aveau între unu şi trei hectare de pământ). Erau, într-adevăr, şi câţiva săteni „înstăriţi” (i.e. peste şapte hectare de pământ), însă „nu a fost nimeni [în sat] *tare* înstărit” (interviu cu D.N., Vadu Roşca – *sublinierea mea*). La începutul colectivizării, Vadu Roşca nu avea niciun „boier”, iar cu ocazia colectivizării doar o singură persoană din sat – B., care avea în jur de 10 – 11 hectare de pământ – a fost trecută, pentru o scurtă perioadă, în categoria chiaburilor şi apoi dezehiaburită. În ciuda divergenţelor de opinii cu privire la preponderenţa „mijlocaşilor” sau a „săracilor”, este aproape cert că inegalităţile bazate pe proprietate dintre locuitorii comunei erau relativ reduse.

Satul Năneşti este aşezat aproape de malul Siretului, la 57 km de Galaţi şi 35 km de Focşani, şi este centrul comunei Năneşti, din care mai fac parte satele Călienii Noi şi Călienii Vechi. Satul are o vechime de peste un secol; potrivit localnicilor, numele său ar proveni de la un anume Nănescu, probabil întemeietorul satului – o explicaţie împărtăşită de mulţi localnici, dar care, potrivit lui Agafiţei27, nu este confirmată documentar. La recensământul din 1948, Năneştiul număra 1.417 locuitori. Satul era aproape în întregime alcătuit din români; existau şi patru-cinci familii de romi. Şapte sau opt familii aparţineau „Oştii Domnului” – o mişcare evanghelică întemeiată în sânul Bisericii Ortodoxe Române în perioada interbelică de preotul ortodox Iosif Trifa28 –, iar restul

populaţiei era de confesiune creştin-ortodoxă. Cele mai multe familii aparţineau categoriei ţăranilor mijlocaşi. Se pare că inegalităţile bazate pe proprietate erau mai mari decât în Vadu Roşca, satul Năneşti având înjur de opt familii care deţineau proprietăţi mai mari de 10 ha, dintre care cel puţin patru au fost ulterior trecute în categoria chiaburilor.

Singurul moşier ale cărui terenuri se aflau pe teritoriul *satului* Năneşti (circa 80 ha) – un anume N.T. Filittis – a fost expropriat în 1946.29

Construirea partidului-stat

SCHIMBĂRI INSTITUŢIONALE DUPĂ 1945 ŞI EFECTELE ACESTORA

În abordarea acestei chestiuni apelez la cadrul teoretic furnizat de curentul de gândire şi analiză sociologică numit neoinstituţionalism30, preocupat, printre altele, de mecanismele şi efectele aşa-numitelor schimbări instituţionale izomorfice. După cum am menţionat în introducerea acestui volum, astfel de schimbări se referă la „procese de constrângere ce forţează un «individ» [organizaţie, firmă, stat naţional] aparţinând unei populaţii să devină similar cu alţi «indivizi» ori «unităţi» ce se confruntă cu aceleaşi condiţii de mediu".31 Sociologii Paul DiMaggio şi Walter Powell disting trei forme de schimbare instituţională izomorfică: 1) schimbare instituţională izomorfică de tip *normativ* (*i.e.*, rezultat al profesionalizării; acest tip de schimbare este indus de diferite categorii profesionale la nivel global, cum ar fi instituirea unor bune practici şi standarde profesionale în toate domeniile de activitate); 2) schimbări instituţionale de tip *mimetic* (*i.e.*, adoptarea ori copierea unor forme organizatorice „corecte" sau „de succes"); 3) schimbări instituţionale de tip coercitiv (*i.e.*, rezultat al presiunilor formale şi informale exercitate de alte organizaţii şi de aşteptările culturale ale unor contexte particulare).32 Cele trei tipuri au un statut analitic; în realitate, ele pot fi întâlnite simultan, în combinaţii diferite. W. Richard Scott distinge între (1) schimbare coercitivă indusă prin

intermediul unei *autorităţi legitime* şi (2) schimbare indusă de o autoritate percepută ca *ilegitima* (şi care poate genera forme relativ violente şi numeroase de rezistenţă la schimbare).33 Ambele subtipuri de schimbări pot folosi forţa; ceea ce le distinge este caracterul legitim (sau nu) al autorităţii care provoacă schimbarea.

Ultimul subtip, consider, caracterizează natura schimbărilor induse de Uniunea Sovietică la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial în Europa de Est. Cu puţine excepţii, niciunul dintre partidele comuniste ale Europei Răsăritene nu avea baze de susţinere însemnate şi toate se confruntau cu serioase probleme de legitimitate. În România, ţară preponderent agrară, legitimitatea minusculului partid comunist era subminată şi de faptul că acesta era perceput ca marioneta URSS şi antinaţional.34 Aşadar, în centrul şi estul Europei istoria comunizării este în primul rând istoria unei schimbări coercitive prin intermediul unei autorităţi percepute ca ilegitimă. Fără îndoială, modul în care a avut loc redefinirea noilor realităţi poate fi de asemenea descris drept schimbare instituţională de tip mimetic; multe dintre formele organizaţionale şi instituţionale adoptate după 1945 au fost în bună măsură copii ale celor existente în URSS. La acest punct, politologul american Kenneth (Ken) Jowitt vorbeşte de emularea formelor sovietice de către comuniştii români.35 Diferenţa dintre poziţia lui Jowitt şi a mea ţine de faptul că eu interpretez emularea sau importul cultural-organizaţional ca efect (predictibil şi inevitabil) al schimbării instituţionale de tip coercitiv.

Cele de mai sus reprezintă doar o parte a istoriei construcţiei partidului-stat şi se referă la scopurile şi cadrele generale ale comunizării României (printre alte state din estul Europei). Cealaltă parte a poveştii comunizării face referire la faptul că toate tipurile de schimbare instituţională menţionate anterior sunt însoţite de grade diferite de decuplare (*decoupling*) între, pe de o parte, noile forme organizaţionale adoptate, iar pe de altă parte, practicile existente anterior adoptării acestor forme,

precum şi strategiile folosite pentru implementarea noilor tipare instituţionale.36 Deşi, aşa cum subliniază Clemens şi Cook37, neoinstituţionalismul a acordat puţină atenţie consecinţelor decuplării între noi forme instituţionale şi vechile practici, studierea mecanismelor de decuplare este importantă mai ales în condiţiile în care rezultatele practice ale schimbării instituţionale sunt uneori contrare scopurilor acesteia. De pe aceste poziţii, disting analitic trei niveluri ori paliere la care această decuplare a avut loc:

Nivelul relaţiilor dintre URSS şi ţările-satelit: în ciuda presiunilor imense ale reprezentanţilor Uniunii Sovietice, unii dintre comuniştii locali s-au opus adoptării necritice a modelului sovietic, ceea ce a dat naştere la importante diferenţe instituţionale în cadrul blocului comunist. În Polonia, bunăoară, Biserica Catolică şi-a păstrat un grad relativ ridicat de autonomie; tot în Polonia, nu s-a procedat la colectivizarea masivă a agriculturii. În condiţiile în care ne referim la sud-estul Europei, cazul fostei Iugoslaviei sub Tito ilustrează foarte bine diferenţele instituţionale dintre ţările „surori".

De asemenea, deşi Ungaria şi Polonia, alături de alte ţări din centrul şi estul Europei, au adoptat – la presiunea URSS-ului – configuraţii statiste sub comunism, au existat totuşi diferenţe între ele din punct de vedere al organizării societăţii (i.e., măsura în care indivizi autonomi sau elemente corporatiste [sindicate, asociaţii profesionale, patronale, religioase etc.] sunt percepuţi drept actori legitimi38). Polonia comunistă, cu a sa Biserică Catolică şi cu sindicatul liber Solidaritatea, era mai degrabă „corporatistă" în organizarea societăţii civile. Sociologul Ivăn Szelenyi sintetizează elegant diferenţele instituţionale din punct de vedere al organizării societăţii: „În vreme ce maghiarii [din 1970 până în 1980] au încercat să-şi mărească autonomia în raport cu statul socialist prin intermediul economiei secundare (urmând aşadar o strategie *individualistă*}, polonezii au contestat structurile de putere direct prin intermediul sferei politice, prin

sindicate libere […], prin organizaţii politice şi prin acţiune colectivă". 39 Conform unor autori, unele dintre aceste diferenţe instituţionale au sfârşit prin a submina regimurile comuniste din Ungaria şi Polonia şi au dus la prăbuşirea acestora.40

Nivelul elitelor locale este al doilea palier important la care a avut loc decuplarea dintre noile tipare instituţionale şi practicile folosite pentru implementarea lor. Menţionez aici dezacordurile şi luptele interne la nivelul elitelor (Le, stalinişti ortodocşi *versus* reformişti; moscoviţi *versus* autohtonişti); astfel de diferende au existat în toate partidele comuniste din Estul Europei.41 În România, Robert Levy pune în evidenţă prezenţa unor dezacorduri similare (şi importante) în cadrul elitei comuniste cu privire la modul şi ritmul colectivizării agriculturii.42

În al treilea rând, decuplarea dintre intenţii/forme şi practici a implicat dinamica relaţiilor de putere dintre centru (elita) şi factorii locali de decizie. Pe de o parte avem încercările centrului (Le, forurile superioare ale statului şi PMR/PCR-ului) de a „standardiza" procesul de redefinire a agriculturii româneşti şi de a impune aceste standarde la nivelul judeţelor şi localităţilor. Pe de altă parte, avem de-a face cu implementarea acestor standarde şi politici în teren, la firul ierbii. În unele cazuri, obtuzitatea activiştilor locali şi „stahanovismul" acestora au fost privite ca neproductive de către centru, mai ales în condiţiile în care mulţi ţărani mijlocaşi erau trecuţi la categoria „chiaburilor", fapt ce putea crea nemulţumiri în rândurile majorităţii ţăranilor. În alte cazuri, complicităţile locale – fie construite pe baza unor legături de rudenie, fie fundamentate pe urmărirea satisfacerii propriilor interese – au subminat într-o măsură relativ importantă intenţiile şi politicile centrului. Nu exclud la acest punct şi existenţa unor „despoţi locali luminaţi" – pentru a parafraza o expresie de oarecare faimă din anii '90 – care au încercat să promoveze interesele locale, încercând să tempereze excesele politicilor centrului. Decuplarea dintre formele

instituţionale adoptate şi promovate de centru şi practicile adoptate la nivel local în colectivizare poate fi citită prin prisma ipotezei statului socialist ca stat slab ce depindea de informaţiile şi acţiunile eşaloanelor inferioare ori locale de putere.43

Înainte de a continua, ţin să subliniez că distincţia făcută mai sus are un caracter analitic. În realitate, decuplările între structurile formale şi practicile la diferite paliere (şi efectele instituţionale ale acestor decuplări) au fost strâns legate. Bunăoară dezacordurile dintre Bucureşti şi Moscova (atâtea câte au fost la începutul anilor ’50) s-au tradus în dezacorduri între facţiunile elitei comuniste româneşti. Acestea din urmă au reverberat în teritoriu, fiecare dintre patronii de la centru având clienţii lui în teritoriu (la nivel regional, judeţean şi al localităţilor), subiect asupra căruia voi reveni în cele ce urmează.

LEGITIMITATEA NOII POLITICI AGRARE

Din discuţia anterioară devine clar faptul că una dintre problemele-cheie în remodelarea României după tiparele modelului sovietic a fost cea a legitimităţii. Cu referire directă la colectivizare, problema legitimităţii se traduce prin întrebarea: „*Cum* şi mai ales *cu cine* se face colectivizarea?” În teorie, soluţiile ar fi fost: 1) folosirea exclusivă a membrilor de partid din fiecare localitate; 2) trimiterea unor activişti şi membri de partid din alte regiuni şi 3) atragerea în partid şi „colectiv” a unor persoane respectate în comunităţile locale. În practică, toate cele trei soluţii au fost adoptate în grade diferite. Mai jos, tratez pe rând aceste strategii, aşa cum le-am întâlnit în satele studiate.

Soluţia folosirii exclusive a membrilor de partid locali nu s-a dovedit viabilă din cauza numărului lor redus în cele două sate. În Vadu Roşca erau 11 membri de partid, iar în Năneşti, în prima organizaţie, 16. Unii membri de partid şi activişti locali erau în general (dar nu exclusiv) *percepuţi* drept caractere reprobabile: „Cine s-a înscris primii în partid? Păi tractoriştii, beţivii şi ţiganii! Cu ăştia s-a făcut

partidu’ în comună!” (C.M., Vadu Roşca). Sau, „Păi uite ăla care a sărit la maşina [secretarului Vasile Marin] şi a dat cu cuţitul în ea, era membru de partid. Vasile Marin spunea «Dă-te, tovarăşe, la o parte, că eu reprezint partidu!» şi ăsta zice: «Tu, partid? Eu tot partid!» Adică, mă înţelegi, şi el e membru de partid… şi dă-i cu cuţitu’ân maşina secretarului [de partid]… El partid, auzi!” (D.N., Vadu Roşca). Ori: „Da, am avut în sat [în Vadu Roşca] 11 membri de partid; unii din ei era vai de capul lor.

ăla care a sărit la maşina [secretarului Vasile Marin] şi a întors-o din drum era membru de partid, dar el nu ştia nici măcar să citească tăbliţa [cu numele satului] de la intrarea în Vadu Roşca! Analfabet, domnule, analfabet!” (S.D., Vadu Roşca). La fel, în satul Năneşti, „pe cei mai mişei i-a băgat la comunişti!” (L.S., Năneşti).

Au existat însă şi excepţii de la această regulă. Câţiva comunişti locali aveau o imagine bună în rândul celor intervievaţi. Tot în Năneşti, aşa a fost, se pare, cazul lui Gică Comunistu’ (evident un pseudonim). Conform unui intervievat: „Ăsta, Gică, a fost un om bun: ăsta a crezut în ce făcea şi nu era om rău. Nu s-a ales, săracu’, cu nimica de pe urma partidului. Păi ce are el acuma? O garsonieră în Brăila şi cocioaba asta din sat. Atâtica! Alţii? Hahaha! Păi alţii a furat de i-a luat dracii! [Din ce au furat] şi-a făcut case lor şi la copiii lor şi era mereu cu gura pe oameni!” (G.O., Năneşti).[6]

O altă excepţie de la regula „beţivilor, săracilor şi tractoriştilor”, aşa cum am menţionat, este fostul primar al comunei Vulturul în perioada revoltei de la Vadu Roşca: „Tata a fost membru al Partidului Naţional Ţărănesc, dar când i-a împuşcat [ţărăniştii] pe muncitori la Lupeni şi Griviţa, tata s-a lipsit de ţărănişti. În 6 martie 1945 l-au făcut pe tata membru de partid şi l-au pus primar. După aia, tot în ’45 l-a chemat pe tata la o şedinţă la Focşani. Şi

6 Am putut verifica personal cele de mai sus în urma unui interviu cu Gică Comunistu’ din Năneşti; casa (ori, mai bine zis, cocioaba) sa din sat era alcătuită dintr-o singură cameră care servea drept bucătărie, dormitor și atelier de pielărie.

era ruşi la şedinţă şi le-a spus celor adunaţi acolo: Câţi boieri aveţi voi în comună? Uite lada asta de grenade. Luaţi şi aruncaţi grenade pe geamurile boierilor care v-au exploatat!" Şi unul din ruşi avea un pistol în mână şi pistolul s-a descărcat în aer, şi de atunci tata a rămas cu şocu' [a avut un şoc nervos] şi s-a retras apoi din politică. Apoi, în 1956, [comuniştii] au venit la mine să mă trec la partid. Am refuzat la început pentru că mama lăsase cu limbă de moarte să nu fac politică" (M.A., Vulturul).

Ulterior, din cauza presiunilor exercitate de cei de la raion, s-a înscris în partid şi a fost numit primar. Dincolo de presiunile celor de la raion, dezacordul faţă de anvergura inegalităţilor sociale de la finele celui de-al Doilea Război Mondial a jucat, se pare, un rol relativ însemnat în decizia primarului de a se alătura comuniştilor.

Am menţionat deja că, după revolta din Vadu Roşca, organizaţia de partid a fost dizolvată personal de Nicolae Ceauşescu. Conform spuselor unui alt martor ocular, la întâlnirea dintre Ceauşescu şi membrii de partid din Vadu Roşca, primul le-ar fi reproşat lipsa de vigilenţă şi pactizarea cu elemente duşmănoase: „Voi ce aţi făcut? Aţi dat cu noroi în obrazul ţării! Ce fel de membri de partid sunteţi?! Dă carnetul de partid încoace!" (M.A., Vulturul).

Potrivit fostului director al şcolii din Vadu Roşca şi secretar de partid în anii '70—80, regimul comunist a continuat să fie extrem de suspicios chiar şi după două decenii de la revoltă; organizaţia de partid din sat a rămas de dimensiuni relativ reduse, întrucât „satul avea bube" [cu referire la revolta din 1957]. Verificarea sătenilor care doreau să devină membri PCR era mult mai minuţioasă decât în cazul locuitorilor din alte sate ale comunei Vulturul, iar principala grijă a celor ce îi evaluau pe candidaţi viza posibilele legături de rudenie ale acestora cu foştii participanţi la revolta din decembrie 1957.

Strategia folosirii unor activişti şi membri de partid din alte regiuni a fost, se pare, una dintre cele mai des utilizate. La acest punct trebuie făcute următoarele

precizări: eşaloanele superioare la nivel regional, din spusele celor intervievaţi, includeau cu precădere (dacă nu exclusiv) activişti din alte regiuni sau „trimişi" de la centru. Posibile explicaţii pentru acest fapt ar fi: 1) numărul scăzut de activişti de încredere ori de nădejde la nivel naţional (în anii '50), ceea ce implica folosirea lor prin rotaţie în diferite regiuni; şi 2) nu atât lipsa unor cadre de nădejde, cât existenţa unei politici deliberate de trimitere a unor cadre alogene pentru a submina legăturile sociale şi complicităţile locale, care ar fi întârziat procesul colectivizării. Ambele raţiuni, cred, au influenţat folosirea în fostul raion Lieşti a unor persoane străine de comunitate; nu pot preciza însă măsura în care unul sau altul dintre criteriile menţionate anterior au prevalat în selectarea celor trimişi în regiune.

Bunăoară, folosirea metodelor violente în zonă a fost pusă de o serie de intervievaţi pe seama unui anume Vintilă Marin. Potrivit unora dintre respondenţi, Vintilă Marin a fost numit în 1957 prim-secretar al regiunii Galaţi, după ce încheiase cu succes şi într-un ritm record, în câteva zile, colectivizarea regiunii Dobrogea, utilizând aproape exclusiv mijloace violente. Cunoscându-i reputaţia, primarul de atunci al comunei Vulturul s-ar fi opus intrării echipelor în comună.[7] Folosirea „echipelor" ar

7 Este vorba aici despre modul în care Vintilă Marin a fost perceput de către locuitorii din Vadu Roșea. Potrivit studiului lui Constantin Iordachi, („«Constanța: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, județul Tulcea", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962, ed. cit.), de fapt, Vintilă Marin era considerat reprezentantul unei aripi relativ moderate a aparatului local de partid; Marin eșuase în colectivizarea din Dobrogea și fusese înlocuit de Vasile Vâlcu, cel care avea să încheie colectivizarea în Dobrogea la sfârșitul anului 1957. Așa cum sugerează Iordachi, poate pe Marin îl radicalizase experiența demiterii sale din Dobrogea, el pierzând-și postul în favoarea unor reprezentanți mai duri ai regimului; pe de altă parte, este posibil ca ecoul violențelor din 1957 din Dobrogea să fi influențat percepția locuitorilor din Vadu Roșea, proiectată apoi și asupra lui Marin. (Le mulțumesc lui Constantin Iordachi și Dorin Dobrincu pentru clarificările

fi fost metoda favorită a lui Vintilă Marin în colectivizare. Conform fostului primar din Vulturul: „[El u m-am opus intrării în sat a echipelor! Şi Chiriţă [activist de partid de la raion, subaltern, probabil, al lui Vintilă Marin] a spus: «Te-ai demascat: Eşti împotriva colectivizării!» Am încercat să-mi dau demisia atunci, însă mi-au spus: «Lasă că te scoatem noi [din partid] cum vrem noi, şi nu cum vrei tu!» M-au ameninţat cu închisoarea [dacă nu fac colectivizarea]. *Era o chestie istorică* [*pe care*] *nici nu o mai înţelegeam*!” [sublinierea mea] (M.A., Vulturul).

Este greu de evaluat rolul opoziţiei primarului. Se pare că cel puţin în satul Vadu Roşca nu a fost semnalată prezenţa echipelor de muncitori, deşi în satele şi comunele învecinate (de exemplu, Hânguleşti, Maluri, Călieni şi Năneşti) s-ar fi aflat circa 500 de muncitori şi activişti. Cât despre compoziţia „echipelor” de lămurire, lucrurile sunt oarecum neclare. Este cert că grosul echipelor era întotdeauna format din persoane din afara satului/comunei. Într-o primă etapă a colectivizării, se pare, aceste echipe erau alcătuite exclusiv din muncitori şi activişti de partid din centrele industriale apropiate, străini de satul/comuna în care acţionau. Cei intervievaţi susţineau că aceşti muncitori erau plătiţi în funcţie de numărul celor pe care reuşeau să-i convingă să se înscrie în colectiv, fapt ce ar putea explica într-o anumită măsură excesul de zel (bătăile administrate ţăranilor) de care au dat dovadă. Conform, din nou, fostului primar al comunei Vulturul, „ăştia [echipele] era dublura mea, dar eu nu îi sufeream [...]. Intrau în sat 200 de muncitori şi îl luau de la un capăt la altul. Eu am zis că ăştia [echipele] or să o încurce la Lieşti [comuna învecinată], fiindcă ăia sunt neam de răzeşi liberi de-ai lui Ştefan cel Mare” (M.A., Vulturul).

Într-o a doua etapă a colectivizării, după revoltă, compoziţia „echipelor de lămurire” s-a schimbat, incluzând preponderent ţăranii şi muncitori din sate, comune, regiuni apropiate şi/sau în care colectivizarea fusese deja

aduse la acest punct.)

încheiată. În Vadu Roşca şi Năneşti, unii dintre cei intervievaţi au menţionat echipe formate din ţărani şi muncitori în cooperaţiile meşteşugăreşti de la Pechea – prima comună colectivizată din regiunea Galaţi. De altfel, succesele şi „realizările" GAC-ului din Pechea erau deseori invocate în munca de lămurire în Vadu Roşca şi Năneşti (şi, foarte probabil, în alte comune învecinate): „Cum dădea vreo molimă în animale se dădea exemplu că cât de bine o duc animalele la ferme, la care era cooperativă" (D.N., Vadu Roşca). Filmele propagandistice, aduse cu caravana cinematografică, au fost de asemenea folosite pentru a ilustra avantajele socializării agriculturii, însoţite adeseori de sloganuri şi cântece mobilizatoare precum: „Pui un bob / Din el răsare / Mia de mărgăritare!" (D.N., Vadu Roşca) ori „Munca înfrăţită pe ogoare / Ne aduce bunăstare!" (M.A., Vulturul).

Alteori, exemplificarea succeselor din comunele cooperativizate lua forme mult mai directe: unul dintre respondenţii din Năneşti, care se opunea vehement intrării în colectiv, a fost luat cu forţa şi dus, se pare, în comuna Pechea, pentru a vedea cât de bine o duc ţăranii din GAC-ul model de acolo. Pentru a-l convinge pe deplin de avantajele colectivizării, pe drumul cu duba miliţiei spre şi dinspre Pechea, localnicul din Năneşti – un unchi de al meu – a fost bătut temeinic. În urma acestui instructiv voiaj, a consimţit să se înscrie printre primii în colectiv şi a fost, pentru scurtă vreme, un element de bază în GAC-ul „Tractorul". Călătoria la Pechea şi înapoi a lăsat totuşi urme; G. nu a mai fost acelaşi om şi „s-a îmbolnăvit de nervi" – cum spuneau consătenii săi.[8]

La reluarea colectivizării postrevoltă, spuneam, echipele de lămurire au luat alte configuraţii în care

8s -a culcat. Șeful de post, fericit că a scăpat cu viață, a anunțat Securitatea de la Focșani, care a trimis imediat o echipă la moș G. acasă. Acesta din urmă a fost foarte cooperant și le-a arătat pușca; la vederea stării jalnice în care se afla așa-zisa armă, securiștii ar fi izbucnit în râs. în plus, când au aflat că moș G. avusese antecedente psihiatrice, securiștii au început să-1 ironizeze pe șeful de post și să-i reproșeze că le-a irosit timpul prețios cu prostii.

prezenţa alogenilor era mai redusă decât înainte de 1957. Conform fostului învăţător din Vadu Roşca, „[ejehipele [cuprindeau]: un muncitor de la Focşani, un muncitor din cooperative meşteșugărești de consum [din alte sate], doi indivizi din localitate de diverse profesii şi un activist de la raion, de cele mai multe ori. Singura cerinţă de selecţie în echipă era să fie buni de gură. Şi eu am fost în echipă, dar se foloseau alte mijloace; se vorbea acum [după revoltă] cu oamenii, îi luau cu inimosul, cu argumente de ordin economic. Eu la neamurile mele le spuneam dinainte că vin cu echipa. Şi spuneau unchiul şi mătuşa: «Tu să-ţi vezi de trebile tale şi să nu vii eu d-astea la noi, că noi te-am crescut!» Trebuia să am grijă ce spun când eram cu echipa. Era aşa… un fel de duplicitate [din partea sa], dar nu aveam ce să fac, că tovarăşu' [activistul din echipă] pleca la Galaţi, iar eu rămâneam aici în sat, cu oamenii. Şi îmi dădeau foc la casă, dom'ne!" (M.A., Vadu Roşca).44

Care au fost însă reacţiile localnicilor fată de vizitele reprezentanţilor ori ale simpatizanţilor noului regim? Citatul anterior ilustrează de o manieră convingătoare atitudinea negativă a sătenilor faţă de localnicii cooptaţi în echipe de lămurire. Din acest motiv, învăţătorul, conform propriilor spuse, nu făcea exces de zel în a-şi convinge consătenii de avantajele colectivizării. Notabile sunt şi fricţiunile între reprezentanţii puterii locale şi cei trimişi de la „centru" (i.e., raion). Anterior am citat spusele fostului primar al comunei Vulturul, care ar fi dezavuat metodele folosite de cei „veniţi din afară". Conflicte similare s-au înregistrat şi în Năneşti. Conform primului preşedinte de GAC, „echipele n-aveau habar cum să vorbească cu oamenii; săreau cu bătaia pe ei, de se ascundeau oamenii care pe unde puteau, dar ăştia [echipele] venea cu Miliţia după ei. Activiştii [de la regiune sau din afara comunei] făceau rău; băteau cu ciomege. Şi eu am spus într-o şedinţă la raion: «Eu fac colectivizarea, dar fără activişti care fac rău!»… Venea activiştii şi echipele la mine acasă şi spunea: «Tovarăşu' B., mergeţi şi dvs. cu noi la oameni, că ei nu vor să se treacă [la GAC]

dacă nu vă văd pe dvs!» [în plus, echipele] veneau şi luau cu forţa produse de la oameni sau de la GAC. Am bătut un activist care luase brânză [...]. Eu îi taxam pe activişti pentru cele consumate în comună! Le spuneam: «De ce, tovarăşe, să iei pe gratis? Că doar partidul te plăteşte bine! Ai salariul dublu [faţă de alţi muncitori]»" (N.B., Năneşti).

Capacitatea de a contracara abuzurile „echipelor" sau ale trimişilor de la raion depindea de relaţiile pe care primarul sau şeful de la GAC le avea la raion sau chiar la Bucureşti. Altfel spus, în spiritul logicii clientelismului de partid, cariera şi autoritatea unui primar sau şef de GAC depindeau de poziţia şi puterea patronului său politic: „Eu am luat măsuri bune! Le spuneam celor de la raion: «Eu muncesc, tovarăşi, eu nu beau [cum făceau cei trimişi cu echipele]! Eu progresez înainte!» Mă iubea secretarul de la regiune!" (N.B., Năneşti). Ulterior, dragostea celor de la regiune faţă de primul preşedinte de GAC din Năneşti s-a concretizat în avansarea soţiei la raionul de partid şi apoi în „Comitetul Central [?] alături de Dej, fiindcă [soţia] avea papagalu' bun... era pricepută cu propaganda". Se pare că promovarea soţiei a reprezentat o recompensă pentru faptul că „directive venite de sus" [de la alţi patroni, politici probabil] au dus la înlocuirea sa, a primului preşedinte de GAC din Năneşti, cu o altă persoană. Paradoxal, noul numit „s-a ascuns în podul casei, că umblau ăştia [activiştii] să-l pună şef în locul meu la GAC" (N.B., Năneşti). Importanţa patronilor politici de la centru era un motiv esenţial şi în discursul celui de-al doilea preşedinte de GAC din Năneşti, ulterior primar al comunei (aproximativ anii 'bo—80). Acesta mi-a arătat cu mândrie poze (propagandistice) în care apărea alături de Gheorghiu-Dej (două poze), de Nicolae Ceauşescu şi de alţi oficiali comunişti (trei poze), la diverse consfătuiri cu oameni ai muncii din agricultură sau la congrese de partid.

Dacă, aşa cum am discutat anterior, de multe ori neînţelegerile dintre „străini" şi autorităţile locale erau rezolvate de o manieră informală (fie prin invocarea

patronilor politici, fie prin simpla negociere), uneori părţile aflate în conflict făceau apel la „litera legii”. Primul preşedinte GAC din Năneşti, aşa cum am văzut, a invocat caracterul ilegal al confiscărilor făcute de echipele trimise de la raion. La fel a procedat şi primarul comunei Vulturul când le-a făcut celor din Vadu Roşca promisiunea că procesul colectivizării nu se va înfăptui cu forţa, ci aşa cum spune legea, prin liberul consimţământ al ţăranilor. Un alt exemplu de apel la „litera legii” îl constituie încercarea lui Nicolae Ceauşescu de pacificare a ţăranilor din comunele învecinate cu Vadu Roşca. În 1958, în Năneşti, bunăoară, Ceauşescu ar fi ţinut un discurs în care a condamnat excesele comise în colectivizare şi a recomandat restituirea cererilor de intrare în „colectiv”, întrucât ele nu ar fi fost făcute din iniţiativa şi pe baza liberului consimţământ al ţăranilor. Drept urmare, majoritatea ţăranilor din Năneşti (cu numai patru excepţii) şi-ar fi retras – pentru scurtă vreme – cererile de înscriere în colectiv.

Aşa cum am menţionat, în Vadu Roşca – sat relativ izolat de restul comunei Vulturul – echipele de muncitori nu au pătruns înainte de 1957. A fost semnalată, e drept, prezenţa unor reprezentanţi izolaţi trimişi fie de la centrul de comună (Vulturul), fie de la raion. Dintre aceştia, reprezentantul cel mai vizibil al autorităţilor din centrul de comună era colectorul de impozite, ulterior colectorul de cote. În Vadu Roşca, în anii de început ai regimului comunist, colectorul era „un codaş, sărac şi beţiv” – şi deci coruptibil. Pentru a submina complicităţile locale, s-a luat măsura trimiterii unor colectori de cote şi activişti străini de loc. Dacă la o primă vedere chestiunea cotelor apare ca un proces inexorabil, căruia nimeni nu i se putea sustrage, cel puţin în cele două sate studiate lucrurile stau un pic diferit. Mă refer aici la ceea ce Puiu Lăţea desemna ca strategii de negociere, evaziune şi „tocmeală” – bazate fie pe legături sociale preexistente şi de durată, fie constituite ad-hoc în funcţie de caracteristicile contextului local.45

O primă parte a discursului celor intervievaţi

accentua tragediile implicate în colectarea dărilor către stat. În Vadu Roşca şi Năneşti, cotele se stabileau în principal în funcţie de suprafaţa de teren deţinută şi de numărul de animale. Conform interlocutorilor, cotele creşteau foarte mult, „în proporţie aproape geometrică”, în funcţie de întinderea proprietăţii (N.N., Năneşti). Percepţia aceasta este într-o foarte mare măsură corectă, întrucât la nivel naţional cotele se stabileau în funcţie de suprafaţa de teren deţinută, şi nu de productivitatea acestuia, iar predarea cotelor avea un caracter obligatoriu, proprietarii de pământ răspunzând penal pentru nepredare.46 Pentru a încerca să-şi uşureze situaţia, unii ţărani din Vadu Roşca şi din Năneşti declarau că deţin pământ mai puţin decât în realitate. Însă „comuniştii şi-au dat seama. Şi când a fost cu tarlarizarea [desfiinţarea şi comasarea loturilor individuale] s-a ieşit cu pământ în plus în sat. Însă comuniştii nu au vrut să-l mai dea înapoi: «Atât ai declarat, atât ai plătit impozit, asta e!» Şi uite aşa a ieşit [comuniştii] cu pământ în plus” (G.O., Năneşti). Sau: „Venea, dom’ne [colectorul], şi dacă îţi găsea [ceva ce nu ai declarat], îţi lua! îţi lua până şi făina din covată!” (C.A., Vadu Roşca). Similar, „tata a încercat să ascundă [produse] şi a făcut un perete fals la grajd, unde a ascuns vin şi ce a mai avut el. Însă ne-a prins! Nu ştiu, poate a spus vreun vecin. Atunci m-au dat pe mine afară de la şcoală” (B.S., Năneşti).

Pe de altă parte, pe măsură ce dialogul cu intervievării continua, chestiunea cotelor devenea mai nuanţată. „Cotele se stabileau după cum aveai prieteni la sfat [primărie]. Dacă aveai femeie sau fete frumoase, erai prieten şi cu miliţianu, şi cu primaru’… înţelegi dumneata la ce mă refer?” (C.A., Vadu Roşca). Sau „Dădeai spagă la activistul de partid. Venea activistul să strângă cotele şi îl puneai la masă, mânca o găină. Le cărai [le dădeai daruri], dom’ne! Ca acuma [în zilele noastre]. Că suntem balcanici, păi nu?!” (D.N., Vadu Roşca).47

Poate cel mai ilustrativ exemplu pentru „cooptarea” de către localnici a activiştilor trimişi de la centru este cel

al singurului chiabur, J., din Vadu Roşca. Colectorul de cote de la raion a fost găzduit de către J.Or acesta avea două fete frumoase… Nu vedeai fete mai frumoase pe aici primprejur" (S.N., Vadu Roşca). Una din cele două fete a închegat o relaţie amoroasă cu oaspetele tatălui (i.e.colectorul"); în urma acestei relaţii, colectorul le-a consiliat pe fete cum să facă să-l scoată pe tatăl lor de pe lista „chiaburilor". În urma sfaturilor primite, J. a donat circa două hectare de pământ din cele peste io hectare pe care le avea, fiind apoi „dezehiaburit". Mai mult, în strânsă legătură cu tema continuităţii, se pare că J. şi-a păstrat restul important de pământ pe toată durata regimului comunist, lucrându-l ca „independent".

Atragerea în partid, întovărăşiri şi GAC a unor persoane respectate din comunitate a reprezentat cea de-a treia strategie de legitimare şi instituţionalizare a noii politici agrare. La nivel naţional, în intervalul 1944 – 1948 a fost adoptată o politică extrem de liberală în admiterea de noi membri în partidul comunist. Potrivit lui Robert King, numărul membrilor de partid a crescut de la 1.000 în 1944 la aproximativ 800.000 în 1948: „noii membri erau admişi uneori în grup, fără formalităţi prea mari şi pe baza unor criterii minimale". 48 O bună parte din consolidarea bazei partidului comunist s-a făcut, e drept, prin absorbţia a circa 260.000 de membri ai fostului Partid Social Democrat.49 Ulterior, politica porţilor deschise a fost revizuită drastic; la nivelul elitelor, facţiunea Dej a acuzat facţiunea Anei Pauker de lipsă de vigilenţă în politica de recrutare, concretizată prin admiterea în partid a unor elemente duşmănoase ori cu origini nesănătoase. Pauker ar fi fost de asemenea acuzată de pactizare cu elemente legionare, ale căror cariere politice anterioare ar fi fost trecute cu vederea în schimbul loialităţii necondiţionate faţă de noua putere. Aici avem de-a face, evident, cu un alt exemplu de continuitate (cu regimul „burghez") – un aspect pe care îl discut pe larg în capitolul următor. King, printre alţii, sugerează că în acest pact, căruia nu i s-a opus nimeni (nici măcar Dej) în 1944, ar fi contat foarte

mult experienţa organizatorică şi reţelele din teritoriu ale foştilor legionari – elemente percepute ca esenţiale în încercarea de consolidare a noii puteri.

Cei mai mulţi dintre (puţinii) membri de partid din cele două sate s-au înscris în perioada 1944 – 1948. Potrivit celor intervievaţi, în ambele sate au existat cazuri în care foşti legionari au sărit printre primii în barca noii puteri. Începând din 1948, politica recrutării de noi membri a cunoscut o cotitură semnificativă: potrivit lui Gheorghiu-Dej, în intervalul 1948 – 1955, niciun nou membru nu a mai fost primit în partid.50 Simultan au fost adoptate noi criterii, mult mai stricte, de înscriere în partid: interzicerea explicită a primirii în partid de indivizi aparţinând fostelor clase exploatatoare, verificarea atentă atât a potenţialilor candidaţi, cât şi a membrilor existenţi (prin aşa-numita campanie de verificare) şi instituirea unei perioade de probă înainte de admiterea cu drepturi depline în partid.51 Revenind la cele două sate, unii dintre componenţii organizaţiilor locale de partid au fost admişi după această perioadă. În unele dintre aceste cazuri, recrutarea a avut loc în alte contexte, cum ar fi, bunăoară, pe timpul satisfacerii stagiului militar sau pe parcursul şcolarizării (*i.e.*, la liceu, şcoala de meserii etc.).

Recrutarea şi formarea membrilor de partid reprezintă doar o parte din istoria construcţiei partidului-stat. În special în cazul colectivizării, cealaltă parte a poveştii construcţiei partidului-stat a constituit-o atragerea de membri în întovărăşiri şi GAC-uri (ulterior CAP-uri), fără însă ca aceşti noi membri în întovărăşiri (TOZ) sau CAP-uri să fie simultan primiţi în partid. Cei care deveneau totuşi membri de partid erau de obicei şefii de TOZ/GAC/CAP şi unii din şefii de brigadă. Majoritatea celor nou înscrişi în gospodăriile colective nu erau automat primiţi în partid. Atât recrutarea de membri PMR/PCR, cât şi cea a colectiviştilor au fost ghidate de logica *particularismului principial*, parte integrantă a *clientelismului de partid*? *2* Acesta din urmă consta în stabilirea unor relaţii ori legături sociale între partid şi o

minoritate loială (muncitori sau, în acest caz, ţărani) în scopul obţinerii cooperării şi instituirii controlului asupra masei de muncitori şi ţărani. Particularismul principial, spune sociologul Andrew G. Walder, implica o politică deliberată de promovare şi răsplătire a unei minorităţi de muncitori care se dovedea loială partidului.53

Ceea ce distinge clientelismul de partid de alte structuri informale (clici, facţiuni rivale etc.) este că „primul (clientelismul de partid) nu există în afara structurii formale a organizaţiei de partid; în plus, particularismul principal apare explicit formulat în strategiile oficiale de partid".54 Deşi structural este similar relaţiilor patron-client, clientelismul de partid se distinge de acestea prin faptul că este deliberat cultivat de sus (elite/patron) în jos (mase/clienţi); relaţiile clientelare sunt în general formate de jos în sus, se dezvoltă în absenţa unor structuri organizaţionale formale, sunt construite de cele mai multe ori pe afinităţi şi loialităţi personale şi implică în mai mare măsură libera alegere decât în cazul clientelismului de partid.[9] În cazul muncitorilor industriali, recompensele pentru loialitatea faţă de partid includeau, printre altele, prime salariale, promovări, aprobări pentru obţinerea unor bunuri de uz îndelungat (care [nu] se găseau [greu] pe piaţa liberă), locuinţe, acces la asistenţa medicală de calitate, precum şi accesul la diferite forme de învăţământ (începând cu creşe, continuând cu grădiniţe, licee şi – nu de puţine ori – cu aprobări pentru a urma o formă de învăţământ superior).55

Pentru a atrage ţăranii în TOZ/GAC-uri şi a le cultiva loialitatea faţă de noul regim erau utilizate strategii similare celor folosite în cazul muncitorilor din industrie.

9 Clientelismul de partid îmbrățișat de partidele comuniste este uneori întâlnit și în formațiuni politice în țări democratice. Clientelismul de partid și, în general, relațiile clientelare implică existența unei orientări de tip instrumental caracteristice și a hiatului (în fosta Uniune Sovietică) sau al pilelor, cunoștințelor și relațiilor, în România. Discut diferențele dintre relațiile clientelare și cele de tipul pilelor în Capitolul 3 al acestui volum.

Întrucât voi trata pe larg aceste strategii în secţiunea următoare, mă limitez aici doar la a enumera astfel de tactici de recompensare. Pe de o parte, ţăranilor intraţi în TOZ-uri sau GAC-uri le erau repartizate terenurile cele mai bune din comune; copiilor li se promiteau cariere şcolare la oraş sau locuri de muncă în noile centre industriale. Simultan, în zilele de început ale GAC-urilor, recompensele în produse erau însemnate. Conform spuselor primului şef de GAC din Năneşti, în primele etape ale formării colectivului, „[djădeam mult înapoi la oameni: în 1961, 12 kg de porumb la zi de muncă. Şi le dădeam brânză, vin. S-au cumpărat [la GAC] porci, oi. [După recoltare sau de Ziua Recoltei] treceam cu convoiul cu căruţele încărcate prin sat, cu fanfara şi cu steagul roşu în faţă [să le arate celorlalţi din comună avantajele de care beneficiau cei din GAC]".56 Evident, pentru ţăranii neînregimentaţi încă în TOZ/GAC-uri, noul regim era „ciumă, nu mumă": acestora li se repartizau de obicei cele mai puţin fertile terenuri din sat, cotele lor erau considerabil mai ridicate, iar ei erau şantajaţi de regulă în legătură cu soarta şi carierele copiilor, asta în cazul în care nu erau pur şi simplu rupţi în bătaie de echipele de colectivizare. Conform unui intervievat: „dacă te împuşca, era mai uşor, dar aşa te înnebunea cu bătaia" (F.A., Năneşti).

IMAGINI ALE LIDERILOR COMUNIŞTI

Ken Jowitt discută despre existenţa în România socialistă a unei culturi politice similare celei a ghetoului: „Precum în trecut, în ghetou, şi sub dictatura proletariatului, regimul ori sfera oficială reprezentau „[sursa de] necazuri", fiind identificate mai degrabă cu locul de unde se emiteau ordine, legi şi sancţiuni decât cu o sursă de sprijin şi recunoaştere politică. Rezultatul acestei percepţii negative a fost adoptarea unei atitudini de tip instrumental, de calcul cost-beneficiu şi de disimulare în raport cu sfera publică". 57

Jowitt sublinia că această distanţă socială şi aversiunea faţă de sfera oficială ce predatau instalării regimului socialist în România. La nivel local, înainte de

1945, reprezentanţii tangibili ai entităţii abstracte numite „stat” erau primarii, jandarmii, colectorii de impozite, preoţii (într-o oarecare măsură), învăţătorii şi câteva figuri proeminente la nivel local, cum erau în Năneşti reprezentanţii partidelor politice (e.g. liberali, ţărănişti şi legionari). Contactul cu noul stat şi cu ceea ce avea el să reprezinte pentru destinele localnicilor a avut iniţial un caracter *mediat* (adică s-a făcut prin intermediul celor care luptaseră în război împotriva URSS sau prin propaganda regimului antonescian).

Curând după „câştigarea” alegerilor din 1946 de către alianţa comuniştilor, locuitorii celor două sate au început să cunoască mai îndeaproape (inclusiv pe propria piele) noua ordine. În secţiunile anterioare am discutat în amănunţime problema reprezentanţilor noului regim, începând cu activiştii alogeni, continuând apoi cu „echipele”, cu primarii şi comuniştii locali, şi terminând cu şefii primelor GAC-uri. Unii dintre aceştia, aşa cum am arătat, erau percepuţi drept caractere reprobabile, în vreme ce alţii aveau o imagine mai bună în context local.

Care erau însă reprezentările despre liderii noului regim? Ce ştiau sătenii despre noile elite? în studiul de caz realizat într-o altă regiune a ţării, Puiu Lăţea evidenţiază confuzia ce însoţea amintirile despre procesul colectivizării, unii dintre cei intervievaţi neputând preciza exact când s-a făcut colectivizarea (sub Dej, sau sub Ceauşescu?).58 Nu am întâlnit o atare confuzie la niciunul dintre respondenţii mei din Vrancea. Evident, acest lucru se datorează şi prezenţei lui Nicolae Ceauşescu, ca tânăr general, după revoltă, în satele din jur, în încercarea de a le pacifica. Conform unui participant de frunte la revoltă, „când m-au arestat, am zis că mă împuşcă. Dar nu îmi păsa! M-au băgat într-o cameră şi acolo era un băiat negricios, cu părul creţ, cam ca mata, aşa, şi m-a întrebat cum mă numesc. I-am zis şi a zis la soldaţi: «Fă-i control!» ăla era Ceauşescu, pe urmă am aflat!” (N.S., Vadu Roşca).

Despre întâlnirea directă cu Ceauşescu după reprimarea revoltei din Vadu Roşca, primarul de atunci al

comunei spune: „M-au întrebat [nişte soldaţi şi activişti], că eram adunaţi la şcoală: «Este cimitir aici, în Vadu Roşca?» S-a învârtit şcoala pe mine! Un activist zice. «Sunt nişte îngeraşi aici [e vorba despre cei împuşcaţi]», şi uite, apare acolo tovarăşu' Ceauşescu, cu pantaloni golf, evazaţi, cu părul negru, creţ, şi zice: «Tu eşti, mă?» Şi i-am dat eu un raport [exemplar] «Eu sunt primarul comunei!» şi el zice: «Tu ştii ce s-a întâmplat aici?» Io i-am spus: «Dar de ce s-a întâmplat ce s-a întâmplat aici, tovarăşu'?» *Eu nu i-am spus că ştiam că au împuşcat oameni* [sublinierea mea] Şi el [Ceauşescu] zice: «A trebuit să fie stinsă scânteia I revoltei]. Cheamă membrii de partid din sat!» (M.A., Vulturul).

Cine era, în opinia respondenţilor, Ceauşescu şi care erau raporturile dintre el şi alţi lideri? Cine erau aceşti alţi lideri? Ghidul de interviu folosit în acest studiu a inclus o serie de întrebări referitoare la liderii comunişti români din perioada colectivizării agriculturii. După cum se poate vedea din fragmentele de mai jos, limitele memoriei umane, precum şi „distanţa" dintre centrul politic şi guvernaţi au o importanţă covârşitoare în modul în care oamenii îşi reprezintă ori amintesc despre responsabilii de la vârf ai noului regim de atunci. Astfel, potrivit unui respondent, „Ceauşescu era secretarul lui Dej. Dej l-a trimis în Franţa [pe Ceauşescu] să-şi facă studiile. Da, dom'ne aşa a fost!" (N.B., Năneşti).

Amintirile multor respondenţi despre Ana Pauker sunt relativ sărace. Cel mai frecvent răspuns se reducea la „era mare în partidu' comunist", după care se invoca sloganul „Ana, Luca şi cu Dej / Bagă spaima în burgheji". Alt respondent spunea că ar fi zărit-o pe Ana Pauker: „Am văzut-o, dom'ne! Nu avea o ureche! Am văzut-o în gară la Mărăşeşti, pe geamul trenului, când [ea] venise cu pactul de cooperare românosovietic" (S.D., Vadu Roşca). Ce s-a întâmplat totuşi între Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker şi cum a ajuns cea din urmă în dizgraţia primului?

„Lui Gheorghiu-Dej nu i-a plăcut de ea. Că voia să-l răstoarne. Jidoavcă, de!" (N.B., Năneşti). Concret,

„Gheorghiu-Dej s-a lovit ca de o stâncă de poziţia rigidă a unor comunişti [precum] Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. [Şi Dej s-a dus la Stalin şi i-a spus] «Eu cu ăştia nu pot să fac treabă» şi Stalin i-a spus: «Măi [Dej], fă-ţi curat în casă!»” (L.V., Năneşti). Cum de s-au retras trupele sovietice de pe teritoriul României, potrivit unora dintre cei intervievaţi? „Dej l-a îmbătat pe Hruşciov cu vodcă. Aşa a reuşit să scoată trupele [sovietice] din ţară” (L.V., Năneşti) – o „poveste” pe care personal am întâlnit-o şi în alte zone din ţară.

Cele de mai sus ilustrează nu doar distanţa socială imensă dintre cetăţeni şi autorităţi, ci şi existenţa unui anumit tip de cultură politică, pentru a folosi aici un concept îndelung criticat şi revizuit. Această cultură politică tradiţională reprezenta un element de continuitate în raport cu epoca precomunistă. Există, cel puţin în literatura română, numeroase relatări cu privire la prăpastia (economică, culturală şi socială) dintre cetăţeni şi politicieni la sfârşitul secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului XX. Istoricul britanic Keith Hitchins tratează pe larg problema distanţei sociale dintre mase şi partidele istorice în secolul al XIX-lea.59 Revenind la perioada postbelică, în memoriile sale, Egon Balaş relatează un caz trist, ce aruncă lumină asupra chestiunii participării şi culturii politice în mediul rural: „Simbolul Blocului [al alianţei comuniste de la alegerile din 1946] era soarele; simbolul Partidului Naţional Ţărănesc era ochiul. În ziua alegerilor, observatorii noştri relatau că au văzut ţărani, cei mai mulţi dintre ei bătrâni şi femei, care ieşeau din secţiile de votare cu ochii coloraţi de ştampila de vot pe care au înţeles că trebuie să o pună «pe ochi» dacă susţin Partidul Naţional Ţărănesc.”[10]

10e liberarea din închisoare (în 1954), s-a dedicat studiului economiilor capitaliste, elaborând și o lucrare critică la adresa concepției lui Keynes - lucrare ce l-a dus din nou în dizgrația autorităților comuniste. A reușit să emigreze în 1965 și a devenit o personalitate marcantă în domeniul programării lineare, după ce și-a completat studiile în străinătate. După cum au remarcat și apropiații săi, un scenariu pentru un film bazat pe volumul său de memorii ar fi respins la Hollywood pe criteriul

Aproape şapte decenii mai târziu, la alegerile pentru Parlamentul European din anul 2014, un număr de 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece ştampila de vot fusese pusă atât pe lista de candidaţi ai Partidului Social Democrat, cât şi pe Mircea Diaconu – fostul actor devenit politician –, care a intrat ca independent în cursa pentru PE.60 Atât Diaconu, cât şi reprezentanţii PSD fuseseră promovaţi asiduu de unele televiziuni de ştiri (Antena 3 şi România TV, în special), în programele cărora apăreau împreună şi aveau poziţii politice foarte asemănătoare – un fapt ce a generat probabil confuzii în rândul telespectatorilor care s-au prezentat la vot. *Plus ça change*, *plus c'est la meme chose*?

Constituirea unor noi forme de proprietate

„Când am întors noi, românii, armele, strigau nemţii cu gramofonu': «Fraţi români, aţi văzut cum e în URSS, la colhoz! Vă dă mâncare la gamelă!»"[11]

„Colectivu-i colţ de rai: Dacă furi, de toate ai!"[12]

Anterior am pus accentul pe decuplarea dintre noile tipare instituţionale şi practicile folosite pentru implementarea lor. Efectele acestei decuplări, spuneam, au dus uneori la rezultate contrare intenţiilor noului regim. Cel mai important efect al acestei decuplări a fost chiar delegitimarea noii puteri care a încercat impunerea în agricultură a unor noi forme de proprietate. În ce au constat aceste noi forme de proprietate şi care au fost efectele la nivelul indivizilor, subiecţi ai transformărilor revoluţionare?

Apelez aici la noţiunea lui Andrew G. Walder, „neotradiţionalism", o noţiune care are mai degrabă un statut analitic decât unul „care ar reflecta influenţa

implauzibilității.

11 Nu sunt, cred, singurul care a întâlnit acest laitmotiv referitor la viața în colhozurile din URSS. Unii respondenți mi-au spus că el își are originea în filme propagandistice ale regimului antonescian. Alții îi indicau pe cei întorși de pe front drept surse principale ale acestei imagini („vă dă mâncare la gamelă").

12 Spusă populară în cele două sate studiate; fără îndoială, același motiv a circulat și în alte părți ale țării.

tradiţiilor culturale precomuniste”.[13] Pentru Walder, neotradiţionalismul comunist se traduce prin următoarele elemente: 1) salariile, recompensele şi termenii relaţiei angajat-angajator nu fac obiectul negocierii; 2) a avea un loc de muncă are un caracter asistenţial; 3) întreprinderea este sursa tuturor bunurilor şi serviciilor publice, care nu pot fi obţinute în afara acesteia; 4) partidul tinde să exercite un control absolut asupra oricăror forme de organizare ale muncitorilor, iar şefii ierarhici au putere totală în privinţa alocării beneficiilor şi recompenselor.61

Caracteristicile enumerate mai sus dau naştere unei aşa-numite „dependenţe organizate: dependenţa socială şi economică faţă de întreprindere; dependenţa politică faţă de partid şi şefii ierarhici; dependenţa personală faţă de superiorii imediaţi”.62 Deşi analiza lui Walder se concentrează numai asupra muncitorilor din industrie, consider că, într-o anumită măsură, conceptul de „dependenţă organizată” se aplică şi situaţiei ţăranilor din CAP şi în general locuitorilor comunelor cooperativizate. În cele ce urmează, descriu modul în care s-a încercat instituţionalizarea noilor forme de proprietate colectivă şi a dependenţei extreme faţă de stat în satele studiate.

CONTACTUL CU NOI FORME DE PROPRIETATE ŞI ÎNCEPUTUL COLECTIVIZĂRII

În Vadu Roşca, contactele cu ruşii – şi deci cu noile forme de proprietate – au avut un caracter indirect, prin intermediul foştilor prizonieri de război întorşi din Uniunea Sovietică. Se pare că aceştia ar fi relatat sătenilor despre greutăţile vieţii colhoznicilor din URSS („nu avea ce să mănânce” sau „mânca cu toţii la cazan [în comun]”); de asemenea, foştii prizonieri de război – dar, evident, nu cei din Divizia „Tudor Vladimirescu” – s-ar fi aflat printre cei

13 Andrew G. Walder, Communist Neo-Traditionalism, ed. cit., p. 6. Jowitt vorbește de asemenea despre „neotradiționalism“ în caracterizarea regimurilor leniniste. Deși ideile lui Jowitt și ale lui Walder au elemente comune, în lectura mea, Jowitt se concentrează pe corupție și pe elementele „tradiționale“ de organizare socială (patronaj, cliente- lism, blat) care au reînflorit în regimurile leniniste, în ciuda eforturilor de modernizare.

mai îndârjiţi opozanţi faţă de orice formă de colectivizare.

Prima întovărăşire din satul Vadu Roşca a apărut în 1956 şi cuprindea 21 de familii, cu o suprafaţă totală de 26 ha. Se pare că, încă de la început, procesul de colectivizare în Vadu Roşca s-a bucurat de un succes mai scăzut, comparativ cu celelalte sate ale comunei Vulturul. Astfel, prima întovărăşire din Vulturul (satul centru de comună), înfiinţată la 11 martie 1956, cuprindea 51 de familii. În satul Hânguleşti, în acelaşi an, 1956, apar trei întovărăşiri – „Viaţa nouă", „Răscoala" şi „30 Decembrie" – ce includeau un număr de 59 de familii, totalizând 67 ha. Tot în 1956, în Maluri (un alt sat al comunei) se formează două întovărăşiri, ce cuprindeau 27 de familii şi deţineau în total 35 ha.63

După revolta de la Vadu Roşca din 1957, acţiunile în forţă ce vizau colectivizarea au fost, din spusele celor intervievaţi, oprite şi pentru multă vreme în Vadu Roşca nu şi-au mai făcut apariţia echipe de colectivizare. „[Deşi] campania de colectivizare a început din nou după ceva timp [după revoltă] şi a fost continuă, cam cum este acum [în postcomunism] campania electorală" (D.N., Vadu Roşca), totuşi „munca de lămurire [dusă după 1957] a fost cinstită. Se arăta oamenilor avantajele colectivului, se venea cu argumente" (S.D., Vadu Roşca). Pe fondul reprimării sângeroase din 1957, cei mai mulţi săteni din Vadu Roşca au cedat până la urmă, astfel că în 1959 s-a înfiinţat primul GAC din sat, „Pământ desţelenit".

Primele două întovărăşiri din satul Năneşti au fost formate în 1956 şi cuprindeau circa 37 de familii. Spre deosebire de Vadu Roşca, satul Năneşti s-a „bucurat" de atenţia echipelor de colectivizare. Cei mai mulţi dintre chiaburii din sat au fost arestaţi, iar numeroşi săteni refractari la ideea colectivizării au fost bătuţi. După revolta de la Vadu Roşca, în 1958, în încercarea de a pacifica locuitorii din comunele învecinate, Nicolae Ceauşescu face o vizită în comuna Năneşti pentru a se informa şi a discuta despre colectivizare. Campania de colectivizare va continua, e drept, cu mai puţine violenţe,

iar în 1959 se înfiinţează primul GAC, „Tractorul”, cuprinzând în jur de 52 de familii. Atât în Năneşti, cât mai ales în Vadu Roşca, „colectivu’ a fost ţinut de femeile din sat” (S.D., Vadu Roşca), cei mai mulţi dintre bărbaţi muncind în centrele industriale de la Focşani şi Galaţi.

DESFĂŞURAREA PROCESULUI DE COLECTIVIZARE

În Vadu Roşca, părerile privind începuturile procesului de colectivizare sunt împărţite. Unii dintre cei intervievaţi consideră că printre primii înscrişi s-au numărat membrii organizaţiei PMR din comună (11 în total), „scăpătaţi, beţivani. Nu ceva doctrinar cred că i-a atras, ci avantajele presupuse ale intrării în GAC. P.C., cel care a oprit maşina primului-secretar de partid [la începutul revoltei], era analfabet” (M.A., Vulturul). Despre acelaşi P.C.: „Ăsta era membru de partid, dar nu ştia nici să citească tabla de la intrarea în sat!” (S.D., Vadu Roşca). Potrivit altor intervievaţi – printre care şi primul preşedinte de GAC din Vadu Roşca – se pare că alături de aceşti membri PMR s-au aflat câţiva dintre oamenii mai înstăriţi din comună. Foarte probabil că, datorită suprafeţei de pământ relativ mai mari pe care o deţineau, aceştia au fost cei mai afectaţi de nivelul cotelor impuse.

Intrarea în întovărăşire şi ulterior în GAC s-a dovedit a fi avantajoasă, mai ales în primii ani ai întovărăşirilor şi ai GAC-ului. Pe lângă faptul că prin înscrierea în TOZ sau GAC cotele individuale nu se mai plăteau, recompensele în produse şi bani acordate membrilor erau însemnate, pentru a-i convinge pe cei încă neînregimentaţi de avantajele şi superioritatea formelor socialiste de organizare a agriculturii. În Năneşti bunăoară, liderii primei întovărăşiri şi ulterior GAC au fost ţăranii care erau percepuţi ca „buni gospodari” (nu chiaburi). De altfel, atragerea „gospodarilor” din comună/sat a fost o strategie majoră în etapele de început ale colectivizării în zonă. Aşa cum am discutat în capitolul anterior, se pare că aici a funcţionat logica particularismului principial (i.e., cultivarea unei relaţii speciale cu ţăranii loiali noului regim sau cu cei convinşi de avantajele colectivizării).

STRATEGII DE ATRAGERE A OAMENILOR ÎN COLECTIV

Foarte des utilizată a fost metoda şantajului în ceea ce priveşte viitorul copiilor. Celor mai reticenţi li se punea în vedere că şansa copiilor de a urma o şcoală era determinată de înscrierea în GAC. Spre exemplu, tatăl învăţătorului căruia i-am luat interviu în Vadu Roşca s-a înscris în întovărăşire pentru ca băiatul său să poată urma în continuare Şcoala Normală (liceul pedagogic) din Galaţi: „Tata a fost prizonier de război la ruşi] şi refuza. Dar [echipele] veneau încontinuu [şi întrebau]: «Ce faci cu băiatul ăsta [învăţătorul, care urma şcoala]?» Până la urmă, s-a trecut. Însă a zis, «Trec aici [la TOZ], dar la colectiv nici mort nu trec!»” După decesul tatălui, mama învăţătorului a trecut la GAC: „Eu eram în armată de acuma. Îmi scrie mama că i-a zis un tovarăş că îmi dă drumul acasă în permisie dacă trece la colectiv. Auzi! Ce prostie! Aşa minţeau [activiştii] oamenii”.

În alte situaţii, copiii celor neînscrişi în colectiv nu mai erau primiţi la şcoală până când părinţii nu se „treceau la colectiv”: „«Ia să vedem», spunea învăţătorul, «cine a mai rămas din clasă şi nu s-a trecut la colectiv? Uite numai voi doi aţi rămas!» şi mă arăta pe mine şi pe încă o fată. Şi eu mă duceam acasă şi spuneam «Hai, tată, uite, numai noi am rămas şi ne arată cu degetul!» şi tata nu voia” (B.S., Năneşti). În cele mai multe cazuri, astfel de presiuni aveau efectul scontat. Au existat, evident, şi excepţii: unul dintre puţinii indivizi care au refuzat să intre în GAC chiar şi după reprimarea sângeroasă a revoltei din 1957 în Vadu Roşca a reuşit totuşi să-şi înscrie fiul la Seminarul Teologic. A realizat acest lucru prin intermediul bunelor relaţii pe care le avea cu un fost preot din sat – un anume Miştode – care ajunsese să deţină o poziţie ierarhică relativ importantă la Episcopia Buzăului.

Fără îndoială, au existat şi puternice argumente de ordin economic pentru înscrierea în întovărăşiri şi ulterior GAC/CAP. Pentru a atrage oamenii în colectiv, avantajele şi recompensele materiale oferite celor înscrişi erau

însemnate, mai ales la începutul colectivizării. „Cotele pe pământ creşteau în proporţie geometrică şi nu puteam face faţă datorită faptului că nu aveam mijloace de producţie. Şi oamenii vorbeau cu vecinul, care era înscris în colectiv, şi ăla cică o ducea bine [...]. Era foarte bine: care muncea, o ducea bine. Uite, unul [un vecin] cu 9 copii şi-a făcut pentru prima oară [când a intrat în GAC] leasă de porumb [semn de belşug]. Nu a fost rău, s-a trăit bine până prin 1980 sau 1975" (S.D., Vadu Roşca).

Aşa cum am discutat anterior, avantajele primilor intraţi în TOZ-uri şi GAC implicau constrângeri şi dificultăţi extreme pentru cei ce refuzau înregimentarea. Pământurile celor înscrişi în TOZ şi GAC erau comasate (aşa-numita „tarlarizare"), operaţiune prin care se desfiinţau hotarele dintre loturile individuale. Mai mult, celor înscrişi în TOZ şi/sau GAC li se repartizau suprafeţele de pământ comasate în zonele cele mai fertile ale comunei; celor neînregimentaţi li se repartiza terenul „pe unde era mai rău în comună". Şi, „făceai, nu făceai producţie, cotele tot trebuia să le dai. Şi nu aveai de unde, încerca ei să mai ascundă [din produse], dar nu putea. Ăia cu cotele venea cu Miliţia şi căuta peste tot" (N.B., Năneşti).

În Vadu Roşca, aşa cum am mai spus, echipele de colectivizare nu au pătruns înainte de revoltă. Se pare însă că cel puţin doi oameni din sat au fost siliţi, în alte localităţi, să se înscrie la colectiv. Mulţi ţărani din Vadu Roşca se ocupau, pe lângă lucrul pământului, cu vânzarea produselor din papură, pe care le comercializau sau le schimbau pe produse agricole în alte sate, uneori la distanţe apreciabile de Vadu Roşca. Doi dintre aceştia au fost, se pare, opriţi de echipe de colectivizare la Suraia şi Pechea şi au fost întrebaţi dacă sunt sau nu membri în colectiv. Nefiind membri în GAC, au fost obligaţi să arate certificatele de producători individuali pentru produsele din papură. Sub ameninţarea confiscării produselor, căruţelor şi cailor, şi ca urmare a folosirii forţei fizice, cei doi oameni s-au înscris în GAC. În alt caz, pe drumul spre casă, un localnic din Vadu Roşca ar fi fost prins de trei

echipe şi ar fi semnat trei cereri de intrare în colectiv până când a ajuns înapoi în sat. Pe lângă mărturiile directe referitoare la violenţa echipelor de colectivizare, în Vadu Roşca circulau şi relatări indirecte privind „natura” muncii de lămurire duse de „echipele de ghiogaşi” (numite aşa pentru că foloseau ghioage):

„În Pechea [prima comună cooperativizată din regiunea Galaţi], s-a ascuns unul în cuptorul sobei [de vară] de echipa care venise la el acasă. I-a ieşit însă piciorul afară. «Te treci, mă [la colectiv]?», îl întreba ăştia cu echipa. Ala: «Nu!». Şi i-a pus cerneala pe [degetul mare de la] picior [care îi ieşea din cuptor]. Şi a semnat «de bunăvoie». Nici nu a mai trebuit să iasă din sobă!” (C.M., Vadu Roşca).[14]

Relatările acestor acţiuni se pare că au contribuit foarte mult la radicalizarea celor din Vadu Roşca: „Ştiam că ne bat. Ziceam: «Măi, ne bate, măi!» Că aşa i-a făcut lu’ S.S. în Pechea. L-au prins şi i-au spus: «Ori la colectiv, ori te omorâm!»” (N.S., Vadu Roşca). Conform unuia dintre liderii revoltei, „oamenii venea [înapoi în sat] şi trecuţi la colectiv şi bătuţi”. Mai mult, „când am aflat că se bate la Suraia, am zis «hai să mergem şi noi să vedem cum îi bat»”. Potrivit spuselor acestuia, „La Suraia, înainte de răscoală, am avut un incident cu un miliţian [care, se pare, însoţea o echipă]. I-am dat o lopată căpitanului, de s-a îndoit lopata! Şi în sat se spunea: «Ia uite ce a făcut S. [la Suraia], a bătut pe un miliţian şi a bulgărit maşina miliţiei [a aruncat cu bulgări de pământ în maşina miliţiei]!». Şi mai spuneau oamenii în sat că să ne unim, că uite ce a făcut S., că [miliţia] nu ne face nimica [dacă ne opunem]” (N.S., Vadu Roşca).

Făurirea „Omului Nou”.

După 1945, schimbările revoluţionare urmau să fie făcute în numele clasei muncitoare şi – în general – a celor

14 Deoarece unii țărani erau analfabeți, în loc de semnătură se foloseau amprentele degetului mare de la mâini. în acest caz, pentru simplificare și expeditivitate, s-a folosit amprenta degetului mare de la piciorul care îi ieșea din sobă.

exploataţi, în mediul urban, „clasele exploatatoare” includeau bancheri, industriaşi, intelectuali cu vederi „retrograde”, oficiali ai fostului regim, mici întreprinzători. În mediul rural, categoria generică a „duşmanului de clasă” includea marii moşieri (mai puţini la număr în 1945), industriaşii locali şi chiaburii – pentru a nu enumera aici decât trei dintre duşmanii de clasă cei mai importanţi din mediul rural. În teorie, lucrurile păreau simple: pentru succesul revoluţiei socialiste în agricultură trebuiau eliminate aceste categorii sociale. În practică, lucrurile s-au dovedit a fi ceva mai complicate decât au lăsat-o să se întrevadă planurile simpliste ale noilor autorităţi.

Acţiunile adeseori contradictorii ale autorităţilor locale, raionale şi centrale, alături de conflictele şi fricţiunile dintre acestea, pot fi interpretate pe aceeaşi poziţie a decuplării dintre nou impusele forme instituţionale (i.e., tiparele sovietice) şi (vechile) practici (le) din viaţa de zi cu zi. Aşa cum am menţionat anterior, efectele acestei decuplări instituţionale au fost însemnate şi dramatice. Mă refer în special la faptul că, pe fondul schimbării formelor de proprietate, haosul şi acţiunile contradictorii ale reprezentanţilor noii puteri, nu au făcut *decât să delegitimeze noua ordine*. În cele ce urmează tratez problema relativului haos şi a aplicării arbitrare a etichetelor de „chiabur” după care abordez chestiunea „omului gospodar” în raport cu „omul nou” (presupus a fi) creat de colectivizare.

CHIABURI

Termenul ar proveni din turcescul *kibar*, însemnând bogat, înstărit. Conform lui Henri H. Stahl, termenul chiabur a circulat înainte de impunerea sa ca stigmat social de către regimul comunist. Potrivit lui Stahl, „[cihiabur era omul, bun gospodar, care reuşise să ajungă la un nivel ceva mai ridicat decât ceilalţi. […] Pentru că e un fenomen social acesta, al chiaburilor, cu totul extraordinar. Simpli ţărani, fără ştiinţă de carte, care au reuşit să strângă averi imense, pur şi simplu prin te miri ce. […] Casa unde este acuma Casa Oamenilor de Ştiinţă

[din Piaţa Lahovary în Bucureşti], este casa lui, a acestui Păsărilă [un chiabur care a făcut comerţ cu păsări]. Alţii, de pildă, ca Pană, care şi-a făcut avere în moşii şi care şi-a trimis copiii să înveţe agricultura în străinătate, în America. Şi care a fost ministrul agriculturii, până la urmă. Era ţăran chiabur".64

În terminologia comunistă de la începutul anilor '50, chiaburii erau definiţi drept „burghezia satelor", „elemente capitaliste de la sate", „clasa exploatatoare de la sate". În 1949 „procentul chiaburilor se ridica la 5, 55% din gospodăriile ţărăneşti; gospodăriile chiaburilor aveau în medie 9 ha de pământ în comparaţie cu 2.3 ha de pământ, cât reveneau unei gospodării de ţărani mijlocaşi şi săraci".65 Criteriul mărimii proprietăţii, deşi important, nu reprezenta unicul criteriu de încadrare a unei gospodării în categoria chiaburilor. Un alt criteriu definitoriu îl constituia folosirea ori exploatarea muncii altora. Cu toate acestea, se pare ca în plan local, membrii de partid şi echipele de colectivizare aveau dificultăţi în a distinge clar între ţăranii mijlocaşi şi chiaburi, „luând în considerare numai suprafaţa de pământ pentru a defini calitatea de mijlocaş sau chiabur".66

Pentru a evita confuziile, în 1949 se (re) stabilesc noi criterii pentru încadrarea populaţiei rurale în diverse categorii. Aceste criterii erau: suprafaţa de pământ deţinută în proprietate; regiunea în care se afla pământul; prezenţa sau absenţa în gospodărie a unor alte mijloace de producţie (e.g., tractor, batoză, stupi etc.); ponderea producţiei pentru consum şi ponderea producţiei pentru piaţă/comercializare; dacă gospodăria exploatează sau nu munca altora.67 Acestor criterii, să le numesc, „obiective", menite a asigura uniformitatea la nivel naţional în împărţirea ţăranilor în categorii sociale, li se adaugă un ultim criteriu care va acorda o putere relativ însemnată factorilor locali în acest proces de schimbare instituţională coercitivă. Este vorba de criteriul „împrejurărilor locale [pe care le putem aprecia numai cercetând fiecare caz în parte]" şi care se traducea de cele mai multe ori prin

„ostilitate faţă de noul regim”.68 Introducerea acestui criteriu va avea un dublu tăiş: pe de-o parte, el va fi folosit de către unii activişti pentru a-şi regla conturile la nivel local ori pentru a dobândi avantaje materiale. Pe de altă parte, ambiguitatea criteriului va permite contestarea aplicării lui în unele cazuri.

Cu toate aceste rafinări conceptuale, trei ani mai târziu, în 1952, CC al PMR constata că problema împărţirii ţăranilor în categorii sociale este departe de a fi clarificată. Din cauza unor „devieri de dreapta din partid” şi procesul de închiaburire/dezehiaburire ar fi avut de suferit în sensul că numeroase gospodării au putut să evite includerea în categoria de chiabur. Ca urmare simt stabilite noi criterii, aparent mai clare, numite „indici de bază”, pentru a defini gospodăriile chiabureşti.69 Se pare însă că nici de această dată lucrurile nu au fost lămurite. Bunăoară, în 1955, într-un raport asupra colectivizării în regiunea Constanţa sunt semnalate numeroase „deficienţe” şi „aplicări greşite” ale indicaţiilor PMR cu privire la situaţia chiaburilor. Din 3.611 chiaburi existenţi în regiunea Constanţa în 1954, în urma unei revizuiri totale, „638 au fost trecuţi la mijlocaşi, 2.780 la foşti chiaburi, iar numai 193 au rămas în continuare în categoria chiaburilor”.70 Cea mai răspândită strategie de a evita eticheta de „chiabur” era subdeclararea suprafeţelor de pământ deţinute: „Spre exemplu, producătorul Subţirică V. Stan […] din raionul Medgidia, deşi este proprietar a 49 ha pământ şi are 4 cai împreună cu inventarul agricol complet, este categorisit de comisia raională ca fost chiabur, prin simplul fapt că a declarat că poate munci numai 14 ha”. 71

Strategiile ţăranilor dobrogeni sunt regăsite şi în cazul ţăranilor din Vrancea; am prezentat anterior cazul singurului chiabur din Vadu Roşca, care ar fi reuşit să fie dezehiaburit prin cedarea unei părţi din pământ nou-înfiinţatului IAS. Am întâlnit astfel de strategii şi în satul Năneşti. Fostul primar al comunei Vulturul (din care face parte Vadu Roşca) mia declarat că el personal ar fi dezehiaburit 13 oameni din comună: „M-am dus [la raion]

şi am spus: «Consider că încadrarea acestora la chiaburi este o eroare!» Că aşa era, că nu muncea nimeni la ei [la cei 13 chiaburi din comună]. Doar dacă foloseai munca plătită erai chiabur! Aşa spunea legea!” În plus, încadrarea unora în categoria chiaburilor a avut un caracter arbitrar, ca în multe alte comune din ţară, şi ilustrează decuplarea dintre noile forme instituţionale şi practici (noi sau vechi). Unul dintre respondenţii din Năneşti mi-a relatat că tatăl său ar fi fost „închiaburit” şi „dezehiaburit” de trei ori, fiindcă avea un mic cazan de ţuică. Cum se petrecea „închiaburirea”? Se pare că „garda” (paza de noapte de la primărie) cerea gratuit ţuică de la posesorul cazanului. Acesta refuza, solicitând bani pentru băutura consumată de cei de la garda primăriei. În urma refuzurilor, posesorul cazanului de ţuică era trecut din nou la chiaburi. Până la urmă, după trei închiaburiri şi dezehiaburiri, posesorul cazanului de ţuică s-a hotărât să-l vândă statului pentru 24 de lei. În Năneşti se pare că au fost trecute în categoria chiaburilor şi arestate alte patru persoane, dintre care una a murit în închisoare.

DEFINIŢII ALE PERSOANEI

După cum am menţionat anterior, potrivit uneia dintre ideile centrale acestui proiect şi studiu, regimul de proprietate nu poate fi înţeles şi studiat doar din perspectivă juridică. Regimul de proprietate implică, dincolo de factori juridici şi economici, relaţii sociale, culturale, politice şi reprezentări ori definiţii ale persoanei, (i.e., cât pământ are? este gospodar sau nu?).72 în Vadu Roşca se pare că nu existau inegalităţi însemnate din punctul de vedere al suprafeţei de pământ deţinute. Acest lucru se datora probabil aşezării satului între râurile Putna şi Şiret – aşezare care limita serios suprafaţa de pământ arabil. Cele mai multe dintre familii, conform celor intervievaţi, aparţineau clasei mijlocii (deţineau între 3 şi 5 ha de pământ). Alţi intervievaţi subliniau faptul că oamenii din Vadu Roşca erau în genere săraci (deţinând până în 3 ha de pământ). Singurul „chiabur-dezehiaburit” din sat avea între 10 şi 11 ha de pământ. Situarea localităţii între

cele două râuri a condus la reorientarea sătenilor către activităţi lucrative precum realizarea unor produse de răchită şi papură pe care le vindeau ori, mai degrabă, le schimbau pentru produse agricole de trebuinţă la distanţe considerabile de sat.

Cum se traduceau în Vadu Roşca diferenţele sociale? Redau în cele ce urmează răspunsurile unora dintre cei intervievaţi: „ţăran sărac era cel care muncea pământul moşierilor [definiţie oarecum problematică, ţinând cont că nu era niciun moşier în Vadu Roşca]; ţăranul mijlocaş avea boi, car [şi] tot ce-i trebuia; nu apela la alţii şi nici nu muncea la alţii; chiaburul folosea muncă plătită" (M.A., Vadu Roşca). „Săracul? [Sărac era] ăla care avea sub un hectar; ăla care avea între 3 şi 5 hectare era mijlocaş, iar peste 7 hectare era tare înstărit. [Dar] nu a fost nimeni tare înstărit în Vadu Roşca cu excepţia lui J. [cel care a fost dezehiaburit fiindcă a donat pământul la stat]" (D.N., Vadu Roşca). Sau, „Sărac eşti şi dacă eşti puturos, nu depinde de cât pământ ai […]. Omul gospodar era ăla care muncea de foame; nu conta cât pământ aveai" (C.A., Vadu Roşca).

În Năneşti, deşi inegalităţile pe bază de proprietate erau mai mari, definiţiile „săracului", „chiaburului" şi „mijlocaşului" erau oarecum similare. „Chiaburii aveau pământ mai mult, dar nu munceau ei, ci dădeau la săraci să muncească pe din două" (L.V., Năneşti). Ce însemna să fii om gospodar? „Gospodar însemna să munceşti ceva [mai mult], dar să şi agoniseşti; să nu pui mâna să furi […]. Puturos însemna să laşi [pământul] pârloage şi să duşmăneşti pe altul că de ce are el mai mult ca tine" (N.B., Năneşti).

RELAŢII SOCIALE ŞI TRANSFORMAREA LOR

La acest punct, în discursurile celor din Vadu Roşcă am întâlnit următoarele delimitări. Pe de-o parte, înainte de revoltă imaginea – idealizată sau nu – este cea a unei solidarităţi sociale puternice. De altfel, faptul că „noi eram tare uniţi unii cu alţii" (N.S., Vadu Roşca) este invocat ca motiv al mobilizării colective atât de către participanţii la revoltă, cât şi de neparticipanţi. Potrivit fostului profesor

de istorie din Vulturul, „ăştia din Vadu Roşca erau mai uniţi între ei, că erau şi cam izolaţi ei de restul comunei. Îşi vedeau de treburile lor, de coşurile şi papura lor. Dar erau mai îndrăzneţi, mai înţepaţi datorită vieţii dure. Mai izolaţi şi mai uniţi, aşa cam [ca ăia din] Kosovo" (B.A., Vadu Roşca).[15]

Revolta din 1957 şi represaliile ce i-au urmat au subminat, se pare, solidaritatea socială a celor din Vadu Roşca: „Era aşa o neîncredere: până şi ei [cei arestaţi] s-au turnat unul pe altul în închisoare; că şi comuniştii s-au turnat între ei [probabil cu referire la conflictul dintre Dej, Pătrăşcanu şi/sau Pauker]" (D.N., Vadu Roşca). Sau, potrivit spuselor unuia dintre participanţii la revoltă, după întoarcerea acasă „neamurile se purtau mai bine, că străinul tot străin era. Spunea «Ia uite ce face ăla, nu s-a săturat de puşcărie!»" (N. S., Vadu Roşca). Alţi participanţi la revoltă au avut însă alte experienţe: „Era lume la biserică; ne aştepta, că se auzise că venim [acasă din închisoare]. A venit toată lumea din sat să ne vadă. Câte 20, câte 20 de oameni treceau pe la fiecare [din noi, cei ieşiţi din închisoare] pe acasă" (N.S., Vadu Roşca). Totuşi, conform aceluiaşi participant la revoltă: „Era lipsa de încredere; mi-era frică. Nu aveam voie să stau cu 3 inşi în drum de vorbă. Dar nici eu nu mă uitam în ochii tăi dacă erai comunist! Eu sunt aşa: te-am iertat dar nu te-am uitat [...]. Stăteam numai ascuns când veneam acasă de la şantier [unde a lucrat în construcţii după liberarea din închisoare]. Când am venit din puşcărie nu aveam ce să mănânc, am încercat să iau fasole de pe câmp, de pe tarlaua CAP-ului. Dar m-a prins vecinul care era paznic şi l-a chemat pe naşul meu care era brigadier la colectiv. Asta a venit şi m-a pus să zvârl săculeţul de fasole acolo în câmp. Mi-au curs două lacrimi mari cât grăuntele; m-am şters la ochi şi am plecat. Naşul meu, auzi tu!" (N.S., Vadu Roşca).

15 Referirile la Kosovo se datorează faptului că am realizat aceste interviuri la o perioadă relativ scurtă de timp după încheierea conflictului din fosta Iugoslavie.

Antropologul american David Kideckel discută despre schimbările survenite în reţelele sociale din mediul rural şi despre implicaţiile socio-culturale ale acestor schimbări. La acest punct, Kideckel atrage atenţia asupra lipsei de încredere presupusă uneori de schimburile din cadrul reţelelor sociale, referindu-se probabil la ceea ce Walder numea „relaţii de tip instrumental”.73 Cele constatate de mine tind să sprijine afirmaţiile lui Kideckel, însă probabil că sursa neîncrederii îşi avea originea în evenimentele din 1957 şi – în general – în procesul colectivizării. Bunăoară, un respondent din satul Năneşti, referindu-se la unul dintre foştii primari ai localităţii, a spus: „Aşa de rău îmi pare că nu i-am dat un pumn atunci când s-a schimbat regimul [în 1989]! auzi ce spunea pe vremea comuniştilor: «Uite bagabonţii, aşteaptă americanii! Or să vie americanii când mi-o creşte mie stuf în palmă!» Aşa zicea! Măcar un pumn să-i fi dat [în decembrie 1989]!” (N.N., Năneşti).

În Vadu Roşca, conflictele personale dintre cei arestaţi în 1957 şi unii dintre colaboratorii locali ai autorităţilor au răbufnit, evident, după decembrie 1989. Însă nu toţi foştii reprezentanţi ai regimului comunist au făcut obiectul oprobriului public post-1989. Primarul din 1957, care nu a fost prezent pe 4 decembrie când s-a deschis focul asupra sătenilor, se pare că s-a bucurat de încrederea oamenilor. „Ăsta, M., a ţinut cu oamenii. Oamenii zicea că el a chemat miliţia şi securitatea, dar nu e aşa, el a ţinut cu oamenii”. Sau „Când să ne deie drumul [din închisoare], M. a venit şi el. M. ne-a eliberat pe noi! Când ne-a întrebat judecătorul dacă o să trecem sau nu la colectiv dacă ne dă drumul acasă, M. a zis: «îmi iau angajamentul că nu o să mai facă [ce au făcut]! O să se treacă la colectiv cu toţii!»” (C.M., Vadu Roşca). De altfel, după decembrie 1989, fostul primar din 1957 a fost numit, cu acordul sătenilor, pentru 2 ani în funcţia de primar al comunei Vulturul.

Înainte de a încheia, abordez felul în care munca în CAP a schimbat modul de a fi al oamenilor şi atitudinea faţă de muncă. La acest punct, răspunsurile obţinute

vizează două direcţii majore: una este cea a muncii în colectiv şi a efectelor economice ale colectivizării. A doua direcţie este cea a efectelor schimbării regimului de proprietate asupra solidarităţii sociale la nivel local – discutată anterior. În ceea ce priveşte prima chestiune, am întâlnit câteva tipuri de discursuri. În primul rând, confiscarea ori renunţarea (forţată) la proprietate reprezintă amintiri extrem de dureroase în istoria colectivizării: „Tătica nu vrut deloc să se treacă la colectiv. Zicea «Cum, m-am dus pe front [în Primul Război Mondial] că au zis că ne da pământ, m-a îngropat un obuz în război, şi acum să vină ăştia să îmi ieie pământul?! Nu-l dau, cum să-l dau?!» P-ormă, după ce i l-au luat, tătica nu a mai fost acelaşi om. Parcă se schimbase, nu mai era el, ăla de dinainte" (G.O., Năneşti). Am întâlnit însă şi cazuri ale unor ţărani mijlocaşi ale căror naraţiuni cu privire la colectivizare, deşi marcate de resentimente, aveau tonuri pozitive. „Ei, n-am vrut să dăm pământul la început, dar pe urmă ne-am gândit că, economic, e mai bine. Şi am făcut TOZ-ul" (S.D., Vadu Roşca). Sau „Ăştia care trăiseră înainte de CAP spuneau că era mai bine atunci. Noi, ăştia care am trăit numai în CAP, spuneam că era bine la CAP" (N.B., Năneşti).

Aprecierile pozitive referitoare la perioada comunistă se sprijină, fără îndoială, pe o serie de elemente factuale. Bunăoară, în Năneşti, în anii '60, SMA-ul – acum o ruină – „a devenit prima staţiune pentru mecanizarea agriculturii din mediul rural la nivel naţional", cu un inventar tehnic (e.g., tractoare, pluguri, semănători, remorci etc.) impresionant.74 Profitul (sau, în limbajul epocii, „beneficiile") de pe urma unei singure campanii agricole anuale ar fi permis „achiziţionarea unui mic parc de automobile Dacia 1300, în total, aproximativ 20 de bucăţi [...]".75 Se pare că prezenţa SMA-ului în Năneşti atrăgea un număr mare de muncitori în comună şi se traducea prin venituri mai ridicate ale locuitorilor săi. „De asemenea, în cadrul [SMA-ului], înainte de 1970 a funcţionat cea mai puternică şcoală pentru tractorişti din judeţ". 76 Într-un

spirit oarecum asemănător, „Domnule [după război], era şi criză economică, că trebuiau plătite înapoi datoriile la ruşi. Şi ca să faci asta şi să rămâi şi tu cu ceva, era necesară apariţia unor culturi pe suprafeţe mari, [era nevoie] de planificare, de mecanizare, tractoare. Şi atunci au apărut – scrieţi cu litere mari acolo – întovărăşirile, primele forme de socializare a agriculturii. Dar ţăranii vedeau în asta o ameninţare a proprietăţii. Dar nu mai puteai lucra pământul ca înainte, era nevoie de modernizare” (M. A., Vadu Roşca).

Am menţionat anterior că în primele etape ale constituirii GAC-urilor recompensele economice acordate celor înscrişi erau însemnate, urmărindu-se prin aceasta atragerea celorlalţi ţărani în gospodăriile colective. În general, amintirile anilor ’bo—70 par a fi pozitive în raport cu recompensele economice şi cu munca în colectiv. Există, e drept, şi excepţii: „Se muncea, cam toţi muncea. Ei, unii munceau mai mult, alţii mai puţin. Şi a fost oameni care a dus-o bine. Că eram cu toţii la grămadă. Se şi fura, că ştii vorba aia «Colectivu-i colţ de rai: dacă furi, de toate ai!»” (G.O., Năneşti).77 Oricum, percepţia generală era că şefii (primarul, brigadierii, secretarii de partid etc.) furau mai mult decât cooperatorii de rând.

Şi în Vadu Roşca, şi în Năneşti, experienţa muncii în CAP de la sfârşitul anilor ’bo—7 o contrastează puternic în memoria colectivă cu anii ’80, când regimul Ceauşescu a îngreunat până la limita insuportabilului situaţia ţăranilor din CAP: „Dacă Ceauşescu înţelegea şi lăsa ţăranului ceva mai multe produse, să-i dea un lot de pământ şi ăluia care făcea naveta la oraş, să aibă de mâncare, să nu dea pe raţie totul, [Ceauşescu] trăia până în ziua de azi. Da’ el s-a pus să plătească datoriile [externe]. Şi după aia, când a anunţat că s-a plătit [datoriile externe] am crezut şi noi că o să o ducem mai bine.

Dar el tot aşa a continuat. D-aia l-a dat jos oamenii [pe Ceauşescu], că n-avea ce să mănânce, nu de [dragul] democraţie ţi]” (M.A., Vadu Roşca).

Consideraţii finale

În acest capitol am discutat colectivizarea în două sate din judeţul Vrancea. În Vadu Roşca, rezistenţa ţăranilor a luat forme extreme şi replica autorităţilor a fost deosebit de dură, în celălalt sat, Năneşti, prin comparaţie, colectivizarea a decurs relativ liniştit. În ambele cazuri am discutat chestiunea construcţiei partidului-stat şi a constituirii unor noi forme de proprietate. Referitor la construcţia partidului-stat, am evidenţiat modul în care logica particularismului principial şi a clientelismului de partid au fost folosite pentru a-i coopta pe ţărani în noile structuri politico-economice instituite la finele anilor ’40. Drept fundal teoretic am apelat la neoinstituţionalismul sociologic şi am interpretat perioada post-1945 drept o perioadă de schimbare instituţională de tip coercitiv. Unul dintre efectele importante ale oricărui tip de schimbare este decuplarea dintre pe de-o parte, noile forme instituţionale şi practicile folosite pentru implementarea lor şi – pe de altă parte – vechile obiceiuri. Am distins la acest punct mai multe niveluri la care a avut loc decuplarea dintre instituţii, intenţii şi practici actuale. În chestiunea colectivizării (dar nu numai), unul dintre efectele majore ale decuplării între forme, intenţii şi practici a fost chiar delegitimarea noilor forme de proprietate şi, implicit, a noului regim.

De asemenea, având în vedere tema centrală a acestui volum, am evidenţiat unele elemente de continuitate cu trecutul precomunist. În ciuda eforturilor „modernizatoare”, reprezentanţii noii orânduiri s-au confruntat în mod constant cu problema „supravieţuirilor” din regimul burghez. Aceste „supravieţuiri” ori „ruine” au inclus relaţii, structuri sociale şi cultura politică preexistente, care au subminat în mod constant construirea unei noi societăţi şi a omului nou şi au creat, probabil, multe frustrări în rândul elitelor locale şi centrale comuniste. Mai mult, logica internă a unora dintre noile forme adoptate după 1945 a condus, implicit, la supravieţuirea unor practici „tradiţionale”. Alături de pile, relaţii, nepotism, şpagă, complicităţi locale bazate pe

rudenie sau create ad-hoc, individualism, atomizare, amintesc aici faptul că, potrivit lui Michael Cernea, CAP-ul nu a însemnat nici măcar eliminarea familiei extinse ca matrice de organizare socială, deşi brigăzile CAP au fost create pe principiul vecinătăţii, şi nu pe cel al rudeniei.78 Ceea ce s-a schimbat prin colectivizare, notează Ken Jowitt, au fost doar modurile şi nivelurile la care familia extinsă a fost încorporată în muncă la CAP, în special prin introducerea sistemului „acordului global".79 Simultan, nu trebuie subestimată importanţa acestor „supravieţuiri" pentru majoritatea oamenilor, în sensul că ele au amortizat într-o oarecare măsură duritatea schimbărilor rapide induse cu forţa după cel de al Doilea Război Mondial.

Unii dintre cititori ar putea întreba, pe bună dreptate: „Şi totuşi, de ce s-au răsculat ţăranii din Vadu Roşca?" Mărturisesc că nu am nici eu un răspuns clar formulat. Nu pot decât să sugerez câteva răspunsuri ipotetice la întrebarea de mai sus. În momentul în care am ajuns în Vadu Roşca, mă aşteptam ca revolta localnicilor să fi fost determinată, printre altele, de acţiunile violente ale echipelor de colectivizare prezente în sat. Aşa cum aveam să aflu ulterior, echipele de colectivizare – „ghiogaşii" – nu au intrat în Vadu Roşca înainte de revoltă. Experienţele localnicilor cu echipele de colectivizare au avut, în cele mai multe cazuri, un caracter mediat ori indirect: cei mai mulţi dintre localnici aflaseră – prin intermediul unor martori oculari – că în satele învecinate echipele de colectivizare se dedau la violenţe extreme. De asemenea, cei mai mulţi dintre localnici auziseră de faptul că satele învecinate se opuseseră colectivizării.

Potrivit respondenţilor, relatările despre violenţele echipelor, precum şi cele referitoare la rezistenţa ţăranilor în satele învecinate sunt responsabile în mare măsură de mobilizarea din Vadu Roşca. Foarte probabil că şi relativa izolare fizică a satului le-a creat celor din Vadu Roşca iluzia unei posibile reuşite în acţiunea de oprire a intrării în sat a trimişilor de la raion şi regiune. De asemenea, am sesizat existenţa unor rivalităţi între locuitorii din Vadu Roşca şi

cei ai centrului de comună (i.e., satul Vulturul). Colectivizarea şi excesele acesteia păreau a fi atribuite într-o oarecare măsură reprezentanţilor centrului de comună: „«Faceţi voi întâi colectivu' acolo la voi, în Vulturu, şi pe urmă ne-om trece şi noi», spuneau oamenii din Vadu Roşca" (N.S., Vadu Roşca). Rata relativ ridicată a mobilizării şi participării la revoltă a sătenilor din Vadu Roşca poate fi pusă în legătură şi cu alţi factori. Inegalităţile bazate pe proprietate erau relativ reduse, neexistând clivaje semnificative între ţăranii săraci – susceptibili de a îmbrăţişa într-o mai mare măsură ideea colectivizării – şi cei mijlocaşi. De asemenea, întovărăşirea existentă în sat înaintea revoltei cuprindea un număr foarte mic de localnici, comparativ cu alte sate ale comunei Vulturul. În plus, întovărăşirile şi GAC-ul aveau o imagine proastă şi din pricina foştilor prizonieri de război, care popularizaseră avatarurile vieţii în colhoz din Uniunea Sovietică şi erau ostili GAC-ului.

Trebuie totuşi să consemnez şi alte variante ale poveştii revoltei de la Vadu Roşca, variante culese fie de la foştii reprezentanţi ai puterii locale, fie de la alţi localnici. Potrivit fostului primar, „[s] e crease aşa, o psihoză. Că vin [echipele] în sat şi îi bat. Omu' atâta vreme cât e stăpânit, e om. Dacă nu e stăpânit, e câine. Când am ajuns acolo în sat [pe 3 decembrie], m-au lăsat la înjurături. Eu eram pornit să-i apăr, că acolo să-i întâlnesc altfel. Mă înjurau. Uite, un prieten, C. Până şi ăla mă înjura. [Când au încercat să-l sechestreze pe primar] [l] c-am spus: «Aici mor şi eu, dar nici voi nu scăpaţi! Dobitocilor!» I-am dezmeticit! Am spus: «Trezeşte-te, măi, ce faci? Că ai nenorocit un sat întreg! Se face colectiv, dar nu aşa [cu violenţă] şi nu acum!» Păi puteam eu să-i spun că nu se face colectiv? Dar ei au dat cu topoarele în maşini. Au sărit nişte femei să mă apere: «Lăsaţi omul, că a fost om bun!» Auzi! Vorbeau de mine la timpul trecut: «*a fost* om bun»!" (M.A., Vadu Roşca – s. m.).

Conform unei alte relatări: „[Participanţii la revoltă] era beţi. Toată noaptea băuseră şi era agitaţi. De aia a

făcut ce a făcut!” (S.D., Vadu Roşca). Un alt localnic, care însă nu a fost martor la cele petrecute în 1957, susţine că „ăştia care avea pământ mai mult, alde B. şi ăştia, le dădea să bea şi îi întărâta [pe cei mai săraci, fără mult pământ]: «Săriţi, mă, că vine ăştia şi ne ia pământul!», şi ăştia mai prosti a sărit, că n-a sărit ăştia cu pământ! Ăştia cu pământ mai mult a stat ascunşi în casele lor” (C.R., Vulturul). Am mai întâlnit o asemenea interpretare şi la alţi localnici care nu au participat la revoltă; m-am limitat aici doar la consemnarea acestor variante ale poveştii revoltei de la Vadu Roşca.

Mobilizarea ţăranilor şi caracterul sângeros al acelor petrecute în decembrie 1957 la Vadu Roşca sunt explicate şi prin prisma acţiunilor autorităţilor regionale. În primul rând, trebuie avut în vedere excesul de zel al echipelor de colectivizare în satele învecinate. Acţiunile celor din urmă sunt puse de localnici pe seama secretarului regiunii Galaţi, Vintilă Marin.80 în al doilea rând, trebuie remarcat că acţiunile din 1 – 4 decembrie 1957 ale guvernului comunist au avut un caracter extrem de disproporţionat în raport cu cele petrecute propriu-zis în Vadu Roşca. Reamintesc că după 1 decembrie 1 – 957 satul a fost înconjurat de trupe ale batalionului de la Tecuci, izolat de restul comunei, şi a fost declarată starea de asediu. Anvergura acestor acţiuni pare surprinzătoare ţinând cont că satul nu număra mai mult de 400 de familii.

Care au fost raţiunile unei asemenea desfăşurări de forţe? Satul Vadu Roşca este aşezat pe fosta linie fortificată Focşani-Nămoloasa-Brăila, care a jucat un important rol strategic în conflictele militare din prima jumătate a secolului trecut. Autorităţile comuniste, aşa cum am înţeles din spusele celor intervievaţi, au crezut că localnicii deţin armament rămas din cel de-al Doilea Război Mondial, în Vadu Roşca şi în alte sate de pe malul Siretului existând cazemate şi depozite de armament. De altfel, arme, echipament militar şi mine neexplodate au fost găsite şi la mai bine de 30 de ani de la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial în satele aflate pe această

linie de fortificaţii. Aşa cum avea să se descopere ulterior, percepţia autorităţilor a fost însă greşită: ţăranii din Vadu Roşca nu deţineau arme. „Şi a zis unul dintre ăia care a venit cu batalionul de la Tecuci, după ce ne-au arestat: «Dacă vă găseam arme, aram satul ăsta!» [adică îl ştergeam de pe faţa pământului]” (N.S., Vadu Roşca).

Vadu Roşca avea să fie însă distrus aproape în întregime de inundaţiile din anul 2005. Locuitorii au fost evacuaţi, iar autorităţile locale le-au oferit teren de case într-o altă parte a comunei Vulturul. Şi Năneştiul a avut de suferit de pe urma inundaţiilor din 2005, dar pagubele au fost mai puţin severe decât în Vadu Roşca (în sensul că nu au determinat strămutarea Năneştiului). Ambele sate au fost însă afectate de emigrarea masivă a tinerilor în Spania şi Italia, riscând să devină în viitorul apropiat pustii, ca alte localităţi rurale din România. Anterior inundaţiilor din 2005, Năneştiul mai reţinuse atenţia publicului doar prin mărturiile cu privire la apariţia unui OZN, în iunie 2001 – un eveniment ce a fost apoi inclus într-un serial al canalului National Geographic, *UFOS Europe*: *The Untold Stories* (*OZN-uri în Europa*: *Poveştile nespuse*). Construcţia de locuinţe pentru sinistraţii din Vadu Roşca a luat forma unei întreceri groteşti dintre un milionar român şi autorităţile statului. Milionarul român a reuşit să construiască mai repede locuinţele pentru sinistraţi decât au putut-o face guvernul şi autorităţile locale/judeţene, motiv pentru care noul „cartier” ori sat i-a împrumutat (temporar) numele milionarului: Vulturul – Gigi Becali.[16]

16 Mulțumesc, în primul rând, locuitorilor din Vadu Roșea și Năneşti, care au acceptat să stea de vorbă și să revadă împreună cu mine pagini dureroase din trecutul lor. Datorez extrem de mult domnului profesor de istorie Popa Soare din comuna Vulturul, care m-a ajutat enorm în cercetarea și înțelegerea celor petrecute în Vadu Roșea. Materialul pentru acest capitol nu ar fi existat în cazul în care Katherine Verdery și Gail Kligman nu m-ar fi implicat în fascinantul lor proiect de cercetare a colectivizării în România - mulțumiri! Dorin Dobrincu și Constantin Iordachi mi-au furnizat comentarii esențiale pe marginea unor versiuni de lucru ale acestui studiu. Am beneficiat de asemenea de discuțiile purtate cu Sorin Antohi, Liviu Chelcea, Puiu Lățea și Călin Goia. Erorile

2. „Puţini am fost, mulţi am mai rămas!”: *Bazele sociale ale Partidului Comunist Român*

Fraza din titlul acestui capitol ar fi fost rostită într-un cerc de prieteni de poetul Stéphane Roii, pe numele său real, Ghiţă [Gheorghe] Dinu, în mai 1971, la semicentenarul Partidului Comunist Român, când ploua cu decoraţii acordate „ilegaliştilor” PCR pentru activitatea lor. Ironia din spusele lui Roii făcea referire la faptul că, deşi la 23 August 1944 PCR era o formaţiune absolut minusculă, o jumătate de secol mai târziu numărul ilegaliştilor şi simpatizanţilor PCR din interbelic crescuse miraculos.81

Cuvintele lui Roii s-au dovedit profetice: 25 de ani mai târziu, proporţional vorbind, Partidul Comunist Român devenise cel mai mare din Europa Centrală şi de Est. Conform cifrelor oficiale şi altor studii, în 1988, aproximativ 3, 7 milioane de români erau membri de partid.82 Mai exact, în a doua jumătate a anilor ’80, 15, 8% din populaţia totală a României83 sau 33% dintre salariaţi erau afiliaţi Partidului Comunist Român (PCR).84 Unii autori au văzut acest lucru ca pe o încercare a lui Ceauşescu de a-şi spori legitimitatea pe plan naţional şi internaţional.85 Şi totuşi, în momentul arestării din decembrie 1989, soţii Ceauşescu au înţeles probabil că, de fapt, mărimea nu contează. Milioanele de membri de partid nu s-au mobilizat să le sară în ajutor; dimpotrivă, cei mai mulţi dintre ei probabil au sărbătorit procesul sumar şi execuţia celor doi în ziua de Crăciun a anului 1989. Mai mult, câteva săptămâni mai târziu, pe 12 ianuarie 1990, nemulţumiţi de prezenţa numeroasă a foştilor comunişti în noul guvern, mii de români s-au adunat în faţa sediului Guvernului şi au cerut scoaterea în afara legii a Partidului Comunist. Sub presiunea mulţimii care îşi ardea carnetele de membru de partid, Ion Iliescu, şeful guvernului provizoriu şi el însuşi fost demnitar comunist, a promis manifestanţilor că va scoate PCR-ul în afara legii – o

---

de interpretare îmi aparțin în întregime. Dedic acest capitol locuitorilor din Năneşti și mai ales din Vadu Roșea, oameni care s-au opus cu demnitate și cu sacrificii însemnate colectivizării.

promisiune încălcată chiar a doua zi.

În acest capitol, voi discuta bazele sociale ale Partidului Comunist Român, cândva impresionant ca mărime. Excepţionalismul PCR a fost surprins foarte bine de Ghiţă Ionescu, iar la începutul anilor 1970, politologul american Ken Jowitt a studiat strategia de construire a naţiunii folosită de comuniştii români.86 O contribuţie semnificativă la istoria generală a PCR este cea a lui Robert R. King; Michael Shafir a scris o monografie excelentă a politicii, economiei şi societăţii în România socialistă.87 Vladimir Tismăneanu ne-a oferit cea mai amănunţită analiză a istoriei politice a României sub comunism.88

Desigur, excepţionalismul cazului românesc a constituit un motiv firesc de atracţie pentru mulţi autori, care s-au concentrat asupra elitelor comuniste. În acelaşi timp, notez că, încă de la sfârşitul anilor ’80, revistele academice de profil americane au publicat periodic studii care utilizau date de anchetă sociologică/sondaje privind pofilele socio-demografice ale membrilor de rând ai partidelor comuniste din Ungaria, din fosta Cehoslovacie, Polonia, Rusia şi China.89 în cazul României studii similare asupra membrilor obişnuiţi ai PCR nu au fost întreprinse. Spre deosebire de alte ţări „surori”, în general în România socialistă sondaje de opinie şi anchete sociologice pe eşantioane reprezentative la nivel naţional şi mai ales pe teme considerate sensibile au fost foarte rar realizate. La sfârşitul anilor ’40, sociologia a fost declarată „ştiinţă burgheză” şi interzisă. În urma relaxării ideologice de la mijlocul anilor ’bo, programele de sociologie au fost reintroduse în universităţile de stat. Către sfârşitul anilor ’70 însă, regimul a interzis din nou sociologia în universităţi. Cursuri de sociologie (cu un pronunţat aşa-zis caracter marxist) au continuat să fie predate sporadic în cadrul altor facultăţi, însă singura universitate care acorda diplome în sociologie a rămas Academia „Ştefan Gheorghiu”, care pregătea cadrele de partid.

Deşi după căderea lui Ceauşescu sondajele de opinie

au cunoscut o dezvoltare înfloritoare, sociologii români au evitat să pună întrebări despre calitatea de membru PCR. Afilierea la PCR a constituit un subiect delicat imediat după 1990, perioadă în care partidele anticomuniste şi organizaţiile civice cereau excluderea foştilor membri de partid din viaţa publică. În plus, la începutul anilor ’90, realizarea de sondaje de opinie pe teme politice era relativ dificilă din cauza faptului că mulţi respondenţi deveneau imediat suspicioşi când erau întrebaţi despre opţiuni politice personale – chestiuni de care era de obicei interesată defuncta şi temuta Securitate a lui Ceauşescu. Elementele de mai sus explică, parţial, raritatea datelor de sondaj despre foştii membri PCR. Pe măsură ce ne-am îndepărtat de momentul 1989, reticenţa respondenţilor în a-şi declara fosta afiliere la PCR a scăzut considerabil, iar întrebări despre acest subiect au început să fie incluse în sondaje.

Pe de altă parte, lipsa accesului la statistici oficiale privindu-i pe membru obişnuiţi de partid a constituit un impediment serios pentru studierea compoziţiei sociale ori a membrilor de rând ai PCR. Prin date statistice oficiale, mă refer la arhivele PCR. Fără îndoială, pentru a surprinde cât mai exact bazele socio-demografice ale membrilor PCR, datele din arhive sunt esenţiale. Totuşi, astfel de date ar fi fost insuficiente pentru a efectua analize de tipul celor incluse în acest capitol, întrucât arhivele PCR cuprind, în teorie, doar informaţii privind membrii de partid, nu şi date referitoare la cei care *nu* au fost membri PCR. Din acest motiv, analize de tip multivariat (cauzal) ale recrutării în PCR folosind doar date din aceste arhive ar fi fost viciate de o eroare metodologică (i.e., *sampling on the dependent variable* – în sensul că în eşantion ar fi intrat doar membri de partid şi acest lucru nu ar mai fi permis compararea lor cu cei care nu au fost în PCR). Altfel spus, pentru a compara profilul membrilor de partid cu cel al nemembrilor, datele de anchetă sociologică/sondaje de opinie pe eşantioane reprezentative la nivel naţional pentru populaţia adultă sunt cele mai indicate.

Acesta este primul studiu care tratează bazele sociale ale PCR folosind date despre membrii de rând ai defunctului partid. Fără îndoială, pentru unii autori din înfloritorul domeniu al tranzitologiei, trecutul pare a fi mai puţin interesant decât prezentul sau viitorul. În afară de completarea unor lacune în înţelegerea unui caz particular, un astfel de studiu asupra trecutului apropiat este important din cel puţin două motive:

1) Alături de alţi analişti, susţin că, „înainte de a ne întreba cum a schimbat tranziţia la economia de piaţă rolul nivelului de şcolaritate şi pe cel al capitalului politic în procesele de mobilitate şi stratificare socială, trebuie să avem o înţelegere adecvată a importanţei acestora în timpul socialismului” 90 şi

2) Deşi partidele comuniste au dispărut în mod oficial din peisajul majorităţii ţărilor est-europene, se prea poate să ne fi pripit declarându-le moarte. După cum scrie Eric Hanley: „Influenţa acestor partide nu a dispărut în sensul că membrii de partid [din regiune] continuă să îşi exercite puterea şi să se bucure de privilegii în perioada postcomunistă”. 91 Potrivit lui Yuval Noah Harari, autor al unor sinteze istorice globale extrem de populare, „România democratică şi-a privatizat rapid bunurile, pe care le-a vândut pe nimic foştilor comunişti, singurii care au înţeles ce se petrece şi au colaborat pentru a se îmbogăţi reciproc. Companiile de stat care controlau infrastructura naţională şi resursele naturale au fost vândute foştilor lideri comunişti la preţuri modice, în vreme ce pălmaşii partidului au cumpărat case şi apartamente aproape pe degeaba. Noua elită a României, care controlează ţara până în ziua de astăzi, este alcătuită preponderent din foştii comunişti şi familiile acestora. Masele care şi-au riscat viaţa la Timişoara şi Bucureşti s-au mulţumit cu firimiturile, fiindcă nu au ştiut cum să coopereze şi cum să creeze o organizare eficientă care să îşi urmărească propriile interese”.92

Altfel spus, din moment ce afilierea la Partidul Comunist continuă să influenţeze carierele indivizilor în

tranziţie, studierea caracteristicilor fostelor partide comuniste reprezintă mai mult decât satisfacerea unei curiozităţi privind istoria recentă. După cum subliniază, pe bună dreptate, Hanley, un astfel de studiu are o relevanţă imediată pentru înţelegerea logicii şi efectelor schimbărilor sociale în postcomunism.93

În acest capitol încerc să răspund următoarelor întrebări: Care a fost structura socio-demografică a PCR-ului? Ce rol a jucat nivelul de şcolaritate în obţinerea statului de membru de partid în România? Cu alte cuvinte şi parafrazându-l pe sociologul Ivăn Szelenyi, a fost PCR-ul un partid de intelectuali sau unul de muncitori? 94 Cât de importantă era originea socială pentru procesele de recrutare în partid? Ce şanse aveau minorităţile sociale (femeile şi minorităţile etnice) să intre în partid? Dintr-o perspectivă mai generală, care a fost evoluţia PCR-ului în comparaţie cu alte partide comuniste din regiune în ceea ce priveşte compoziţia sa socială?

În prima parte, mă opresc asupra istoriei Partidului Comunist Român. Întrucât ea a fost deja excelent analizată de alţi autori, în special de Vladimir Tismăneanu, voi evidenţia doar schimbările care au afectat politicile şi practicile de personal ale partidului. În a doua parte, voi prezenta datele folosite în acest studiu, iar în a treia secţiune, voi discuta profilurile socio-demografice ale membrilor de partid din România şi alte patru ţări foste comuniste: Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia. În partea a patra voi detalia pofilurile socio-demografice ale membrilor PCR, ale funcţionarilor PCR şi ale celor care nu au fost membri de partid. De asemenea, voi analiza, din perspectivă multi-variată, tiparele de recrutare în PCR. Voi încheia cu un rezumat al principalelor concluzii ale studiului, urmat de o scurtă discuţie a relevanţei acestora în contextul sociologiei politice şi al studiilor despre tranziţie.

Politicile de personal ale Partidului Comunist Român: 1944 – 1989

Contribuţiile sociologice anterioare pe subiectul

politicilor şi practicilor de personal ale partidelor comuniste95 au evidenţiat următoarele tendinţe: 1) în încercarea de a-şi transforma şi controla societăţile, regimurile comuniste s-au confruntat cu nevoia de a recompensa, pe de-o parte, competenţele/meritele individului şi, pe de altă parte, loialitatea politică; 2) în diferite perioade, regimurile comuniste au adoptat soluţii distincte la dilema loialitate politică *versus* expertiză/merit în recrutarea de noi membri (aşa-numita *red versus expert dilema*). În perioada stalinistă, regimurile din Europa de Est au pus accentul pe loialitatea politică în detrimentul meritelor şi a pregătirii profesionale ale (potenţialilor) membri (lor). Concret, partidele comuniste au practicat discriminarea împotriva „burgheziei" şi altor „duşmani de clasă", căutând să îşi recruteze membri din rândul categoriilor sociale dezavantajate, respectiv muncitori şi ţărani.

Confruntate cu o criză de legitimitate după moartea lui Stalin, elitele comuniste est-europene au adoptat o serie de reforme „[invitându-i] pe tehnocraţi şi chiar pe intelectualii neafiliaţi ideologic să împartă puterea cu ei".96 Invitaţia ar fi fost acceptată şi, conform lui George Konrad şi Ivăn Szelenyi, în anii '70 intelectualii constituiau deja o clasă dominantă *in statu nascendi.* Sau, în formularea devenită celebră a celor doi autori, intelectualii se aflau pe drumul către puterea de clasă.97 în continuare, folosesc conceptul de „de proletarizare" al lui Hanley98 referindu-mă la argumentele lui George Konrad şi Ivăn Szelenyi, care au discutat despre tendinţa de creştere a numărului persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate în rândul partidelor comuniste, în detrimentul muncitorilor.

În ciuda unor elemente comune, regimurile comuniste din Europa de Est au adoptat configuraţii instituţionale diferite după 1945. După cum am menţionat deja, povestea „excepţionalismului" României a fost tratată pe larg şi foarte bine de alţi autori. Prin urmare, voi oferi doar o schiţă a istoriei PCR după cel de-al Doilea Război Mondial, punând accentul pe schimbările istorice care au

marcat politicile şi practicile de personal ale acestuia. Nu îmi propun să discut acest subiect în mod exhaustiv; cititorii interesaţi de o istorie amănunţită a comunismului în România pot consulta sursele originale pe care le folosesc în această secţiune.

Comuniştii români (dar nu numai) s-au confruntat încă din perioada interbelică cu probleme de legitimitate. România de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial era o ţară slab dezvoltată industrial şi cu un sector agricol considerabil". Muncitorii industriali, potenţialii susţinători ai Partidului Comunist, nu reprezentau decât 10% din populaţia activă a României.100 Mai mult, comuniştii nu erau simpatizaţi pe plan intern deoarece „partidul [lor] a predicat idei şi sloganuri cu un impact minim în rândul clasei pe care pretindea că o reprezintă, caracterizând România drept o «ţară imperialistă multinaţională» şi pledând pentru dezmembrarea statului naţional român născut în urma tratatelor de la Versailles şi Trianon din 1919 – 19120".101 Ca urmare, pe aproape întreg parcursul perioadei interbelice şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist a fost efectiv interzis de autorităţile din România. Mulţi dintre liderii săi au fost închişi, în timp ce alţii s-au refugiat în Uniunea Sovietică.

La 23 august 1944, România, aliată cu Hitler, a întors armele şi la putere s-a instalat un guvern pro Aliaţi. La momentul respectiv, numărul comuniştilor români era insignifiant, iar ca forţă politică erau absolut neglijabili: „[EJrau doar 80 de membri ai PCR în Bucureşti şi mai puţin de 1.000 în restul ţării, inclusiv cei aflaţi în închisori şi lagăre. […] Prin urmare, PCR era, proporţional, cel mai mic partid comunist din Europa de Est. În cifre absolute, PCR avea cam acelaşi număr de membri ca Partidul Comunist Albanez".102

Cu toate acestea, la presiunile lui Stalin, comuniştilor români li s-a dat un loc de frunte în guvernul proaspăt format. După cum subliniază Robert King, PCR-ul a ieşit din ilegalitate slăbit din punct de vedere organizaţional,

fără priză la mase şi fără cadre instruite.103 Deschiderea uşilor partidului şi consolidarea bazelor s-au făcut după martie 1945, respectiv după instalarea noului guvern condus de dr. Petru Groza – omul de paie al Frontului Naţional Democrat controlat de comunişti. În şapte luni (februarie-octombrie 1945), „Partidul a adunat aproximativ 240.000 de noi membri noi iar zece luni mai târziu, numărul membrilor PCR ajunsese la 720.000".104 în această perioadă, politicile de recrutare au vizat muncitorii, concentraţi toţi în cele câteva oraşe industrializate din România. Conform lui King, PCR-ul a repurtat un succes semnificativ în rândul acestei categorii, astfel că în 1945 muncitorii reprezentau 55% din efectivele PCR-ului.105 Dat fiind că grupul cel mai bine reprezentat în populaţia României la acea dată erau ţăranii, aceştia se aflau pe locul doi în atenţia politicilor de recrutare comuniste. PCR-ul a recrutat cu succes şi printre ţărani, mai ales după reforma funciară iniţiată de guvernul Groza, prin care era favorizată ţărănimea săracă şi cea de mijloc. Ca urmare, reprezentarea ţăranilor în cadrul partidului a crescut de la o treime în 1945 la aproximativ două cincimi în 1947.106

În încercarea de a-şi consolida bazele, conducerea PCR a închis ochii când foşti susţinători ai guvernului Antonescu şi membri ai Gărzii de Fier au schimbat taberele intrând în PCR, la sfârşitul anilor '40. În contextul luptelor interne de la începutul anilor '50, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi-a acuzat rivalii, pe Ana Pauker şi Teohari Georgescu şi, mai târziu, în 1961, pe Miron Constantinescu, de faptul că au primit în partid foşti fascişti şi alţi oportunişti. Cu sprijinul lui Stalin, Gheorghiu-Dej va câştiga bătălia, devenind conducătorul absolut al comuniştilor români. Cu toate acestea, după cum arată Tismăneanu, Levy şi King, politica de tip *don't ask*, *don't teii* (în legătură cu trecutul fascist) a fost promovată în mod activ de întreaga conducere a PCR.107 Cum la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial PCR-ului îi lipsea reprezentarea teritorială necesară, iar foştii

membri ai Gărzii de Fier aveau capacitate organizatorică şi o reţea în teritoriu impresionante, comuniştii nu prea au avut de ales, fiind nevoiţi să coopereze cu foştii fascişti.

Aici, întâlnim desigur un element de continuitate. Se pare însă că partidul comunist nu a fost singura organizaţie în rândurile căreia puteau fi regăsite elemente de paradoxală continuitate. Potrivit lui Katherine Verdery, temuta Securitate a fost construită nu doar cu oameni ai foştilor servicii secrete burgheze (Siguranţa şi Serviciul Secret de Informaţii), dar şi cu foşti legionari.108 Acest lucru pare a infirma argumentele folosite de apologeţi ai fostului regim, potrivit cărora excesele şi crimele din anii stalinismului ar fi fost făcute de elementele alogene din partid şi servicii. Dimpotrivă, după cum subliniază Verdery, abuzurile pot fi privite prin prisma excesului de zel de care au dat dovadă foştii legionari şi membri ai Siguranţei şi SSI – altminteri români neaoşi – pentru a-şi dovedi loialitatea faţă de noul regim.109

Concomitent, PCR-ul a fondat şi/sau a încercat să se infiltreze în alte organizaţii: sindicate, organizaţii ale tineretului şi ale femeilor, asociaţii profesionale şi organizaţii etnice cum ar fi Uniunea Poporului Maghiar.110 în plus, „conducerea PCR s-a concentrat pe dezvoltarea şi pregătirea activului de partid, în acest scop, în februarie 1946, PCR a înfiinţat Şcoala superioară de partid «Ştefan Gheorghiu», aflată în subordinea sa, şi a impus o formare de şase luni în şcolile de partid de la nivelul fiecărei regiuni din ţară".111

Cu ajutorul sovieticilor, prin intimidare şi falsificare a voturilor, alianţa comunistă a „câştigat" alegerile generale din noiembrie 1946. Treisprezece luni mai târziu, pe 30 decembrie 1947, regele Mihai al României era forţat să abdice şi pleca în exil. Ce a urmat constituie, aşa cum am mai spus, un exemplu de schimbare instituţională în acelaşi timp coercitivă şi mimetică.112 Asemenea altor partide comuniste din regiune, şi PCR-ul a început prin a adopta tiparul instituţional stalinist al Uniunii Sovietice. În prima perioadă de schimbări instituţionale mimetice, noul

regim de la Bucureşti a urmărit schimbarea rapidă prin mobilizarea tuturor resurselor disponibile, punându-se accentul pe industrializare.113 Conform lui Jowitt, pentru comuniştii români industrializarea constituia un element-cheie al misiunii lor de transformare revoluţionară [*revolutionary breakthrough*] a procesului de construire a naţiunii.114 Politica industrializării urma să „producă" şi baza electoratului muncitoresc al PCR, care la mijlocul anilor '40 era doar o ficţiune. Această perioadă de imitaţie ori copiere a modelului stalinist, a implicat şi naţionalizarea întreprinderilor economice private, a fondului locativ şi începutul colectivizării agriculturii.

Expansiunea PCR a atins apogeul în 1948 când a fuzionat cu Partidul Social-Democrat (PSD), formând Partidul Muncitoresc Român (PMR). Aproximativ 260.000 de membri ai PSD şi-au unit forţele cu comuniştii în cadrul congresului fondator al Partidului Muncitoresc Român (PMR) din februarie 1948. Astfel, între 1944 şi 1948, numărul membrilor partidului comunist a crescut de la 1.000 la 800.000. În urma unirii cu PSD, după cum arată King, procentul muncitorilor în cadrului proaspăt formatului PMR a scăzut de la 47% în 1947 la 39% la momentul fuziunii – o scădere ce a produs îngrijorare în rândurile conducerii PMR în legătură cu reprezentarea insuficientă a muncitorilor în PMR.115

Primul congres al PMR a marcat o schimbare semnificativă a politicilor de recrutare. În primul rând, conducerea a adoptat criterii noi şi mai stricte pentru intrarea în partid: „Urmau să nu mai fie admişi «foşti membri ai claselor exploatatoare», impunându-se o perioadă obligatorie de şase luni înainte de aprobarea candidaturii la statutul de membru, iar cei care solicitau intrarea în partid urmau să fie selectaţi cu atenţie, unul câte unul". 116 în al doilea rând, câteva luni mai târziu, PMR iniţia o campanie de „verificare" în scopul epurării şi consolidării partidului.117 Tot în vederea consolidării partidului, s-a instituit controlul direct asupra unor organizaţii precum Uniunea Tineretului Muncitor sau

Frontul Femeilor.118 Campania de verificare a avut ca scop şi creşterea reprezentării muncitorilor în partid, ţinta în acest sens fiind de 80% din noii membri de partid. Pentru a-şi atinge acest scop, partidul a promovat o politică de încurajare a adeziunii în trei trepte. Astfel, aveau prioritate „muncitorii din industria grea, urmaţi de muncitorii din alte ramuri industriale şi agricultură şi, în final, persoanele din celelalte categorii sociale”.119 Candidaţii din prima categorie beneficiau de cea mai scurtă perioadă de probă înainte de a fi primiţi în partid. Mai mult, aceştia aveau nevoie de mai puţine recomandări din partea altor membri de partid decât ceilalţi, iar cei care îi recomandau nu trebuiau să fie neapărat membri de partid cu state vechi. Pentru candidaţii din celelalte două categorii, „mai ales pentru cei din a treia categorie, condiţiile erau mult mai stricte”.120

În 1950, când s-a încheiat oficial campania de verificare, se estimează că „fuseseră excluse din partid între 192.000 şi 300.000 de elemente străine şi carieriste”.121 Epurările au continuat câţiva ani după aceea, însă într-un ritm încetinit.[17] în ciuda acestor măsuri, la evaluarea rezultatelor campaniei, conducerea partidului constata că acestuia continua să îi lipsească o legătură solidă cu populaţia, relaţiile partidului cu alte organizaţii lăsau încă mult de dorit, iar organizaţiile rurale şi regionale ale partidului trebuiau restructurate. Conducerea partidului subliniază nevoia de a forma „un activ de partid puternic, 80.000 – 100.000 de cadre selectate din rândul celor mai instruiri membri de partid”.122 Acest lucru presupunea intensificarea şi îmbunătăţirea învăţământului de partid. „În ciuda

17 Unul dintre cei care au căzut victime campaniei de verificare a fost Lucrețiu Pătrășcanu care, potrivit lui Tismăneanu, era unul dintre comuniștii români cei mai distinși, erudiți, sofisticați și urbani, cu o lungă tradiție în mișcarea comunistă din România interbelică. Gheorghiu-Dej l-a perceput însă pe Pătrășcanu ca pe un rival, acesta din urmă fiind judecat în urma verificării și executat în 1954. Vladimir Tismăneanu, Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc, ed. cit., pp. 148-158.

eforturilor susţinute de a pregăti membri de partid în instituţii precum Şcoala de Ştiinţe Sociale «Andrei Jdanov», Şcoala superioară de partid «Ştefan Gheorghiu» (ulterior Academia «Ştefan Gheorghiu») şi alte instituţii regionale, nevoia de cadre bine pregătite nu era nici pe departe îndeplinită".123

Primirea de noi membri s-a reluat în 1952, politicile de recrutare fiind uşor modificate. Intrarea în partid se făcea tot în trei trepte, însă perioada de probă se aplică acum tuturor candidaţilor.124 Deşi recrutarea muncitorilor rămânea prioritară, reflectând dorinţa partidului de industrializare masivă, conducerea sublinia nevoia înrolării în PMR a

„PUŢINI AM FOST, MULŢI AM MAI RĂMAS!" 91 persoanelor cu pregătire în domenii tehnice. Criza de membri cu pregătire solidă în domenii tehnice se datora parţial chiar măsurilor luate de partid prin trimiterea în închisori a unei mari părţi a elitei intelectuale de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Potrivit lui Ghiţă Ionescu, după preluarea puterii, comuniştii români i-au tratat pe intelectuali ca „duşmani de clasă", însă obsesia comuniştilor legată de industrializare i-a obligat să distingă între intelectualitatea „creativă" şi cea „tehnică".125 Prima categorie, reprezentând un exces burghez şi o potenţială sursă de probleme, „nu a fost niciodată considerată indispensabilă de către partid, pe când cea din urmă era esenţială în procesul de reconstrucţie a ţării".126 Astfel, după 1949, „s-a încheiat un armistiţiu parţial în ceea ce priveşte urmărirea şi judecarea foştilor arhitecţi, agronomi, ingineri, oameni de ştiinţă şi altor categorii de intelectualitate tehnică burgheză. Unii dintre ei au fost chiar eliberaţi din închisori, reabilitaţi rapid şi numiţi în funcţii de răspundere".127 Acest armistiţiu, notează Jowitt, a fost văzut ca o soluţie temporară până partidul va putea să-şi formeze propria intelectualitate tehnică.128 Prin urmare, partidul a creat programe educaţionale intensive pentru adulţi, prin care să-şi instruiască membrii şi pe cei cu

origini „sănătoase” (muncitori, ţărani şi copiii acestora). S-au înfiinţat facultăţile muncitoreşti, cu o durată de doi ani (şi uneori chiar mai puţin), care urmau să pregătească „muncitorii industriali şi agricoli care obţinuseră deja un certificat de patru clase şi care se remarcaseră în producţie”.129 Şcolile tehnice şi de meserii s-au înmulţit, dar, conform lui Ionescu, rezultatele acestui tip de pregătire tehnică intensivă nu au fost pe măsura aşteptărilor, în 1953 începându-se reformarea sistemului.130

Epoca de imitaţie a stalinismului se va sfârşi parţial odată cu moartea lui Stalin. Temându-se că ar putea fi înlocuit cu unul dintre favoriţii lui Hruşciov, Gheorghiu-Dej a refuzat să urmeze calea destalinizării propovăduită de Moscova. În schimb, a început mobilizarea resurselor interne în vederea construirii unei aşa-zise căi naţionale către socialism. Printre primele semne de autonomie faţă de Moscova s-a aflat cultivarea relaţiilor cu ţările occidentale, dar şi cu alţi lideri comunişti pe care sovieticii îi etichetaseră drept eretici.131 Mai mult, Gheorghiu-Dej a criticat în mod deschis şi a respins politicile Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) de specializare economică în cadrul blocului comunist, care limitau suveranitatea economică a României. Pe plan intern, Gheorghiu-Dej a încercat să îşi asigure sprijinul popular împotriva destalinizării, apelând la sentimentele antiruseşti ale românilor. De exemplu, au fost publicate scrieri ale lui Marx care fuseseră până atunci interzise sau ignorate pentru că menţionau tendinţele imperialiste ale Rusiei faţă de România. De asemenea, au fost reabilitaţi intelectuali a căror operă fusese anterior interzisă din cauza orientării lor naţionaliste.

Încercările lui Gheorghiu-Dej de a mobiliza sprijinul necesar pentru a rămâne la conducere şi a deturna planul de destalinizare s-au reflectat şi la nivelul politicilor de personal ale partidului. În 1962, sistemul în trei trepte a fost înlocuit cu unul în două trepte, ceea ce înlesnea intrarea în partid. Perioada de candidatură de probă a fost

scurtată, iar „conducerea recomanda moderaţie în ceea ce priveşte expulzarea membrilor”.132 Ca o tentativă de împăcare, politica privind primirea aşa-numitelor „clase burgheze” în partid a devenit mai permisivă, începând să se pună accentul pe recrutarea inginerilor şi specialiştilor din domenii tehnice.133 Aceste măsuri de reconciliere reflectă încrederea crescândă a lui Gheorghiu-Dej în ceea ce priveşte rolul său de conducător absolut al României comuniste. Important de remarcat, aceste politici „împăciuitoriste” au coincis cu românizarea elitei politice, respectiv eliminarea evreilor şi maghiarilor din structurile de conducere ale partidului.134

Politica condimentării cu naţionalism a unui model de comunism impus din exterior a fost dusă pe noi culmi de către Nicolae Ceauşescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej. După moartea acestuia în martie 1965, Ceauşescu s-a dezis de politica „pumnului de fier” stalinist, adoptând un model de dominaţie iniţial mai subtil, bazat pe manipularea simbolurilor naţionale.135 Pe de-o parte, inspirându-se din Hruşciov, Ceauşescu l-a criticat pe Gheorghiu-Dej, acuzându-şi fostul patron politic că ar fi încurajat cultul personalităţii şi excesele în timpul campaniei de verificare. Hotărâţi să marcheze o nouă eră a reconcilierii, în cadrul Congresului al IX-lea din 1965, a fost adoptată o politică de recrutare mai relaxată, eliminând oficial categoriile discriminatorii, sistemul în două trepte şi perioada de probă.136 Tot la acest congres, partidul şi-a schimbat numele din Partidul Muncitoresc Român în Partidul Comunist Român.

Ceauşescu a dus mai departe politica de independenţă faţă de Moscova a lui Gheorghiu-Dej. A început prin a deplânge public anexarea teritoriilor româneşti de către Uniunea Sovietică în anii 1940. Atitudinea sa faţă de Moscova şi sprijinul pe plan intern pe care şi l-a câştigat cu această atitudine au culminat în vara lui 1968 când Ceauşescu a refuzat să se alăture statelor Pactului de la Varşovia şi a criticat invazia Cehoslovaciei. Efectele acestei manevre politice nu trebuie subestimate.

În primul rând, în ochii Occidentului, Ceauşescu s-a ales cu imaginea unui lider care, deşi comunist, părea că este independent faţă de URSS. în al doilea rând, exploatând sentimentele antiruseşti ale românilor, Ceauşescu a reuşit să obţină un sprijin popular fără precedent pentru regim. Acest lucru explică în parte de ce România, spre deosebire de Ungaria şi Polonia în anii ’80, nu a avut o mişcare de opoziţie reală şi semnificativă. Potrivit lui Pavel Câmpeanu, după august 1968, orice critică la adresa lui Ceauşescu a ajuns să fie considerată un indicator al unor sentimente proruse/URSS, în condiţiile în care Rusia era percepută drept duşmanul de veacuri al României.137

Între 1965 şi 1971, partidul a cunoscut o perioadă de deschidere politică, acceptând membri chiar din rândul foştilor „duşmani de clasă”. S-au stabilit obiective explicite privind înrolarea în partid a unui număr mai mare de persoane cu studii superioare, proporţia absolvenţilor de facultate crescând simţitor la sfârşitul anilor ’bo.138 Noile politici de recrutare ale PCR-ului au căpătat un caracter universalist şi meritocratic. Această „epocă” ori „ani de aur” au adus şi o relaxare a controlului asupra producţiei culturale. Cenzura a devenit mai puţin strictă, intelectualii primind acces la informaţii şi idei până atunci interzise din cauza originilor „subversive”, occidentale.

Robert C. Tucker numeşte aceste tendinţe generale de relaxare ideologică şi reformă „de-radicalizarea mişcărilor marxiste”.139 Din păcate, România a cunoscut o re-radicalizare a regimului comunist la începutul anilor ’70. Meu precis, „epoca de aur” a lui Ceauşescu s-a terminat abrupt în 1971, când, în timpul unor vizite în China şi Coreea de Nord, Ceauşescu s-a îndrăgostit de modelele comuniste ale lui Mao şi Kim Ir-Sen. Astfel, în 1974, Ceauşescu reuşise deja să preia complet conducerea PCR-ului printr-o serie de manevre menite să îi îndepărteze pe baronii predecesorului său, care îl ajutaseră să ajungă în fruntea partidului în 1965. Mai departe, Ceauşescu a pus capăt relativei liberalizări şi – mai mult – a resuscitat modelul stalinist, caracterizat

printr-o economie autarhică şi procese decizionale ultracentralizate şi ultrapolitizate. Tot în aceeaşi perioadă, Ceauşescu a început să-şi promoveze făţiş rudele apropiate (cel mai evident, pe soţia sa) în poziţii de conducere. Deşi Ceauşescu nu a fost singurul din regiune care a făcut acest lucru140, în cazul României „familiarizarea partidului" a fost dusă pe asemenea culmi încât unii analişti au etichetat regimul Ceauşescu drept „socialism dinastic".

Desigur, pentru a avea o reprezentare adecvată a acestui fenomen ne-ar fi utile instrumentele antropologiei rudeniei. Concret, la sfârşitul anilor '70, Elena Ceauşescu a devenit unul din cei trei prim-viceprim-miniştri ai guvernului României şi, cel mai important, a fost numită preşedintele Comisiei de cadre a Comitetului Central.141 Fraţii lui Nicolae Ceauşescu (Ilie, Nicolae A., Marin, Ion şi Florea) au deţinut funcţii de maximă răspundere în Ministerul de Interne, Consiliul de Stat al Planificării, la *Scânteia* – organul de presă al PCR – şi în Ministerul Apărării. O soră a lui Ceauşescu a fost chiar ministru adjunct al educaţiei, iar soţul acesteia, Vasile Bărbulescu, prim-secretar de partid în judeţul Olt şi membru în Comitetul Central al PCR.142 Dintre cei trei copii ai cuplului Ceauşescu, fiul cel mai mic al lui Ceauşescu, Nicu, a ocupat funcţii în Comitetul Executiv al PCR şi în Uniunea Tineretului Comunist şi a fost şeful organizaţiei judeţene de partid Sibiu. „Poreclit Prinţul şi cunoscut ca un petrecăreţ notoriu, Nicu a fost pregătit de părinţi pentru a-i succeda lui Nicolae la conducerea ţării (singurul caz de acest fel într-un regim leninist european)". 143

Ceauşescu, care anterior denunţase cultul personalităţii promovat de Gheorghiu-Dej, a început să se prezinte ca salvator al României. Pe lângă practicile propagandistice şi cultul personalităţii, la sfârşitul anilor '70 şi '80, cu ajutorul Securităţii, Ceauşescu a reuşit să înăbuşe orice tip de opoziţie, începând cu 1971, politicile de personal ale PCR capătă, împrumutând descrierea plastică a lui Shafir, „aspect de zigzag".144 Cum Ceauşescu nu avea încredere decât în clica sa de sicofanţi

şi în rudele apropiate, ca să împiedice formarea unor grupuri de opoziţie în cadrul PCR, a instituit şi împins la extrem politica de rotaţie a cadrelor. Astfel, cadrele erau transferate periodic la alte subunităţi administrative de pe tot cuprinsul ţării.145 Politica de recrutare a persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate a fluctuat la rândul său. În urma minirevoluţiei culturale inspirate de vizitele lui Ceauşescu în China şi Coreea de Nord, conform cifrelor oficiale ale partidului, „proporţia intelectualilor a scăzut de la 23% în 1969 la mai puţin de 19% în 1972".146 Şapte ani mai târziu, în 1979, „statisticile oficiale arată că intelectualii [persoanele cu studii superioare] reprezentau 29% din numărul total al membrilor PCR".147 Interesul pentru recrutarea muncitorilor în partid s-a menţinut pe tot parcursul anilor '80, în contextul deciziei lui Ceauşescu de a continua politica de industrializare extensivă într-o perioadă de recesiune economică globală şi naţională. În ceea ce priveşte cadrele, pe de-o parte, partidul încerca să creeze un nou tip de „manager-ideolog" (cadre care să fie în acelaşi timp şi ideologi, şi tehnocraţi), iar pe de alta, se confrunta cu „un activ de partid îmbătrânit, lupte intergeneraţionale incipiente între cadre şi epurări ocazionale care vizau elementele necorespunzătoare".148 În anii '70 şi '80, conducerea PCR şi-a exprimat îngrijorarea în legătură cu reprezentarea minorităţilor etnice şi femeilor în rândul membrilor şi cadrelor de partid. Au existat câteva puseuri reformiste care au vizat sporirea prezenţei grupurilor respective (mai ales a femeilor) în cadrul PCR. (Voi discuta rezultatele acestor măsuri de discriminare pozitivă în secţiunile următoare.)

După cum notează Shafir, „singura constantă în complicata istorie a politicilor de personal ale PCR-ului a fost creşterea neîntreruptă a numărului de membri, mai ales la sfârşitul anilor '70 şi în anii '80".149 Această creştere se observă şi în Tabelul 1 care ilustrează evoluţia numărului de membri în şase partide comuniste, în funcţie de ţară şi de an. Dacă în anii '50 şi 'bo numărul de membri a oscilat din cauza fuziunilor de început cu alte partide de

stânga şi a campaniilor de epurare care au urmat, începând cu 1970, partidele comuniste din regiune au cunoscut o dezvoltare constantă. Singura excepţie este Polonia, care a înregistrat o scădere a numărului de membri ai partidului comunist la mijlocul anilor ’80, ca reacţie probabilă la acţiunile antiguvernamentale ale sindicatului liber Solidaritatea.

PCR este singurul partid din regiune a cărui rată de creştere a fost considerabil mai mare în anii ’70 şi ’80 în comparaţie cu alte formaţiuni politice înrudite. Sub Ceauşescu, se observă o presiune în direcţia creşterii susţinute, după cum rezultă din statisticile privind numărul membrilor de partid în anii ’70. În primul rând, creşterea bruscă a fost determinată de relaxarea politicilor de primire în partid adoptate în cadrul celui de-al IX-lea Congres al PCR, în 1965. În al doilea rând, opoziţia lui Ceauşescu faţă de intervenţia armată în fosta Cehoslovacie, în 1968, a sporit popularitatea partidului şi, în consecinţă, a atras noi membri. După cum am arătat mai devreme, poziţia adoptată în problema invadării Cehoslovaciei i-a adus lui Ceauşescu mult sprijin popular. Relatări din perioada respectivă atestă faptul că persoane fără preferinţe politice sau chiar cele cu vederi anticomuniste au hotărât să intre în partid datorită poziţiei antisovietice a lui Ceauşescu.

Şi totuşi cum se intra în PCR în anii ’70 şi ’80? După cum am menţionat deja, sistemul de admitere în două trepte şi

TABELUL 1. Evoluţia numărului de membri ai partidelor comuniste din România, Bulgaria, (fosta) Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia, între 1944 şi 1988.*

Ani	România[8]	Bulgaria[6]	Cehoslovacia?[3]	Ungaria[6]
1944	estimat 1.000	(date lipsă)	27.000	estimat 3.000
1948/1949	1.060.000	460.000	1.788.380	887.000

1956 /1957	595.000	360.000	1.385.610	102.0	
1960 /1961	834.600	(date lipsă)	1.379.440	467.0	
1970 /1971	2.194.627	699.990	1.173.180	662.0	
1980 /1981	3.150.812	826.000	1.325.159	812.9	
1985 /1986	(date lipsă)	932.055	(date lipsă)	870.9	
1987 /1988	3.709.735	(date lipsă)	1.607.578	(date lipsă)	

— Surse: a Pentru România, cifrele privind numărul de membri de partid în perioada 1944 – 1981 provin din lucrarea lui Shafir (1985, p. 87); numărul membrilor PCR pentru anii 1985 şi 1988 sunt din Staar (1988, p. 196). Întrucât nu există cifre disponibile pentru anii 1956 sau 1957, în cazul României, cifrele aferente acestor ani sunt din 1955. b Pentru Bulgaria, datele privind numărul de membri între 1944 şi 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1986 din Staar (1988, p.41). e Pentru Cehoslovacia, datele privind numărul de membri între 1944 şi 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1988 din Staar (1988, p. 156). d Pentru Ungaria, datele privind numărul de membri între 1944 şi 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1985 din Staar (1988, p. 132). e Pentru Polonia, toate datele provin din Staar (1988, p. 156).

candidatura de probă au fost eliminate în 1965. Conform statutului care, teoretic, reglementa activitatea PCR-ului în anii ’70 şi ’80, „[pluteau deveni membri de partid toţi cei cu vârsta de sau peste 18 ani”.150 Cei cu vârste sub 26 ani puteau fi admişi în partid numai dacă erau membri UTC (Uniunea Tineretului Comunist). Mai mult, „persoanele care solicitau primirea în partid ca membri [trebuiau] să prezinte recomandări de la doi membri de partid care aveau o vechime de cel puţin trei

ani ca membri de partid".151 Pentru cei cu vârsta de sub 26 ani, recomandările trebuiau să vină de la organizaţia UTC de care aparţinea candidatul.152 În cazul membrilor de partid care recomandau o persoană pentru a deveni membru de partid, cei doi trebuiau să se fi cunoscut în timpul unei activităţi comune, de cel puţin un an. Decizia de primire în PCR se lua de către o adunare generală a organizaţiei de bază, după care trebuia aprobată de o organizaţie a PCR-ului de la un nivel superior (al întreprinderii, judeţean, municipal, de oraş sau de comună).153

În ierarhia PCR, aşa-numitele „organizaţii de bază ale partidului" reprezentau „temelia acestuia; organizaţiile de bază se găseau peste tot, în „guvern, industrie, agricultură, şcoli şi unităţile militare. Dimensiunea lor [varia] de la un minimum de 3 la un maximum de 300 de membri".154 Organizaţiile judeţene ocupau o poziţie intermediară, între organizaţiile de bază şi Comitetul Central (CC) al PCR. Componenţa CC-ului era decisă în cadrul Congresului PCR care avea loc din cinci în cinci ani. La rândul său, CC-ul stabilea componenţa Comitetului Politic Executiv şi a Secretariatului Comitetului Central.155 După cum arată Staar, „[componenţa acestor] organisme nu era decisă prin vot [popular], ci consta dintr-un număr de personalităţi de seamă ale partidului, alese de un grup de oameni din interior şi apoi aprobate de Comitetul Central".156

Important de notat, în 1969, cu ocazia celui de-al IX-lea Congres, Ceauşescu a modificat regulamentul privind „alegerea" secretarului general al PCR. Conform noului regulament, secretarul general trebuia ales de Congresul PCR. „Argumentele [lui Ceauşescu] la momentul respectiv au fost autonomia naţională, Congresul fiind mai greu de manipulat de către Moscova, şi democraţia, întrucât Congresul devenea astfel organismul suveran al partidului/157 De fapt, mutând responsabilitatea alegerii secretarului general al PCR asupra Congresului, Ceauşescu – conştient de soarta lui Hruşciov – a încercat

să reducă pe cât posibil riscurile unei lovituri de stat din interiorul propriului partid.158

După cum am menţionat, istoricul Vlad Georgescu explica preocuparea lui Ceauşescu pentru consolidarea partidului ca pe o încercare de a înăbuşi criticile interne, dar mai ales externe, care puneau la îndoială popularitatea tipului de socialism promovat de el.159 Privită dintr-o perspectivă comparativă, în timp ce alte ţări socialiste încercau în anii ’70 şi ’80 să îşi modernizeze, raţionalizeze şi reformeze economiile, regimul Ceauşescu mergea către un iraţional extrem, respectiv căpăta un puternic caracter personalizat şi incontrolabil. De asemenea, Ceauşescu a început să pună accentul din ce în ce mai mult pe creşterea numărului de membri PCR într-un moment în care alte ţări „surori” (Polonia şi Ungaria, de exemplu) luau în considerare reforme democratice. Chiar în momentul în care PCR-ul devenea un partid-mamut, numărând circa 3, 7 milioane de membri, „puterea lui Ceauşescu […] se clătina. […] îl considera pe Gorbaciov principalul trădător suprem al idealurilor leniniste şi încerca să mobilizeze o coaliţie neostalinistă internaţională. În august 1989, a fost atât de iritat de instalarea unui guvern al Solidarităţii în Polonia, încât a propus o intervenţie a Pactului de la Varşovia în acea ţară”.160 În decembrie 1989 însă, românii au devenit atât de iritaţi de Ceauşescu, încât l-au dat jos printr-o revoltă populară, l-au judecat sumar şi l-au executat.161

Scurtă prezentare a datelor în secţiunile anterioare, am făcut o trecere în revistă a evenimentelor importante din istoria postbelică a PCR-ului. Cele mai multe studii menţionate se bazează exclusiv pe statisticile oficiale ale partidului. În continuare, analizez politicile de recrutare ale PCR-ului utilizând date de sondaj. Analiza mea foloseşte date din două sondaje, efectuate în mai şi noiembrie 2000 la solicitarea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă, în cadrul proiectului mai larg „Resurse umane şi sociale în tranziţie”.162 Cele două eşantioane includ în total 3.751 de respondenţi cu vârste de 18 ani şi peste;

eşantioanele au fost stratificate în funcţie de regiunea istorică, mediu de reşedinţă (rural sau urban), dimensiunea localităţilor urbane şi tipul de localitate rurală. În etapa finală a eşantionării, subiecţii au fost selectaţi folosind un pas statistic din cele mai recente (pe atunci) liste electorale. Eşantioanele sunt reprezentative pentru populaţia adultă a României, cu vârsta de 18 ani şi peste (în anul 2000); marjă teoretică de eroare la nivelul eşantionului total + /-i, 6%, la un nivel de încredere de 95%. În analizele mele îi iau în considerare numai pe respondenţii născuţi înainte de 1972 (un număr de 2.944 respondenţi); aceştia aveau cel puţin 18 ani în 1989, vârstă la care, teoretic, erau eligibili pentru a deveni membri de partid.

Înainte de a prezenta rezultatele analizelor statistice, trebuie să menţionez unele dintre limitele datelor din aceste sondaje. Povestea recrutării de membri în partidele comuniste nu este liniară. În primul rând, politicile de recrutare au variat mult în funcţie de perioada istorică. La sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50, partidele leniniste din Europa de Est recrutau aproape exclusiv candidaţi cu origine socială „sănătoasă” (muncitori şi ţărani) şi îi excludeau pe cei din familii burgheze şi pe intelectuali. După moartea lui Stalin, majoritatea partidelor comuniste est-europene şi-au relaxat politicile de personal. La începutul anilor ’70, unele dintre ele au început să primească masiv în rândul lor absolvenţi de facultate, de unde şi concluzia lui Konrad şi Szelenyi că intelectualii s-ar fi aflat pe drumul către puterea de clasă.163 în al doilea rând, vârsta la care se făcea intrarea în partid a influenţat la rândul său contururile partidelor comuniste. După cum arată Li şi Walder în cazul Chinei, unii candidaţi erau selectaţi timpuriu, la începutul vârstei adulte, partidul sponsorizându-i să îşi termine studiile, după care li se dădeau funcţii importante de autoritate la vârful sistemului.164 În România, exemple extreme şi ilare ale acestui tip de „sponsorizare” din anii ’50 erau cele ale unor cadre de conducere care urmau şi reuşeau să termine

liceul după absolvirea unor forme de învăţământ superior. Alţii intrau în partid mai târziu, după absolvirea facultăţii, ceea ce le imprima alte traiectorii profesionale sau cariere politice. În acest din urmă caz, cei recrutaţi pe baza unor merite şi a unei mobilităţi prin competiţie erau destinaţi unor funcţii manageriale ori poziţii tehnocrate, aflate imediat sub cele pur politice de la vârful sistemului.

Cele de mai sus fac referire la distincţia dintre „mobilitate sponsorizată" (*sponsored mobility*) şi „mobilitate prin competiţie" (*contest mobility*) ale lui Ralph Turner.165 Mobilitatea socială sponsorizată implică „recrutarea potenţialelor vârfuri de către elite recunoscute sau de agenţi ai acestora; statutul de elită este *conferit* candidaţilor pe baza unor presupuse merite şi acest statut, odată conferit, *nu poate fi revocat* […]. În acest caz, ascensiunea socială este similară admiterii într-un club privat unde fiecare candidat trebuie «sponsorizat» de către unul sau mai mulţi membri ai clubului".166 Mobilitatea prin competiţie (*contest mobility*) este „un sistem în care statutul de elită este asemenea unui premiu pe care indivizii îl câştigă prin eforturile lor, într-o competiţie deschisă tuturor […]. Din moment ce «premiul» ascensiunii sociale nu se află în mâinile unei elite, aceasta nu poate decide cine îl câştigă sau nu".167 Turner susţinea că, în anii '50, fenomenele de mobilitate sponsorizată erau mai numeroase în Anglia decât în SUA, unde ar fi predominat fenomenele de mobilitate prin competiţie. Ideile lui Turner au fost infirmate ulterior de studii empirice în cele două ţări, însă distincţia dintre cele două tipuri de mobilitate socială (în fapt, recrutare la vârful elitelor) a fost preluată şi confirmată de studii empirice realizate în China comunistă.168 Astfel, potrivit lui Li şi Walder, „mobilitatea socială sub comunism era [uneori] similară mobilităţii sponsorizate şi implica verificarea şi recrutarea timpurie a potenţialelor vârfuri pe baza unei „combinaţii de elemente de tip ascriptiv (e.g., origine socială) şi comportamentale (e.g., loialitate faţă de partid, entuziasm, atitudine „corectă", vigilenţă

revoluţionară)”.169

Din acest punct de vedere, ideal ar fi fost să am date longitudinale, de tip „istorie a vieţii” (*life history*) şi să pot folosi tehnici de modelare de tip *event history*, care mi-ar fi permis să lămuresc aspectele istorice complexe ale recrutării în PCR, menţionate mai sus.170 Datele pe care le am însă simt transversale, furnizând informaţii despre carierele respondenţilor în 1989 şi în 2000. Acest lucru îmi limitează şi strategiile de modelare şi concluziile care pot fi trase din analize. Din cauza faptului că nu am avut date de tip serii de timp despre cronologia carierelor individuale, nu am putut include ocupaţia respondentului ca predictor în analizele multi-variate. De asemenea, cititorul trebuie să interpreteze cu precauţie efectele nivelului de şcolaritate asupra intrării în partid. Datele mele nu conţin informaţii care să-mi permită să discern între cazurile de mobilitate sponsorizată şi mobilitate prin competiţie, cum au făcut Li şi Walder.171 Cu alte cuvinte, datele sondajelor folosite aici nu îmi permit să spun dacă PCR recruta majoritar dintre cei care absolveau o formă de învăţământ superior sau dacă cei care erau recrutaţi timpuriu de PCR aveau şanse mai mari de a termina ulterior o facultate.

În ciuda acestor constrângeri, atunci când simt aplicate strategii de modelare adecvate şi când sunt luate în considerare limitele datelor, studiile care folosesc date transversale reuşesc să surprindă complexitatea recrutării în partidele comuniste.172 În plus, ţin să reiterez că acesta este primul studiu care foloseşte date de sondaj pentru a răspunde la întrebări privind politicile de personal ale PCR-ului.

Profilurile membrilor de partid în şase ţări din centrul şi estul Europei în această secţiune, analizez compoziţia socială a membrilor de partid şi celor care nu au fost membri de partid în România, Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia. Pentru profilurile membrilor de partid din ultimele patru ţări (cu excepţia României), mă bazez în cea mai mare parte pe studiul lui

Hanley.173 Am recodificat datele din sondajele româneşti pentru a asigura comparabilitatea cu datele folosite de Eric Hanley.

Prima şi cea mai izbitoare diferenţă dintre PCR şi celelalte partide frăţeşti este numărul foarte mare de membri. Conform Tabelului 2, excluzând non-răspunsurile şi datele lipsă, 38, 5% din respondenţii din România născuţi înainte de 1972 ar fi fost membri de partid. Alte studii, bazate pe statisticile oficiale ale PCR-ului, arată că, în aprilie 1988, numărul total al membrilor PCR era de 3 709.735.174 La momentul respectiv, membrii de partid reprezentau 15, 8% din populaţia adultă a României175 şi aproximativ 33% din populaţia sa activă.176 Diferenţa dintre datele de sondaj şi statisticile oficiale poate fi pusă pe seama următoarelor fapte: în primul rând, le reamintesc cititorilor că eşantioanele româneşti sunt reprezentative pentru populaţia României în anul 2000. După cum am menţionat, folosesc un subeşantion de indivizi care aveau cel puţin optsprezece ani în 1989. În al doilea rând, procentul membrilor de partid care se regăseşte în Tabelul 2 nu include cazurile pentru care informaţia referitoare la apartenenţa la partid lipseşte (*missing cases*). Dacă includem şi observaţiile lipsă, 35, 5% din respondenţii născuţi înainte de 1972 au fost afiliaţi PCR-ului. În al treilea rând, cele mai recente statistici oficiale citate de alte studii sunt din aprilie 1988 şi nu de la sfârşitul anului 1989. Sondajele pe care le utilizez în acest capitol i-au întrebat în anul 2000 pe respondenţi dacă au fost membri înainte de 1990; respondenţii nu au fost întrebaţi dacă au fost vreodată excluşi din partid.

În afara acelor respondenţi care ar fi putut fi la un moment dat excluşi din partid, ne putem întreba dacă nu cumva

	România3		Bulgaria6		Ungaria6		
Membri de partid	38, 5%b		13, 5‰		10, 9‰		
	N ememb	M embru	N ememb	M embru	N ememb	M embru	en

	ru	de partid	ru	de partid	ru	de partid	ru	
Nivel de şcolaritate								
Sub liceu	69,8%	59,0%	59,5%	59,7%	35,9%	70,2%	48,8%	
Secundară	24,0%	28,8%	35,0%	35,6%	45,3%	22,6%	28,9%	
Terţiară	6,1%	12,2%	5,5%	18,6%	9%	6,2%	23,2%	
Gen (bărbat)	39,1%	54,7%	46,5%	59,0%	45,4%	65,9%		
Număr de cazuri	70	45	44	9	52	0	02	
Ocupaţia tatălui								
Ocupaţie non-manuală	11,6%	14,1%	13,2%	18,5%	13,6%	16,4%		
Mic întreprinzător/ pe cont propriu	3,1%	2,5%	19,7%	18,9%	18,1%	19,6%		
Număr de cazuri	72	45	61	3	31	7	83	
Tatăl membru de partid	18,4%	45,5%	14,6%	37,7%	12,8%	20,1%		
Număr de cazuri	72	45	89	2	87	9	26	

respondenţii nu şi-au supraraportat afilierea trecută la PCR. Nu cred că s-a întâmplat aşa deoarece în 1990 şi după aceea eticheta „fost membru de partid" era mai degrabă stigmatizantă. Aşadar, e puţin probabil ca în anul 2000 o mare parte din români să fi devenit atât de nostalgici după comunism, încât să declare că au fost

membri de partid deşi acest lucru nu era adevărat.

Ţinând cont de aceste limitări, din primul rând al Tabelului 2 reiese că PCR a avut de aproape patru ori mai mulţi membri decât omoloagele sale din Ungaria şi Polonia şi aproape de trei ori mai mulţi membri decât partidul comunist din Bulgaria. Pe locul doi după PCR în ceea ce priveşte numărul de membri se situează fostele partide comuniste ceh şi slovac. Unii autori pun caracterul de masă al PCR-ului pe seama încercărilor lui Ceauşescu de a-şi consolida legitimitatea, într-un moment în care în alte ţări comuniste aveau loc reforme.177 Pe de altă parte, după cum glumea cu amărăciune Georgescu, nu trebuie exclusă posibilitatea că, în megalomania sa, Ceauşescu să-şi fi propus să devină conducătorul celui mai mare partid comunist din regiune.178

După cum se vede în Tabelul 2, absolvenţii de studii superioare sunt suprareprezentaţi în rândul membrilor de partid în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia. Şi în România, proporţia absolvenţilor de învăţământ terţiar este de două ori mai mare în rândul membrilor de partid decât în cel al românilor obişnuiţi, ceea ce pare să indice o preferinţă în recrutarea persoanelor cu nivel ridicat de şcolaritate. Şi totuşi.

— Surse pentru TABELUL 2: Pentru România, sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie”, mai şi noiembrie 2000, (N total = 3.751 de cazuri). Pentru celelalte ţări, datele provin din Hanley (2003).

Note: Cazurile lipsă (*missing observations*) sunt excluse; cifrele reprezintă procente, cu unele excepţii, precizate în tabel.

a Analize proprii utilizând datele din cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie”; cifre calculate numai pentru subeşantionul respondenţilor născuţi până în 1971 (inclusiv). b Datele folosite de Hanley (2003) provin din studiul coordonat de I. Szelenyi şi D. Treiman (1993) şi include respondenţi născuţi între 1923 şi 1971. e Hanley (2003: 1088). În comparaţie cu alte partide

frăţeşti, PCR înregistra cel mai mic procent de absolvenţi de facultate (12, 2%). La cealaltă extremă se află Ungaria, al cărui partid comunist număra mai mulţi absolvenţi de facultate (23, 2%) decât orice alt partid din regiune. Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar avea în rândurile sale de două ori mai mulţi absolvenţi de studii superioare decât PCR-ul. O parte din diferenţe se explică prin proporţia de absolvenţi de învăţământ superior în cadrul populaţiilor acestor două ţări. De exemplu, potrivit statisticilor oficiale, România avea înainte de 1989 procentul cel mai scăzut de absolvenţi de studii superioare în comparaţie cu cele cinci ţări vizate. Variaţia numărului de absolvenţi de facultate în rândul membrilor de partid se explică şi prin politicile de recrutare diferite de la ţară la ţară – un subiect asupra căruia voi reveni în secţiunile următoare.

În Bulgaria, Ungaria, Polonia şi fosta Cehoslovacie, cei care nu absolviseră nici măcar liceul sunt subreprezentaţi în rândul membrilor de partid.179 Acelaşi lucru se constată şi în cazul României când comparăm proporţia celor care nu au nici măcar studii liceale în rândurile membrilor PCR şi al oamenilor obişnuiţi (vezi primele două coloane din Tabelul 2). Dintre cele şase ţări însă, PCR-ul are numărul cel mai mare de membri care nu au absolvit un liceu (59%). Cehia este cealaltă ţară în care respondenţii cu niveluri mai scăzute de şcolaritate constituiau majoritatea membrilor de partid (53, 9%). Absolvenţii de liceu sau şcoală postliceală erau întrucâtva suprareprezentaţi în rândul membrilor de partid bulgari, cehi, unguri şi polonezi. Cât despre România, membrii de partid absolvenţi de ciclu secundar reprezentau aproape 29%.

Deşi puternic reprezentate în cadrul forţei de muncă din toate ţările luate în considerare, în rândul membrilor de partid, femeile constituiau o minoritate. De notat, în Bulgaria şi România se înregistra cea mai mică discrepanţă între numărul femeilor membre de partid şi cel al bărbaţilor membri de partid, femeile reprezentând

două cincimi din totalul membrilor. La polul opus se află Ungaria, Polonia şi fosta Cehoslovacie, cu numai o treime sau mai puţin de femei membre de partid.

Indivizii ai căror taţi aveau ocupaţii nonmanuale predominau în rândul membrilor de partid în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia. La fel stăteau lucrurile şi în cazul României, însă notez că PCR-ul înregistra cel mai mic procent de membri ai căror taţi aveau ocupaţii nonmanuale (personal cu studii superioare şi funcţionari cu studii medii etc.). Hanley notează în analizele sale că nu există „dovezi clare că indivizii ai căror taţi lucrau pe cont propriu [ori erau mici întreprinzători] ar fi fost discriminaţi în contextul proceselor de recrutare în partid [în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia]”.180 Şi în această privinţă, România constituie excepţia: dintre toate ţările, PCR-ul avea cel mai mic procent de indivizi ai căror taţi fuseseră mici întreprinzători/lucrători pe cont propriu. La fel ca în fosta Cehoslovacie şi în Bulgaria, şi în România procentul celor ai căror taţi erau mici întreprinzători este uşor mai mare în rândul nemembrilor decât în cel al membrilor PCR.

În ansamblu, în toate cele cinci ţări analizate de Hanley, copiii membrilor de partid erau suprareprezentaţi în rândul membrilor de partid obişnuiţi/de rând.181 în Bulgaria şi mai ales în fosta Republică Socialistă Cehă, Hanley constată că există o proporţie mai mare de membri de partid care declară că şi taţii lor au fost membri de partid.182 După cum sugerează Walder, dincolo de originea socială, afilierea politică a părinţilor reprezenta un important criteriu (cvasiascriptiv) în politicile de recrutare ale partidelor comuniste.183 Aşa cum se vede în Tabelul a, PCR-ul avea cea mai mare proporţie indivizi ai căror taţi fuseseră la rândul lor de membri de partid (45, 5%), urmat de aproape de partidul comunist din Cehia (45%). Altfel spus, copiii membrilor de partid erau de două ori mai numeroşi în rândul membrilor de partid din România şi Cehia decât în cazul Ungariei şi Poloniei.

Cu toate acestea, în cazul PCR-ului, reproducerea

socială a membrilor PCR (prin copii ai căror taţi fuseseră membri de partid) pare să fie mai mică decât în cazul Partidului Comunist din Cehia. Dat fiind caracterul de masă al PCR-ului, nu ne surprinde faptul că mai mult de două cincimi din membrii obişnuiţi erau la rândul lor copii ai membrilor de partid. În comparaţie, partidul comunist din Cehia era mult mai mic decât PCR-ul. După cum reiese din Tabelul a, numai 15, 2% din populaţia adultă cehă erau membri de partid, în comparaţie cu 38, 5% în cazul României. Luând în considerare dimensiunile diferite ale celor două partide comuniste, reproducerea socială a membrilor de partid pare a fi mai mare în Cehia în comparaţie cu România.

Profilul socio-demografic al membrilor PCR

Tabelul 3 prezintă profilul membrilor PCR, evidenţiind diferenţele dintre membri de partid şi nemembri, precum şi diferenţele dintre membri obişnuiţi şi funcţionarii de partid. Detaliile tehnice cu privire la variabilele folosite în analiză sunt incluse în Anexa 1. Pentru a condimenta rezultatele seci ale analizelor statistice, voi folosi fragmente din mărturiile despre anii ’80 culese de un grup de cercetători afiliaţi Muzeului Ţăranului Român şi publicate în limba română într-un volum coordonat de Ana Vinea.184

Din punctul de vedere al genului, comparativ cu femeile, bărbaţii erau suprareprezentaţi (ori mai numeroşi) în rândul membrilor PCR. La fel, etnicii români erau suprareprezentaţi, în timp ce etnicii maghiari, romi, germani şi alte etnii erau distribuiţi în mod egal în rândul membrilor de partid şi al nemembrilor. (în secţiunea următoare, analizez politicile PCR

— Surse pentru TABELUL 3: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie” în mai şi noiembrie, 2000.

Note: Cazurile lipsă (*missing observations*) sunt excluse. Cu excepţia vârstei, toate celelalte cifre reprezintă procente, calculate pentru subeşantionul celor născuţi înainte de 1972. Celulele haşurate indică diferenţe

semnificative sub raport statistic, calculate cu ajutorul testului x2, la un prag < 0,05, între următoarele grupuri: „Membru PCR de rând” vs „Ne-membru PCR” şi „Membru PCR de rând” vs „Cadru PCR”. Diferenţele de vârstă au fost calculate cu ajutorul testului *t* pentru diferenţa mediilor. a Diferenţe necalculate întrucât, prin definiţie (vezi textul anexei), cadrele PCR aveau cel puţin 3 subordonaţi.

TABELUL 3. Caracteristici socio-demografice ale membrilor PCR, cadrelor PCR şi ale celor care nu au fost membri PCR*

Variabile	Toţi membrii PCR	Nemembrii	Membrii PCR de rând	Funcţionari de partid
Vârsta medie (în ani)	44,0	42,0	43,0	45,0
Vârsta mediană (în ani)	43,0	41,0	42,0	46,0
Gen (*bărbaţi*)	54,7%	39,1%	54,5%	60,6%
Nivel de şcolaritate				
Facultate	12,2%	6,1%	11,7%	27,3%
Liceu şi postliceală	28,8%	24,0%	28,6%	36,4%
Şcoală profesională	20,5%	17,3%	20,6%	18,2%
10 clase sau mai puţi	14,8%	32,3%	39,2%	18,2%
Ocupaţia tatălui				
Personal cu studii superioare	5,8%	4,5%	5,7%	7,4%
Ocupaţii non-manuale de	7,8%	6,7%	7,8%	7,4%

ruti				
Muncitor (calificat sau nu)	35, 4%	38, 6%	35, 4%	33, 3%
Pe cont propriu/	2, 1%	3, 6%	2, 1%	3, 7%
Mic întreprinzător				
Agricultor	40, 6%	38, 6%	40, 9%	33, 3%
Neocupat/ inactiv	7, 1%	7, 1%	7, 3%	3, 7%
(pensionar etc.)				
Tatăl membru PCR de rând	43, 0%	17, 9%	44, 0%	14, 8%
Tatăl cadru PCR	O, 9%	1, 2%	O, 8%	11, 1%
Ocupaţia respondentului în 1989				
Personal cu studii superioare	13, 3%	7, 2%	12, 9%	25, 0%
Ocupaţii non-manuale de rutină	17, 9%	18, 2%	17, 4%	31, 3%
Muncitor (calificat sau nu)	49, 1%	44, 9%	49, 7%	31, 3%
Pe cont propriu/	2, 5%	2, 3%	2, 5%5	4, 3%
Mic întreprinzător				
Agricultor	9, 2%	13, 8%	9, 2%	9, 4%
Neocupat/ inactiv	8, 0%	13, 7%	8, 3%	0%
(pensionar etc.)				

Respondentul avea cel puţin 3 subordonaţi	30,7%	13,9%	A	—
Etnie				
Român	93,0%	90,1%	93,0%	93,9%
Maghiar	5,0%	6,4%	4,9%	6,1%
Rom	O,7%	1,7%	O,7%	0%
German	O,5%	O,5%	O,5%	0%
Altă etnie	O,9%	1,3%	O,9%	0%

faţă de minorităţilor sociale.) în ceea ce priveşte vârsta medie, membrii de partid tindeau să fie mai în vârstă decât nonmembrii. De aici s-ar putea deduce că PCR-ul prefera să recruteze indivizi mai în vârstă (sau cu mai multă experienţă). În acelaşi timp însă, nu putem exclude posibilitatea că persoanele mai tinere, din diverse motive, erau mai puţin interesate să intre în partid: „De două ori mi s-a propus să mă fac membru de partid. În facultate, la un moment dat, secretarul de partid mi-a zis: «Dacă îţi iei toate examenele sesiunea asta, intri în partid.» A fost singura dată în facultate când am avut o restanţă. M-au lăsat în pace. Pe urmă, la Institutul de Proiectări a venit tot secretarul de partid şi mi-a zis între patru ochi: «Ai fi dispus? Pot să fac demersurile necesare.» I-am spus că nu e cazul să continue pe linia asta şi de atunci nu s-a mai pus problema”. 186

Tabelul 3 relevă mai multe diferenţe interesante între membrii de partid şi cei care nu au făcut parte din PCR. în primul rând, se constată o asociere pozitivă (semnificativă statistic ori neîntâmplătoare) între a fi absolvent de învăţământ superior şi a fi membru PCR. în mod similar, în rândul membrilor de partid se regăsesc mai mulţi

absolvenţi de liceu sau de scoli postliceale decât în rândul nemembrilor. În ansamblu, aceste constatări demonstrează că a existat o „atracţie” reciprocă între indivizii cu niveluri ridicate de şcolaritate şi PCR, un aspect asupra căruia mă voi opri în secţiunea următoare.

După cum am mai spus, copiii membrilor PCR obişnuiţi erau suprareprezentaţi în rândul membrilor de partid. De remarcat, distribuţia indivizilor ai căror taţi fuseseră funcţionari de partid era aproape egală între membrii de partid obişnuiţi şi nonmembri. Regăsim ceva mai mulţi respondenţi ai căror taţi aveau ocupaţii nonmanuale sau ocupaţii ce necesitau studii superioare în rândul membrilor PCR decât în rândul nonmembrilor. Persoanele ai căror taţi fuseseră agricultori simt şi ele uşor suprareprezentate în rândul membrilor PCR. Acest lucru este nesurprinzător având în vedere politicile PCR de recrutare a indivizilor din clasele sociale dezavantajate. Muncitorii industriali reprezentau şi ei o astfel de categorie dezavantajată, însă, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, una extrem de puţin numeroasă. Prin urmare, PCR-ul a fost nevoit să se axeze pe recrutarea copiilor de ţărani, respectiv cel mai numeros grup dezavantajat la începutul anilor ’50.

Istorii anecdotice sugerează că PCR-ul şi-ar fi promovat în mod activ membrii în funcţii de răspundere. Punctul maxim al acestei politici s-ar fi înregistrat în anii ’80, când deţinerea unei funcţii de autoritate/conducere era condiţionată de afilierea la PCR. Datele de sondaj pe care mă bazez sprijină întrucâtva această ipoteză: indivizii care au deţinut funcţii de răspundere (adică au avut cel puţin trei subordonaţi înainte de 1990) erau suprareprezentaţi în rândul membrilor PCR. Altfel spus, numai 13, 9% dintre nonmembri au deţinut o funcţie de răspundere înainte de 1990 în comparaţie cu 30, 7% dintre membrii de partid. După cum am menţionat mai devreme, în absenţa informaţiilor despre cronologia carierelor profesionale şi politice ale respondenţilor, nu pot evalua măsura în care PCR-ul îşi recruta membri din rândul celor

cu funcţii de răspundere sau numea membri PCR în funcţii de răspundere. Pe baza altor studii pe aceeaşi temă, s-ar putea specula că a fi membru PCR era mai important pentru accesul la funcţii înalte de răspundere decât pentru a obţine funcţii de răspundere la niveluri inferioare (şef de echipă, şef de atelier etc.)

Întorcându-mă la statutul ocupaţional al membrilor de partid, Hanley186 demonstrează că numai în Ungaria – după cum sugeraseră Konrad şi Szelenyi187 – şi Bulgaria a avea o ocupaţie ce necesita studii superioare a avut un impact semnificativ asupra şanselor de a deveni membru de partid. Mai mult, personalul cu studii superioare, dar fără funcţii de conducere din fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia avea şanse mai mici să intre în partid, în comparaţie cu managerii şi persoanele cu funcţii de răspundere. În acelaşi timp, cu excepţia Bulgariei, şansele de a intra în partid ale indivizilor cu ocupaţii ce necesitau studii medii erau mai mari în comparaţie cu alţi indivizi. Pe acest fundal, „accentul pus de literatura de specialitate pe înrolarea intelectualităţii tehnice [în partid] a fost întrucâtva greşit".188 Cu alte cuvinte, teza de proletarizării pare valabilă mai degrabă în cazul persoanelor cu ocupaţii nonmanuale de rutină (funcţionari cu studii medii) decât în cel al personalului cu studii superioare.

Cu unele variaţii, angajaţii pe cont propriu şi cei ce făceau parte din populaţia inactivă aveau, conform lui Hanley, şanse mai mici să intre în partidele comuniste. Polonia este singura ţară în care lucrătorii pe cont propriu/micii întreprinzători şi cei ai căror taţi făceau parte din această categorie erau bine reprezentaţi în partidul comunist. Acest lucru se explică prin faptul că în Polonia agricultura a rămas în mare parte privată în timpul socialismului, majoritatea agricultorilor independenţi fiind de fapt mica ţărănime deţinătoare de terenuri.189 în schimb, lucrătorii din agricultura colectivizată bulgari, cehoslovaci, unguri şi polonezi aveau şanse mai mici să intre în partid, în ciuda faptului că în cel puţin una din

aceste ţări (respectiv Bulgaria), lucrătorii agricoli reprezentau un grup ocupaţional numeros.

După cum am mai spus, sondajele pe care le folosesc nu oferă informaţii privind cronologia deciziilor legate de cariera ocupaţională şi politică. Astfel, datele nu îmi permit să disting între cei care, bunăoară, au fost recrutaţi de PCR datorită unor merite profesionale după dobândirea unui statut ocupaţional relativ înalt şi cei care au fost devenit membri de partid la începutul vieţii adulte şi apoi au atins poziţii relativ importante în ierarhia ocupaţională, fiind sponsorizaţi în carierele profesionale de către partid. Prin urmare, în analizele multivariate nu includ ocupaţia respondentului printre predictorii afilierii la PCR. Voi folosi însă rezultatele analizei bivariate pentru a clarifica într-o oarecare măsură elementele legate de profilul ocupaţional al membrilor de partid.

După cum se poate vedea în Tabelul 3, înainte de căderea regimului Ceauşescu, personalul cu studii superioare era suprareprezentat (semnificativ statistic) în rândul membrilor PCR. Această constatare confirmă ipoteza potrivit căreia absolvenţii de învăţământ superior au fost vizaţi cu precădere în vederea înrolării în partid în anii ’70 şi ’80. În cazul PCR-ului, această strategie avea ca scop atragerea de persoane calificate şi controlarea (prin înrolare a) „intelectualilor” – potenţiali agitatori de spirite şi critici ai regimului. Din perspectiva absolvenţilor de învăţământ superior, calitatea de membru PCR le oferea mai multe posibilităţi de avansare în carieră şi de acces la bunuri şi servicii aflate la mare căutare (în principal, locuinţe). Acest lucru era valabil mai ales în anii ’bo şi ’70, când statutul de membru de partid avea încă o vagă aură de apartenenţă la o „elită”. La mijlocul şi sfârşitul anilor ’80, când PCR se transformă într-o organizaţie de masă, până şi această vagă aură dispare: „Membrii de partid continuau să se facă şi în ultima perioadă, câţi mai rămăseseră încă nefăcuţi. Nu aveai cine ştie ce avantaje: era o condiţie necesară, dar nu suficientă, un minimum necesar ca să avansezi, să ai un post de răspundere. Aveai

ceva mai multe şanse să pleci pe linie de serviciu în străinătate. În ultimii zece ani era aşa de intrat în uz să fii membru de partid, că marea majoritate acceptau să facă pasul".190

Mai mult, la sfârşitul anilor '70 şi în anii '80, membrii de partid erau nevoiţi să ia parte la şedinţe de partid numeroase şi interminabile, dedicate în cea mai mare parte studiului contribuţiilor „strălucite" la marxism ale lui Ceauşescu. Un alt absolvent de învăţământ superior îşi aminteşte: „Membrii de partid făceau învăţământ politic. În ultimii ani s-a discutat o singură temă: «Partidul – centru vital». În fiecare lună erau 4 şedinţe. Una era de partid, una era de sindicat, una de învăţământ politic şi una a colectivului de muncă. [Se discutau numai] Operele Lui [Nicolae Ceauşescu] şi ale Ei [Elena Ceauşescu]. Şi în bibliografie erau numai ei doi".191 Pentru a evita studierea documentelor de partid scrise într-o „limbă de lemn" şi a ideilor despre socialism lipsite de sens ale lui Ceauşescu, se foloseau diverse strategii inventive: „La Institutul de Istoria Artei vorbeau adeseori la învăţământul politic Gabriel Liiceanu şi Andrei Pleşu. Începeau mereu cu democraţia greacă, o dezbăteau pe îndelete şi niciodată nu aveau timp să ajungă până la Marx". 192

Pe lângă participarea periodică şi rituală la aceste interminabile şedinţe, membrii de partid obişnuiţi erau mobilizaţi şi în cadrul spectacolelor megalomane organizate în cinstea lui Ceauşescu. Membrii PCR din centrele urbane erau, de asemenea, obligaţi să dea o mână de ajutor ţăranilor la culesul recoltei: „Şi era cu cules de porumb, de cartofi. Păi d-aia te şi făcea membru de partid: ca să aibă cotizaţie şi să te poată obliga să ieşi la toate muncile astea. Fiindcă, de exemplu, un coleg de-al meu, care nu era membru de partid, îi refuza: «Eu nu merg, măi frate, nu merg! Ce-o să-mi faceţi? Doar nu o să mă băgaţi la puşcărie că nu vreau să merg la cules de porumb!» Şi nu se ducea. Dar tu trebuia să ai conştiinţă de membru de partid şi trebuia să fii în fruntea maselor şi trebuia să fii un exemplu. Doar că secretarii şi toţi şmecherii sus-puşi

stăteau cu mâinile la spate şi se uitau ca vechilii şi tu, ca membru de partid, trebuia să culegi cocenii şi toate alea. Iar ţăranii şedeau pe marginea drumului, mâncau seminţe, fumau şi râdeau de noi. Şi noi făceam: «Ia te uită, măi frate, de ce m-am făcut eu membru de partid! Să culeg porumbul lu' ăştia şi ăştia să râdă de mine!»". 193

Din istoria şi statutul PCR-ului reiese că muncitorii erau preferaţi de conducerea partidului pentru a fi înregimentaţi politic. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, muncitorii industriali reprezentau un grup ocupaţional extrem de mic în economia agrară a României. Odată cu demararea industrializării rapide, partidul s-a îngrijit şi de „manufacturarea" unei clase muncitoare care să-i servească ca bază de susţinere. Statisticile oficiale ale PCR-ului arată că în faza sa de transformare revoluţionară de după cel de-al Doilea Război Mondial, recrutarea în partid era considerabil mai mare în rândul proaspăt formatei clase muncitoare. Conform Tabelului 3, în 1989 muncitorii reprezentau mai mult de o treime (sau 35, 4%) din membrii PCR. în schimb, nu există diferenţe semnificative din punct de vedere statistic între numărul de muncitori din rândul membrilor PCR în comparaţie cu numărul acestora în rândul nemembrilor. Cu alte cuvinte, şi în rândul membrilor PCR, şi în rândul nemembrilor, numărul muncitorilor era aproximativ egal. Chiar dacă politicile de recrutare acordaseră cândva întâietate muncitorilor, acest lucru nu mai era valabil în 1989, când PCR-ul devenise deja un partid de masă.

Pe de altă parte, se prea poate ca muncitorii să-şi fi pierdut la rândul lor iluziile legate de partid şi comunism. Mulţi dintre muncitori împărtăşeau probabil nemulţumirea intelectualilor în raport cu statutul de membru PCR, mai ales în anii în care Ceauşescu pierduse orice contact cu realitatea. Confruntaţi cu încercările susţinute ale PCR-ului de a înregimenta politic cât mai mulţi oameni, o parte din muncitori au rezistat presiunilor partidului: „Eu n-am fost membru de partid, însă mi-am putut permite să refuz pentru că aveau nevoie de mine, eram un bun meseriaş.

Întâi ţi se făcea propunerea, dacă refuzai, nu te luau cu forţa, dar aveai greutăţi. Se ţineau de capul tău, până mergeai de bunăvoie şi te rugai să te facă membru de partid, aşa te sictireau, de-ţi făceau numai rău. Dacă erai slab de înger, cădeai în plasa lor. Dacă te ţineai pe poziţie, nu aveau ce să-ţi facă, te lăsau în pace, dar condiţia era să nu vorbeşti de rău partidul, să nu faci o serie de lucruri care erau interzise: n-aveai voie să mergi la biserică etc. […] M-au dus cu forţa de trei ori la sector, să mă facă membru – nu m-au luat pe sus, numai au apărut ceva constrângeri totuşi (mă înţelegeam foarte bine cu şeful meu şi, din cauza asta, n-am vrut să-i creez probleme) – însă tot nu au reuşit să mă convingă: eram şi un maistru bun în meserie, nu se prea puteau lipsi de mine aşa că… Eram invitat la şedinţele de partid, mergeam când aveau loc, însă membru de partid tot nu am fost". 194

Altora le-a fost însă mai greu să refuze oferta partidului: „Cum m-am făcut membru de partid? A fost o istorie foarte tare! A venit şefa de la unitatea noastră de coafură – de fapt ea fusese casieră, habar nu avea de coafură, da' dădea bine din gură, se băgase prin toate organizaţiile de partid, peste tot, şi ajunsese responsabila unităţii – şi mi-a spus că fiecare avea sarcină să facă membri de partid cât mai mulţi, acolo, la grămadă. Şi mi-a zis: «Dragă, te-am propus să te facă membru de partid!» Eu zic: «Doamnă, eu n-am calitatea asta. Eu am tot felul de chestii, mai chiulesc de la serviciu, întârzii… Nu-s bun!» – «Dom-le, trebuie să te faci membru de partid neapărat! Dă bine. Cum ai tu lipsuri, cum mai lipseşti de la serviciu, tu nu-ţi dai seama că ăştia te pot muta pe undeva printr-o baracă, pe la marginea Bucureştiului?! Când eşti membru de partid nu se mai ating de tine. Rămâi aici, în centru, boier!» – «Doamnă, pai nu vreau să mă fac!» – «Bă, tu nu-nţelegi că dacă te-am propus trebuie să te faci? N-ai încotro! Trebuie! E musai!» Ca la ardeleni: «Dacă-i musai, atunci cu plăcere!» şi mi-a dat un statut d-ăla, să-l învăţ şi m-a chemat la şedinţă, am învăţat aiurea, m-a întrebat câteva chestii, am răspuns, nu conta cum, şi gata, m-a

făcut membru. Am plătit o cotizaţie, mi-a dat un carnet roşu”. 195 Ce îşi mai aminteşte respondentul citat mai sus din cariera sa de membru de partid şi din învăţăturile partidului? „Despre învăţământul de partid, singurul lucru pe care mi-l amintesc e că chiuleam. Mai ales în dăţile când responsabila mă nota că îmi venea rândul să vorbesc. Mă atenţiona şi până la urmă tot trebuia să mă duc şi să zic ceva”. 196

Citatele din interviurile de mai sus surprind foarte bine alienarea şi dezamăgirea românilor în raport cu PCR. Pe acest fundal de nemulţumire generalizată, unii cititori se pot întreba pe bună dreptate cum se face că partidul a continuat să crească? Intrarea în PCR (sau în orice alt partid politic) are două feţe. Astfel, împreună cu Li şi Walder, susţin că înregimentarea în partidul comunist s-a datorat atât preferinţelor partidului, cât şi preferinţelor ori alegerilor indivizilor.197 În ceea ce priveşte preferinţele indivizilor, în anii ’70 şi mai ales în anii ’80, când România se afla în recesiune economică şi traversa o criză acută de diverse bunuri, unele persoane au continuat să îşi dorească să devină membri PCR pentru a-şi spori şansele de promovare şi/sau pentru a se bucura de avantajele aferente acestui statut. Corectă sau nu, percepţia românului obişnuit era că membrii de partid beneficiau de mai multe privilegii în ceea ce priveşte accesul la bunurile şi serviciile aflate la mare căutare. Fără îndoială, au existat şi persoane care au intrat în partid motivaţi de devotamentul faţă de cauza comunistă. Chiar dacă acesta rămâne un motiv plauzibil, intuiţia îmi spune că, de la mijlocul până la sfârşitul anilor ’80, şansele de a întâlni un cetăţean român obişnuit care să fi fost dedicat trup şi suflet viziunii comuniste a lui Ceauşescu erau aproape nule.

În acelaşi timp, creşterea neîntreruptă a PCR-ului a fost dorită şi impusă de chiar conducerea partidului. Ion Gheorghe Maurer, unul dintre baronii lui Gheorghiu-Dej, nota – mai în glumă, mai în serios – „[plrobabil că [Ceauşescu] şi-a bătut mult capul cum să aibă o stăpânire

mai mare. Dacă hotarele ţării nu putea să le întindă, atunci a căutat să-şi înmulţească supuşii. Şi a început cu cei din partid".198 După cum am mai menţionat, există studii care interpretează obsesia lui Ceauşescu de a creşte numărul de membri PCR drept o încercare de a combate criticile interne, dar mai ales pe cele externe, ce vizau lipsa sa de popularitate şi legitimitate. Aşadar au existat numeroase persoane care au intrat în PCR la presiunile acestuia, presiuni izvorâte din politica sa de personal, care viza sporirea neîncetată a bazei partidului.

Proiectul comunist de modernizare a produs schimbări structurale radicale şi constituirea unei clase de muncitori industriali. În prima perioadă în care PCR-ul s-a aflat conducerea ţării, dat fiind că numărul muncitorilor era insignifiant, membrii de partid au fost recrutaţi în principal din rândul fiilor şi fiicelor de ţărani. În 1989 însă, în urma industrializării, proporţia lucrătorilor agricoli scăzuse considerabil. Din Tabelul 3 reiese faptul că, statistic, numărul de lucrători agricoli era în mod semnificativ mai mic în rândul membrilor decât în rândul nonmembrilor. Acest lucru înseamnă că nu putem pune subreprezentarea ţăranilor în cadrul PCR pe seama unei întâmplări.

Pe de-o parte, în anii ’70 şi ’80, lucrătorii agricoli se numărau printre categoriile sociale cele mai reticente faţă de intrarea în partid, sursa reticenţei lor fiind colectivizarea (violentă) a agriculturii din anii ’50.199 Mai mult, pe tot parcursul perioadei socialiste şi mai ales la începutul anilor ’80, cei mai afectaţi de crizele economice, penurie şi măsuri de raţionalizare au fost agricultorii – un fapt ce le-a accentuat probabil neîncrederea istorică faţă de PCR. Cât despre avantajele aferente statutului de membru de partid, acestea erau mai puţin importante în zonele rurale în comparaţie cu cele urbane, într-adevăr, indiferent de situaţie, ţăranii nu depindeau de partid din punct de vedere al obţinerii unei locuinţe; membrii PCR de rând din Cooperativele Agricole de Producţie nu beneficiau de o cantitate mult mai mare de produse agricole sau

venituri mai mari decât consătenii lor care nu erau membri de partid. Aici se impune însă o clarificare: afirmaţia anterioară îi priveşte strict pe membrii PCR obişnuiţi din zonele rurale. Lucrurile stăteau cu totul altfel în cazul cadrelor PCR din aceste zone. Conform datelor etnografice din România, cadrele PCR din mediul rural o duceau bine înainte de 1990. Mai mult, se pare că aceia dintre ei care se aflau în fruntea CAP-urilor şi altor întreprinderi de acest fel înainte de 1990 se regăsesc printre câştigătorii tranziţiei în zonele rurale.200

Pe de altă parte, proporţia redusă de lucrători agricoli în rândul membrilor de partid poate fi pusă pe seama practicilor discriminatorii ale PCR-ului în raport cu acest grup. În discursul şi documentele oficiale „corecte politic" ale PCR-ului din anii '70 şi '80 nu vom găsi dovezi în acest sens. Bazându-mă în schimb pe diverse studii citate în capitolul anterior, am motive să cred că cei din conducerea PCR-ului se îndoiau profund de loialitatea ţăranilor. Într-adevăr, liderii partidului nu au uitat nicio clipă că ţărănimea română s-a opus comuniştilor după al Doilea Război Mondial. În plus, există mărturii din epocă potrivit cărora, în ciuda originilor sale ţărăneşti, Ceauşescu dezvoltase o aversiune profundă faţă de lucrătorii agricoli, pe care îi considera înapoiaţi şi reacţionari.

După cum am arătat în Tabelul 3, persoanele inactive ori neîncadrate în muncă (casnicele, pensionaţii pe caz de boală şi persoanele fără loc de muncă sau ocupaţie) erau subreprezentaţi în rândul membrilor de partid. Szonja Szelenyi şi Eric Hanley demonstrează că şi în alte ţări „surori", persoanele neîncadrate în sistemul de producţie socialist aveau şanse mai mici să intre în partid.201 De remarcat, distribuţia angajaţilor pe cont propriu în rândul membrilor de partid şi nonmembrilor este egală. Acest rezultat statistic poate da impresia că la sfârşitul anilor '80 politica de personal a PCR-ului îşi pierduse caracterul discriminatoriu împotriva lucrătorilor pe cont propriu. La acest punct, nu trebuie însă să uităm că, prin comparaţie

cu partidele comuniste din alte ţări est-europene, PCR-ul avea proporţia cea mai mică de angajaţi pe cont propriu. Acest lucru se explică prin faptul că în 1989 sectorul privat românesc era practic inexistent, în contextul unei economii de stat puternic centralizate. Este adevărat că la sfârşitul anilor ’bo şi începutul anilor ’70 regimul comunist din România a promovat câteva reforme economice prin care încuraja activităţile din aşa-numita economie secundară (activităţi economice organizate în afara sectorului de stat şi tolerate din punct de vedere legal de regimurile socialiste). Aceste politici reformiste însă nu au avut o viaţă lungă în România. Mai mult, în anii ’80 Ceauşescu a început să critice puternic reformele economice introduse în Ungaria şi Polonia. Aceste două ţări încurajau economia secundară (cea privată şi legală) pentru a corecta distorsiunile din economia primară, de stat. Această strategie i se părea o erezie pură lui Ceauşescu, în ochii căruia „proprietatea capitalistă este proprietate capitalistă, fie ea mică sau mare. Nu se poate vorbi de economie socialistă şi să nu se presupună proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie ca bază a acesteia”.202

Profilurile socio-demografice ale funcţionarilor de partid

Numai treizeci şi trei dintre respondenţii care au ocupat poziţii de autoritate în partid (la nivel judeţean sau central) au fost incluşi în aceste eşantioane reprezentative la nivel naţional. Cifrele prezentate în Tabelul 3 nu trebuie absolutizate, întrucât, repet, numărul foştilor funcţionari de partid incluşi în aceste eşantioane este prea mic pentru a permite analize şi inferenţe mai detaliate. Cu aceste limitări în minte, voi comenta unele dintre diferenţele între profilurile socio-demografice ale funcţionarilor de partid şi ale membrilor de partid obişnuiţi (ultimele două coloane ale Tabelului 3).

În primul rând, notez că proporţia persoanelor cu studii superioare este mai mare în rândul funcţionarilor de partid decât în rândul membrilor obişnuiţi de partid.

Sensibilitatea partidului la nivelul de şcolaritate al activului său este ilustrată foarte bine şi de proporţia redusă de absolvenţi de zece clase sau mai puţin din rândul funcţionarilor de partid.

În al doilea rând, personalul cu studii superioare şi cei cu ocupaţii nonmanuale de rutină erau mai bine reprezentaţi în eşaloanele superioare ale partidului decât în rândul membrilor de partid obişnuiţi. Cu toate acestea, din pricina caracterului transversal al datelor acestor sondaje, nu pot distinge între situaţii de mobilitate socială sponsorizată (persoane ce au atins poziţii ocupaţionale importante datorită sprijinului partidului) şi situaţiile în care persoanele cu o carieră profesională meritorie erau ulterior recrutate de PCR şi promovate în funcţii de răspundere. Deşi putem discuta măsura în care PCR-ul a fost un partid de muncitori sau unul de intelectuali (în sensul lui Konrad şi Szelenyi via Hanley203), rezultatele analizelor bivariate din Tabelul 3 par a sugera că muncitorii erau mai puţin numeroşi printre funcţionarii de partid decât printre membrii PCR de rând.

În al treilea rând, numărul copiilor membrilor de partid obişnuiţi este mai mic în rândul funcţionarilor de partid decât printre membrii PCR obişnuiţi. Lucrul este explicabil întrucât analizele bivariate sugerează că, în mod semnificativ din punct de vedere statistic, cei mai mulţi funcţionari de partid proveneau din părinţi care fuseseră funcţionari de partid, şi nu membri obişnuiţi de partid. Această constatare vine în sprijinul argumentelor mele anterioare privind gradul înalt de reproducere socială în cadrul PCR. în acelaşi timp, aceste rezultate par să confirme ipoteze ale unor studii anterioare potrivit cărora eşalonul cel mai înalt al PCR-ului constituia o elită închisă, care prefera să îşi recruteze membrii din rândul propriilor familii.204

Recrutarea în PCR

Pentru a studia tiparele de recrutare în PCR folosesc analiza multi-variată. Pentru cititorii mai puţin familiarizaţi cu jargonul statistic şi cu abordările de acest tip, precizez

că analiza multi-variată utilizată aici implică, pe de-o parte, o variabilă dependentă ori un „efect” iar, pe de altă parte, o serie de variabile ori factori independenţi („cauze”) care influenţează variabila dependentă. La limită şi pentru scopurile acestei prezentări, avem de-a face cu o analiză de tip cauzal. Altfel spus, prin intermediul ei, încerc să evidenţiez acei factori care au influenţă statistic semnificativă asupra intrării în PCR. Variabila dependentă este „calitatea de membru de partid”, care ia valoarea 1 dacă respondentul a fost vreodată membru PCR înainte de 1990 şi e în caz contrar.

În Tabelul 4, prezint rezultatele simplificate ale analizei multi-variate; rezultatele numerice şi alte detalii sunt incluse în Anexa 1. Pe fiecare linie a tabelului sunt incluse variabilele independente; dacă o variabilă are o influenţă statistic semnificativă asupra şanselor de a fi fost membru de partid, acest lucru este haşurat în tabel. Dacă, bunăoară, un anumit factor socio-demografic are efecte pozitive, statistic semnificative asupra şanselor de a deveni membru de partid, acest lucru este marcat cu semnul „+”.

Spre exemplu, dacă ne uităm la linia corespunzătoare variabilei „Gen (bărbaţi)” observăm că ea este haşurată şi are semnul „+”. Acest lucru înseamnă că, prin comparaţie cu femeile, bărbaţii aveau şanse mai mari de a deveni membri de partid, toţi ceilalţi factori fiind egali. Dacă o variabilă independentă are efecte negative, statistic semnificative, asupra şanselor de a deveni membru PCR, acest lucru este semnalat prin semnul Bunăoară, în acelaşi Tabel 4, semnul „— ” aflat în dreptul absolvenţilor de maxim 10 clase sau mai puţin indică faptul că aceştia aveau şanse mai mici de a deveni membri de partid, prin comparaţie cu absolvenţii de şcoli profesionale. Folosesc cifra „O” pentru a marca situaţiile în care diverse variabile independente nu au niciun efect

Variabile independente	
Gen (bărbaţi) 3	*
Respondent/ă născut/a înainte de 194 lb	*

Nivelul de şcolaritate al respondentului/respondenteic	
Facultate	*
Liceu sau postliceală	O
10 ani de şcoală sau mai puţin	
Ocupaţia tatălui6	
Personal cu studii superioare	O
Ocupaţii non-manuale de rutină	O
Muncitor	
Pe cont propriu/mic întreprinzător	
Neocupat/inactiv (pensionar etc.)	O
Informaţii lipsă despre ocupaţia tatălui	
Tatăl membru PCR de rând6	*
Tatăl cadru PCR6	O
Informaţii lipsă despre *apartenenţa tatălui la PCR6*	*
Etnie	
Maghiar	O
Altă etnie	
Constantă	

— Sursa: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie” în mai şi noiembrie, 2000.

Note: Zonele haşurate reprezintă efecte semnificative sub raport statistic; „+ ” denotă efect statistic semnificativ pozitiv ori de creştere a şanselor de a deveni membru de partid; denotă efecte statistic semnificative negative ori de scădere a şanselor de intrare în partid; „O” semnifică absenţa unui efect statistic semnificativ. Pentru explicaţii despre construcţia fiecărei variabile, vezi anexa. a Şansele

ori efectele statistice se compară cu grupul femeilor. b Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii născuţi între 1941 şi 1971. e Şansele ori efectele statistice se compară cu grupul respondenţilor care sunt absolvenţi de şcoală profesională. d Şansele ori efectele statistice se compară cu persoanele din categoria agricultorilor. 6 Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii care nu au fost membri PCR. 1 Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii de etnie română.

statistic semnificativ asupra şanselor de a deveni membru de partid. Sintagma-cheie aici este „efect statistic semnificativ" şi – în limbajul comun – înseamnă efect care *nu* se datorează întâmplării.

GENUL ŞI APARTENENŢA LA PCR

După cum reiese din analizele comparative prezentate anterior, femeile erau depăşite numeric de bărbaţi în rândul membrilor de partid din Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria şi Polonia. Analizele mele multivariate confirmă că şi în cazul PCR lucrurile stăteau la fel. În singurul regim comunist est-european în care soţia conducătorului (Elena Ceauşescu) se bucura – oficial şi informai – de o putere considerabilă, femeile obişnuite aveau şanse considerabil mai mici decât bărbaţii de a intra în PCR.205 Teoretic, conducerea PCR deplângea subreprezentarea femeilor în funcţii economice cheie, mai ales în sectoarele în care femeile erau majoritare: agricultură, industria uşoară, învăţământ şi sănătate.206

Pentru a remedia această problemă, conducerea României socialiste a impus norme privind reprezentarea pe sexe în rândul membrilor PCR, mai ales pentru eşaloanele superioare ale partidului şi alte organizaţii guvernamentale. Fischer susţine că, în ciuda acestor norme şi puseuri reformiste, participarea femeilor la viaţa politică în România comunistă rămânea redusă, nediferenţiindu-se de alte regimuri politice. Concret, în studiul său despre femeile din România care au ocupat poziţii de elită, Fischer constată că „numărul de femei [în funcţii înalte sau poziţii de elită] varia invers cu puterea

asociată unei poziţii şi proximitatea de Bucureşti. Femeile [erau] concentrate în anumite sectoare economice [vezi mai sus], iar carierele celor care ajungeau în funcţii înalte reflectau în mod clar această concentrare sectorială".207 înainte de toate însă, „femeile [erau] privite în societate ca un grup separat care avea nevoie de protecţie politică specială din cauza dezavantajelor inerente".208

În ciuda preocupărilor teoretice faţă de participarea redusă a femeilor la viaţa politică şi socială a ţării, PCR-ul nu se deosebea prin nimic de alte organizaţii politice în ceea ce priveşte preferinţa sa pentru recrutarea bărbaţilor. Cauzele şi mecanismele prin care se punea în practică această preferinţă simt complexe şi merită mai mult spaţiu de discuţie decât cel pe care îl am la dispoziţie în această secţiune. Notez că, în multe cazuri, preferinţa PCR-ului pentru recrutarea bărbaţilor se baza pe stereotipuri tradiţionaliste împărtăşite de majoritatea cadrelor de partid (bărbaţi) cu privire la rolul femeii în societate. În alte cazuri, preferinţa respectivă era rezultatul inegalităţilor de gen şi dezechilibrelor existente în alte domenii. De exemplu, dat fiind că PCR-ul încerca să recruteze persoane bine instruite (mai ales în domenii tehnice), cei vizaţi erau bărbaţi deoarece ei erau majoritari în respectivele domenii de expertiză.

Practicile PCR de recrutare a femeilor constituie însă doar un aspect al poveştii. Celălalt aspect este legat de disponibilitatea femeilor (sau a altor grupuri) de a intra în partid. După cum notează Verdery, „în ciuda reorganizării rolurilor în familie şi a tendinţelor de omogenizare, structura forţei de muncă şi distribuirea puterii între sexe în cadrul familiei socialiste îşi păstra caracterul tradiţional".209 în România, participarea politică a femeilor, chiar în calitate de membri obişnuiţi de partid, era limitată şi de misiunea „specială" pe care regimul comunist le-o încredinţase prin politicile sale demografice, cum ar fi interzicerea avortului în 1966. Potrivit lui Gail Kligman, care a analizat în detaliu efectele dramatice ale acestor politici demografice absurde, în contextul

dezvoltării României socialiste, femeile aveau rolul de a furniza statului cât mai mulţi copii.210 După cum notează şi Verdery, în viziunea lui Ceauşescu, misiunea supremă a femeii era să nască, misiune „prezentată ca o meserie ce necesită calificare, prin folosirea acestei terminologii industriale, încercându-se egalizarea tipurilor de muncă masculine şi feminine”.211 Astfel, în cazul româncelor, noţiunea de „povară triplă”(*triple burden*), respectiv menaj, muncă salariată şi maternitate, căpăta noi semnificaţii. Acest lucru a avut un impact negativ asupra dorinţei femeilor de a intra în PCR, calitatea de membru presupunând o serie de activităţi suplimentare, în plus faţă de cele aferente muncii şi familiei (i.e., participarea la şedinţe de partid săptămânale şi alte evenimente politice frecvente şi îndeplinirea altor „îndatoriri de partid”, cum ar fi munca agricolă în perioada recoltării).

ETNIA ŞI APARTENENŢA LA PCR

După căderea lui Ceauşescu, românii au încercat să înţeleagă cauzele experienţelor de coşmar pe care le-au trăit sub comunism, iar acest proces a presupus găsirea unui ţap ispăşitor. O parte din intelectuali (mai ales cei care fuseseră înainte afiliaţi ideologiei „naţional-comuniste”) au dat vina pe „străini” pentru greutăţile îndurate de români în timpul comunismului.212 Conform acestor interpretări extremiste, comunismul ar fi fost adus şi impus românilor de către alte etnii (în principal, de evrei) care s-ar fi infiltrat în PCR şi care „au vândut” ţara Uniunii Sovietice. Evreii nu au fost însă singura etnie pe care unii români s-au grăbit să dea vina pentru experienţa nefericită trăită în comunism. Articole apărute în ziarele de la începutul anilor ’90, prin care se încerca o exorcizare a răului, au mers până la a sugera că regimul absurd şi malefic al lui Ceauşescu s-ar putea explica prin faptul că acesta ar fi fost de origine romă. Conform acestei interpretări, niciun român (întreg la minte) nu le-ar fi putut face altor români ce le-a făcut Ceauşescu. Prin urmare, din moment ce nu era nici maghiar, nici evreu, trebuie să fi fost rom.

Dacă alegaţiile privind extracţia neromânească a lui Ceauşescu erau nefondate, percepţia PCR-ului ca partid controlat de „străini” conţine un sâmbure de adevăr. Citând cifre oficiale ale PCR, Michael Shafir notează că în anii ’30, 22, 65% din membrii PCR erau etnici români, 26, 58% erau etnici maghiari, 18, 12% erau evrei, 10, 27% ruşi şi ucraineni, 8, 45% bulgari, iar 10, 21% făceau parte din alte grupuri etnice.213 Proporţia mare de etnici maghiari în rândul membrilor PCR se explică şi prin faptul că Transilvania, devenită parte a României Mari la sfârşitul Primului Război Mondial, era relativ mai industrializată decât alte regiuni din Vechiul Regat. În plus, etnicii maghiari ar fi putut fi atraşi în mod special de atitudinea critică a PCR-ului la adresa tratatelor de la Versailles şi Trianon. În ceea ce îi priveşte pe evrei, Tismăneanu consideră că aceştia erau atraşi de PCR (printre alte partide comuniste) din cauza antisemitismului crescând din perioada interbelică. Persecutaţi şi discriminaţi de guvernele burgheze din întreaga Europă în perioada interbelică, „prezenţa evreiască semnificativă în cadrul grupurilor radicale de stânga era legată de iluzia, întreţinută de mulţi evrei, că URSS reprezenta întruchiparea umanismului marxist”, un spaţiu lipsit de graniţe naţionale, religioase şi etnice.214

Vladimir Tismăneanu şi Michael Shafir au documentat preocuparea conducerii PCR-ului şi în special a lui Ceauşescu faţă de românizarea istoriei partidului şi a compoziţiei acestuia.215 în anii ’80, misiunea de omogenizare etnică a partidului a fost dusă la îndeplinire indirect, datorită emigrării masive a evreilor şi germanilor din România. Maghiarii şi romii însă au continuat să aibă o prezenţă importantă în peisajul socialist românesc. La nivelul discursului oficial, PCR-ul nu practica discriminarea minorităţilor etnice, încercând să asigure reprezentarea egală în partid. Mai mult, membrii altor etnii erau „aleşi” (ori promovaţi) în diverse organizaţii guvernamentale şi de partid. Cu toate acestea, studiile citate anterior sugerează că prezenţa „altor naţionalităţi” la nivelul eşaloanelor

superioare ale puterii era pur simbolică, conducerea PCR continuând să discrimineze minorităţile etnice.

Din analizele mele reiese că etnicii maghiari nu aveau şanse nici mai mici, nici mai mari să intre în PCR decât etnicii români. Cu toate acestea, germanii, romii şi alte minorităţi aveau şanse semnificativ mai mici să devină membri de partid prin comparaţie cu etnicii români. A fi membru al unei alte etnii decât cea română scădea cu 59% şansele de a deveni membru PCR. E greu de spus în ce măsură acest lucru este rezultatul discriminării deschise a PCR-ului faţă de minorităţile etnice. Probabil o parte din cei care recrutau membri de partid chiar au îmbrăţişat retorica naţionalista, menită să exploateze tensiunile istorice dintre români şi alte etnii şi să deturneze astfel atenţia publică de la modul dezastruos în care Ceauşescu conducea ţara. În acelaşi timp, se poate ca membrii altor grupuri etnice să fi fost ei înşişi prea puţin dispuşi să intre într-un partid care doar se prefăcea că protejează drepturile minorităţilor etnice.216

ORIGINEA SOCIALĂ ŞI APARTENENŢA LA PCR

În studiul său, Eric Hanley constata că „originea socială”, surprinsă prin ocupaţia tatălui, avea efecte neglijabile asupra şanselor de a deveni membru de partid în Bulgaria, Ungaria şi fosta Cehoslovacie.217 Astfel, rezultatele analizelor lui Hanley confirmă parţial teza „de proletarizării”, demonstrând că importanţa mediului familial în cazul intrării în partidul comunist cunoscuse o scădere de-a lungul timpului.218 Concret, pe măsură ce partidele comuniste se îndepărtau de perioada şi modelul stalinist, amploarea discriminării împotriva persoanelor cu origini „burgheze” (mica şi marea burghezie, intelectuali şi mici proprietari de pământ) a scăzut.219

Rezultatele analizelor mele nu indică faptul că fiii/fiicele persoanelor cu studii superioare sau ale celor care aveau ocupaţii nonmanuale ar fi fost subreprezentaţi în rândul membrilor PCR. Acest lucru nu înseamnă însă că la începuturile regimului comunist nu se practica discriminarea împotriva acestor categorii. Mai degrabă,

constatările mele şi ale lui Hanley par să sugereze că în anii ’80 PCR-ul (la fel ca alte partide frăţeşti) încetase să mai practice discriminarea masivă împotriva urmaşilor persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate (liceu şi facultate, îndeosebi).

Cu toate acestea, potrivit Tabelului 4, în cazul copiilor de lucrători pe cont propriu/mici întreprinzători, şansele de a deveni membri PCR sunt semnificativ mai mici decât în cazul copiilor de ţărani. Mai mult, conform Tabelului 4, copiii muncitorilor aveau şanse semnificativ mai mici să devină membri de partid decât copiii ţăranilor. După cum am discutat mai devreme, întrucât la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial România număra foarte puţini muncitori industriali, celălalt grup cvasiproletar numeros era cel al agricultorilor, care au fost vizaţi cu precădere în vederea înrolării în Partidul Comunist.220

Potrivit Tabelului 4, respondenţii despre care nu există informaţii referitoare la ocupaţia tatălui au şanse semnificativ mai mici să intre în partid decât copiii ţăranilor. Din analize bivariate separate, pe care nu le prezint aici din motive de lipsă de spaţiu, rezultă că indivizii care nu furnizează informaţii despre ocupaţia tatălui au următorul profil: sunt distribuiţi egal între femei şi bărbaţi, aparţin cohortei celei mai în vârstă în cadrul eşantioanelor folosite aici (Z.e., s-au născut înainte de 1941), sunt în majoritate muncitori industriali şi absolvenţi de maxim zece clase.

REPRODUCEREA POLITICĂ INTERGENERAŢIONALĂ ÎN CADRUL PCR

Studiul lui Hanley indică faptul că statutul de membru de partid al tatălui avea efecte pozitive asupra şanselor respondentului de a intra în partid.221 În Bulgaria şi fosta Cehoslovacie, efectele erau cele mai mari. În aceste ţări, „indivizii ai căror taţi fuseseră membri de partid aveau şanse de peste două ori mai mari […] să intre în partidul comunist [ţinând toţi ceilalţi factori sub control]”.222 Acelaşi lucru este valabil şi în cazul

României: şansele respondentului de a deveni membru PCR creşteau semnificativ dacă şi tatăl fusese membru de partid. Copiii membrilor de partid obişnuiţi aveau şanse aproape de trei ori mai mari să intre în partid decât copiii celor care nu fuseseră membri PCR.

Aşadar afilierea politică reprezenta un mijloc prin care membrii de partid îşi transferau avantajele copiilor. Acest lucru este adevărat în cazul taţilor aflaţi deja în sistem (trăgând foloasele aferente), „care încercau probabil să îşi aducă în club copiii pentru ca aceştia să se poată bucura şi ei de beneficii similare ca membrii de partid".223 Alături de Hanley, sunt de părere că aceasta este doar o faţetă a istoriei intrării în PCR. Cealaltă faţetă este reprezentată de politicile de personal ale partidelor comuniste. Walder notează că procesul de selecţie a candidaţilor folosea anumiţi „indicatori" ai compatibilităţii individului cu partidul.224 În afara originii sociale şi a unei atitudini de angajament faţă de partid, „tatăl membru de partid" constituia un astfel de „indicator" important pentru selectarea unui membru nou. Acest indicator le semnala celor care recrutau pentru partid că, dată fiind afilierea politică a familiei potenţialului candidat, acesta prezenta mai multă încredere decât alţi candidaţi. În acelaşi timp, includerea în partid a copiilor de membri de partid a constituit şi un mijloc de asigurare a conformării întregii familii cu politicile partidului-stat. Rudele membrilor de partid erau supravegheate mai strict decât cele ale nonmembrilor, conform dosarelor de cadre ale acestora. În comparaţie cu cei care nu erau membri PCR, membrii de partid puteau fi folosiţi mult mai uşor în vederea disciplinării unui membru al familiei care manifesta o atitudine antiregim (sau dorea să emigreze).

Interviurile citate anterior indică o alienare a indivizilor faţă de partid (şi reticenţa unora faţă de intrarea în PCR) – sentimente ce predominau mai ales în anii ’80. Nu putem însă ignora faptul că, în afară de oportunişti şi carierişti, au existat şi persoane care au intrat în PCR mânate de idealuri, mai cu seamă în perioada

interbelică şi anii ’50. Analiza pe care o face Tismăneanu elitei comuniste abundă de astfel de personaje mesianice şi uneori donquijoteşti care credeau cu adevărat în comunism.225 Alte biografii ale fostelor elite comuniste confirmă, la rândul lor, angajamentul sincer iniţial faţă de marxism.226 într-un interviu cu Vladimir Tismăneanu de dimensiunea unei cărţi, Ion Iliescu se dezvăluie ca un idealist, al cărui devotament faţă de cauza comunistă a fost probabil influenţat de activităţile tatălui său în cadrul PCR.227

NIVELUL DE ŞCOLARITATE
ŞI CALITATEA DE MEMBRU DE PARTID

Teza de proletarizării sugerează că, începând cu sfârşitul anilor ’bo, prezenţa în partidele comuniste est-europene a persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate (liceu şi peste) devine semnificativă. În formularea sa iniţială, teza de proletarizării nu distinge clar între cazurile de „mobilitate sponsorizată” şi alte situaţii. În studiul său care ia în considerare cinci ţări est-europene, Hanley constată că absolvenţii de facultate şi liceu aveau şanse mai mari să intre în partid decât cei cu niveluri de şcolaritate mai scăzute.228 La fel ca Wong, Hanley demonstrează că efectele diplomei de absolvent de studii superioare asupra intrării în partid erau mai puternice în cazul Bulgariei, Ungariei şi Poloniei decât în al fostei Cehoslovacii.229 Când se includ în analiză efectele perioadei istorice (ca *proxies* pentru schimbarea politicilor de personal), rezultatele lui Hanley indică faptul că partidele comuniste din întreaga regiune au recrutat în mod activ absolvenţi de facultate şi de liceu între 1949 şi 1959 230 Aceste constatări contrazic alte studii care sugerau că persoanele cu niveluri ridicate de şcolaritate ar fi făcut obiectul unei discriminări speciale în această perioadă. Asta nu înseamnă însă că în regiune nu s-a practicat discriminarea împotriva elitelor intelectuale şi a altor „duşmani de clasă”. Mai degrabă, analizele lui Hanley, care nu includ însă România, sugerează că amploarea acestor practici discriminatorii a fost mai mică

decât crezuseră unii autori.231

Întorcându-ne la cazul României, la sfârşitul anilor ’40, când PCR-ul încerca să îşi consolideze puterea şi să anihileze grupurile opoziţiei, o mare parte a elitei intelectuale româneşti de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial a fost închisă sau trimisă în lagăre de muncă. Conform lui Ionescu, această măsură a avut consecinţe nedorite pentru PCR, ducând la o criză de personal calificat necesar proiectului de industrializare.232 Pentru a rectifica situaţia, la începutul anilor ’50, regimul comunist şi-a modificat politicile discriminatorii împotriva intelectualităţii tehnice şi a început să o înroleze în partid. Concomitent, PCR a început să îşi creeze propriii intelectuali, sponsorizând membri de partid şi persoane din categorii dezavantajate să îşi continue şi/sau termine studiile. Din acest punct de vedere, potrivit unor alte cercetări, se pare că au fost mai numeroase cazurile de sponsorizare a educaţiei membrilor de partid în primele două decenii de conducere comunistă prin comparaţie cu deceniile următoare. Mai mult, în anii ’70 şi ’80, când se depăşise criza de intelectuali tehnici, PCR-ul şi-a limitat sponsorizarea la instruirea cadrelor proprii în domenii precum sociologia, economia, dreptul şi ştiinţele politice (marxiste). Pregătirea respectivă era de obicei oferită de academia de partid, care oferea programe universitare şi postuniversitare în domeniile menţionate anterior.

Tabelul 4 arată că PCR-ul îşi făcea recrutările în mod activ din rândul persoanelor bine instruite: membrii PCR care erau absolvenţi de facultate reprezintă aproape dublul absolvenţilor de şcoli profesionale. Absolvenţii de liceu (inclusiv absolvenţii de şcoli postliceale de un an sau doi ani) aveau şanse aproximativ egale de a intra în PCR ca absolvenţii de şcoală profesională. În acelaşi timp, „absolvenţii de zece clase sau mai puţin” aveau şanse semnificativ mai mici să devină membri de partid în comparaţie cu absolvenţii de şcoli profesionale (de obicei, muncitori foarte calificaţi, cu pregătire tehnică).

De aici rezultă că, asemenea partidelor comuniste din Bulgaria, Ungaria şi Polonia, PCR-ul a demonstrat o tendinţă evidentă spre înrolarea persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate. Se pare că toate partidele menţionate au urmărit înrolarea acestei categorii în timpul şi după aşa-numita perioadă de „reconstrucţie” (1949 – 1959). Această concluzie trebuie privită cu unele rezerve, întrucât datele mele nu îmi permit să disting câţi dintre indivizii bine instruiri erau „creaţii” ale politicilor PCR-ului de sponsorizare a membrilor săi în vederea definitivării studiilor. Concluzia cea mai sigură ce se desprinde din analizele mele este că PCR-ul, la fel ca alte partide frăţeşti, a devenit într-un final foarte sensibil la nivelurile de şcolaritate ale membrilor şi cadrelor sale. De altfel, Ceauşescu şi soţia sa constituie cazuri exemplare în acest sens: deşi abia absolviseră ciclul primar, cât timp s-au aflat la putere, cei doi au adunat în neştire toate titlurile universitare posibile.[18]

La nivel mai general, Li interpretează această sensibilitate a Partidului Comunist la diplomele şi calificările membrilor săi ca parte integrantă din procesul de „fabricare a meritocraţiei” (*manufacturing meritocracy*) – încercarea partidelor comuniste de a îmbunătăţi calificările şcolare ale cadrelor, pentru a le putea invoca ulterior în contextul numirii membrilor de partid în funcţii înalte.233 Această strategie apare ca o soluţie elegantă la dilema loialitate politică *versus* merite în recrutarea şi promovarea indivizilor.

Consideraţii finale

În acest studiu am analizat contururile sociale ale PCR-ului pornind de la date de sondaj privindu-i pe membrii de partid obişnuiţi ori de rând. În ciuda unor

18 în timpul ascensiunii la putere a soțului său, Elena Ceaușescu și-a obținut diploma de licență și titlul de doctor în chimie, devenind ulterior membră a Academiei Române. E greu de spus de ce a ales chimia și nu altă disciplină. Din relatările despre puținele prezentări pe care le-a susținut la conferințe științifice din România reiese că nu reușea nici măcar să pronunțe corect „dioxid de carbon“, îl pronunța „codoi“, și făcea frecvent greșeli gramaticale.

limitări impuse de date, studiul a scos în evidenţă câteva elemente importante ale PCR. în primul rând, ca şi în cazul altor regimuri comuniste est-europene, femeile erau subreprezentate în rândul membrilor de partid obişnuiţi şi al funcţionarilor de partid. În al doilea rând, analizele mele multi-variate au arătat că în cazul anumitor etnii diferite de cea română (germanii, romii, ruşii, ucrainenii, turcii, tătarii) şansele de a deveni membru PCR erau mai mici decât în cazul celor de etnie română – fapt ce contrazice discursul oficial al partidului, care promova drepturile minorităţilor şi participarea deplină a acestora la viaţa politică românească.

În al treilea rând, în anii ’50, PCR-ul a manifestat o preferinţă incontestabilă pentru recrutarea indivizilor cu „origine socială sănătoasă”, mai ales ţărani şi copiii acestora. Pe de-o parte, acest lucru se explică prin faptul că, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, ţărănimea constituia cea mai mare categorie socială. Pe de altă parte, după cum sugerează King şi Shafir, „originea ţărănească” a rămas de-a lungul anilor categoria ideologică preferată în contextul politicilor de recrutare ale PCR-ului.234

În al patrulea rând, asemenea majorităţii partidelor comuniste din regiune, şi PCR a vizat înregimentarea persoanelor cu niveluri ridicate de şcolaritate. Cu toate acestea, deşi persoanele cu studii superioare erau bine reprezentate în rândul membrilor de partid obişnuiţi, ele nu aveau putere semnificativă în eşaloanele de la vârful partidului. Georgescu afirmă că la sfârşitul anilor ’70 şi în anii ’80 România a fost condusă de cea mai puţin educată elită din istoria sa modernă – Ceauşescu şi soţia sa şi numeroasele rude ale acestora aflate în funcţii înalte în stat abia dacă absolviseră şcoala primară.235

Deşi înainte de cel de-al Doilea Război Mondial era o forţă politică insignifiantă, PCR a ajuns să fie, proporţional, cel mai mare partid leninist din Europa Centrală şi de Est. Prin mărirea constantă a numărului de membri s-a dorit să se semnaleze publicului străin şi celui intern că există „o

unitate de nezdruncinat a ţării şi Partidului în jurul Conducătorului” – ca să parafrazez limba de lemn a regimului. Această strategie, împreună cu temele principale ale cultului personalităţii, a fost formulată explicit în cadrul celui de-al X-lea Congres al PCR, din 1969, de ideologul-şef, Dumitru Popescu, fiind urmată cu religiozitate până la moartea lui Ceauşescu.236

Am revenit astfel la paradoxul menţionat la începutul capitolului: în ciuda numărului extrem de mare de membri de partid, aceştia nu s-au deranjat să sară în ajutorul lui Ceauşescu în decembrie 1989. Politicile dictatoriale şi, de ce nu, criminale ale acestuia sunt prima explicaţie care ne vine în minte pentru faptul că Ceauşescu a fost abandonat de membrii de partid. Însă dincolo de practicile neostaliniste ale lui Ceauşescu, indiferenţa membrilor de partid faţă de soarta Conducătorului se explică prin caracterul de masă al PCR conjugat cu aşa-numitele practici de „familiarizare a partidului”. Pentru a-şi asigura loialitatea susţinătorilor, orice maşinărie politică (sau orice altă organizaţie) trebuie să-i recompenseze simbolic şi mai ales material. În cazul PCR-ului (ca şi al altor partide frăţeşti), recompensele constau în accesul privilegiat la bunuri, servicii, locuinţe şi locuri de muncă sau funcţii dezirabile. Acest lucru era mult mai uşor de realizat înainte de 1970, când numărul de membri era mai mic şi mai uşor de gestionat. Odată cu creşterea numărului de membri, după 1970, s-a instalat şi incoerenţa organizaţională. Partidului îi lipseau resursele necesare pentru a-şi recompensa membrii din ce în ce mai numeroşi. Cu toate acestea, chiar în cazul în care resursele sunt puţine, loialitatea şi coerenţa pot fi menţinute dacă membrii de partid *cred* că măcar au şanse să urce pe scara ierarhică a organizaţiei. Acest lucru însă era puţin probabil în timpul lui Ceauşescu, întrucât regimul său îi promova în poziţii înalte doar pe cei înrudiţi cu Ceauşescu şi pe sicofanţii acestuia. În plus, în anii ’80, eşaloanele superioare au început să semene cu o gerontocraţie – lucru dezavuat de cadrele de partid mai tinere (şi mai „însetate

de putere”), precum şi de membrii obişnuiţi. Astfel, nici cei cu adevărat devotaţi cauzei comuniste (presupunând că aceştia mai existau încă în 1989) nu aveau de ce să se mobilizeze pentru a salva o persoană care expirase politic şi era o anomalie istorică.

Evident, rândurile de mai sus fac trimitere şi la una dintre temele centrale ale acestui volum: *continuitatea*. Aşa cum am mai spus, comunismul în România (ca şi în alte ţări) s-a construit nu pe ruinele regimului de dinainte de 1945, ci cu elementele ori ruinele acestuia, pentru a-l parafraza pe sociologul David Stark, care spunea acelaşi lucru referindu-se însă la postcomunism. În paginile anterioare, am discutat despre modul în care, pentru a căpăta importanţă numerică, PCR a absorbit la sfârşitul anilor ’40 membri ai altor formaţiuni politice, inclusiv foşti legionari. Potrivit antropologului american Katherine Verdery, la fel au stat lucrurile şi la înfiinţarea Securităţii, proces în care au fost implicate vechile cadre ale serviciilor secrete ale regimului burghez.237

Simultan, relativa continuitate cu trecutul precomunist trebuie interpretată şi prin prisma persistenţei unor practici sociale. Politologul american Ken Jowitt a analizat foarte bine eforturile regimului comunist de a moderniza România.238 Acest lucru implica nu doar mobilizarea tuturor resurselor disponibile pentru industrializarea ţării, ci şi raţionalizarea vieţii sociale şi de partid prin eliminarea unor practici asociate ordinii tradiţionale, de dinainte de 1945. Astfel de practici retrograde (pentru comunişti) includeau pilele sau blatul, corupţia, persistenţa relaţiilor sociale tradiţionale, promovarea şi recompensarea indivizilor pe principii particulariste (i.e., pe baza legăturilor de sânge, rudenie fictivă – practicile de năşie, încuscrire – prin care se cimentau relaţiile cu un patron politic puternic etc.). Aşa cum am discutat în paginile anterioare, Jowitt susţine că eforturile de modernizare ale regimurilor comuniste au condus la instaurarea unei ordini „neotradiţionale” – o formă mutantă ce conţinea elemente de modernitate,

raţionalitate, dar şi – ori, mai ales – vechi practici şi mentalităţi.239 În cazul românesc, trăsăturile ordinii neotradiţionale, în loc să se estompeze, au fost amplificate începând cu anii ’70 şi au atins forme bizare, desemnate anterior de Vladimir Tismăneanu prin formule precum „familiarizarea partidului” sau „socialism dinastic”, forme ce pot fi interpretate prin prisma continuităţilor surprinzătoare cu trecutul.240

Acest studiu este relevant pentru tranziţia postsocialistă românească în cel puţin alte două moduri. La începutul anilor ’90, partidele politice şi organizaţiile civice proaspăt (re) înfiinţate au adoptat un discurs anticomunist radical. Noile forţe politice şi civice erau profund nemulţumite de prezenţa covârşitoare în primul guvern provizoriu de după 1989 a foştilor nomenclaturişti din eşalonul doi. Din punctul de vedere al grupurilor politice de opoziţie din România, supravieţuirea foştilor politicieni comunişti era semnul unei revoluţii incomplete, motiv pentru care cereau excluderea fostelor cadre de partid din viaţa publică. (în mod ironic, unii dintre cei mai acerbi anticomunişti în cadrul forţelor de opoziţie erau tocmai foşti activişti de partid sau UTC). Câteva organizaţii de opoziţie foarte radicale au mers până la a propune interzicerea totală a participării foştilor membri de partid la viaţa politică a României postsocialiste.

Până şi apelurile moderate de excludere temporară din politica românească a fostelor cadre de partid care ocupaseră funcţii înalte erau profund distorsionate de televiziunea şi radioul de stat, cele mai influente media din ţară la începutul anilor ’90 şi controlate la momentul respectiv de aşa-zişii „neocomunişti”. Aceste canale de informare prezentau cererile opoziţiei ca pe o potenţială vânătoare politică de vrăjitoare, care i-ar afecta pe toţi românii. Moderate sau nu, distorsionate sau nu, aceste apeluri ale opoziţiei au reprezentat cea mai proastă strategie de a-şi atrage sprijinul popular într-o ţară în care un număr semnificativ de cetăţeni obişnuiţi fuseseră membri ai Partidului Comunist. Nu încape îndoială că cei

mai mulţi membri PCR îl dispreţuiau pe Ceauşescu la fel de mult precum cei care nu fuseseră membri de partid. Cu toate acestea, stigmatizarea în masă a membrilor de partid obişnuiţi i-a făcut pe mulţi dintre ei să îl susţină pe Ion Iliescu (el însuşi fost *aparatcik*), de teamă că o victorie în alegeri a opoziţiei i-ar transforma în victime ale represaliilor anticomuniste. Simultan, eşaloanele doi şi trei ale fostului regim (inclusiv ale fostei Securităţi) au profitat de inexistenţa unor politici minime de lustraţie şi o parte a lor a rămas în politică, infiltrându-se inclusiv în reînfiinţatele partide istorice. O altă parte a acestor eşaloane doi şi trei a virat către sectorul privat al economiei postsocialiste, unde capitalul social ori relaţiile şi conexiunile pe care le aveau au jucat un rol crucial în convertirea lor cu succes la capitalism. (Voi discuta mai mult despre această convertire în Capitolul 4 al acestui volum.)

Un alt element important în analiza compoziţiei sociale a PCR este dat de soluţiile oferite dilemei loialitate politică *vs* merit în politicile de recrutare şi promovare. În perioada stalinistă, accentul s-a pus aproape exclusiv pe loialitatea politică a viitorilor membri. După moartea lui Stalin, PCR – la fel ca alte foste partide frăţeşti – a început să acorde o importanţă tot mai sporită meritelor, expertizei şi pregătirii profesionale a potenţialilor membri sau a candidaţilor pentru poziţii importante în aparatul de stat. După vizita lui Ceauşescu în China şi Coreea de Nord, macazul se va schimba din nou în politicile de promovare, mai ales la vârful conducerii PCR.

Această dilemă („recrutăm/promovăm în principal pe criterii politice, sau recrutăm în principal ţinând cont de merite individuale?”) în politicile de cadre nu este în niciun caz specifică fostelor partide comuniste. Dimpotrivă, dacă ne referim doar la cazul românesc, există numeroase mărturii de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi din perioada interbelică cu privire la politicile de personal ale partidelor politice din acea vreme; aceste politici încurajau promovarea pe criterii particulariste (de loialitate

politică/patronaj politic), în detrimentul unor criterii universaliste (ori meritocratice).

După 1990, în ciuda speranţelor multora, practicile corupte de selecţie şi promovare în funcţii publice au reînviat. Sfârşitul anilor ’90 şi începutul anilor 2000 au fost marcaţi de apariţia baronilor locali şi de o parcelizare teritorială a puterii. Eforturile luptei anticorupţie au diminuat puterea acestor baroni, însă victoria a fost temporară. Experimentul eşuat al votului uninominal a deschis larg porţile partidelor politice pentru noii îmbogăţiţi ai tranziţiei, oameni de afaceri ce deţineau resursele necesare finanţării campaniilor electorale şi ale partidelor din partea cărora candidau. E drept, absenţa unor mecanisme eficiente de control a finanţării partidelor a facilitat capturarea acestora şi ulterior captura statului de către oamenii de afaceri (sau interpuşii acestora) care au intrat în politică. Revenirea la sistemul de vot pe listă nu a modificat radical această stare de fapt. Politica şi administraţia publică româneşti par a fi caracterizate de o stare de cumetrie extinsă, cu foşti prim-miniştri care simt fini ai unor foşti şefi de servicii secrete sau ai altor miniştri, cu beizadele numite în funcţii ministeriale, cu amante sau partenere plasate în posturi cheie (consilii de administraţie ale unor companii naţionale), de unde pot sifona resurse pentru partid şi concubini, cu foşti colegi de liceu sau de facultate situaţi strategic în sectorul privat, unde le sunt servite contracte cu statul, cu foste vecine de bloc, concitadini sau consăteni promovaţi în guvern etc.

La momentul scrierii acestor rânduri, echipa guvernamentală aflată la putere (PSD-ALDE) ţine agenda publică prin numeroasele gafe ale prim-ministrului Viorica Dăncilă şi prin declaraţiile stupefiante ale unora dintre membrii săi. Compoziţia actualului guvern este însă şi rezultatul unor politici de selecţie ce au pus accentul nu pe merite şi pregătire profesională, ci pe loialitate politică, obedienţă faţă de liderii partidelor din coaliţie (în special faţă de actualul lider PSD, Liviu Dragnea) şi legături apropiate ale membrilor cabinetului cu cei aflaţi la vârful

conducerii PSD şi ALDE. Din nefericire, nici principalul partid de opoziţie de la acest moment (PNL) nu pare a străluci la capitolul selecţie meritocratică. Şi aici există încrengături de relaţii şi cumetrii, finanţatori ajunşi la vârful partidului (sau controlând, din umbră, pe unii membri aflaţi în conducerea sa) ori lideri teritoriali cu alură de baroni. Amploarea problemelor organizaţionale interne ale PNL pare a fi mai redusă decât în cazul PSD, însă acest lucru s-ar putea datora simplului fapt că PNL se află încă în opoziţie, privându-i astfel pe unii dintre liderii săi de ocazia de a comite gafe similare celor făcute de membrii guvernului PSD-ALDE. Desigur, ca sociolog, nu pot generaliza; fără îndoială că există oameni competenţi în aceste partide. Statistic, ar trebui să existe, însă faptul că ei rareori ajung în fruntea formaţiunilor politice în cauză semnalează existenţa unor politici de recrutare şi promovare defectuoase.

În fine, semnalez o altă similaritate sau un alt element de continuitate cu trecutul apropiat: obsesia multor politicieni actuali pentru titluri şi diplome. PCR, la fel ca alte partide comuniste, era preocupat de pregătirea formală a cadrelor sale. Cei selectaţi iniţial pe criterii de pură loialitate faţă de partid erau apoi trimişi la diverse şcoli ori la cursuri de perfecţionare, îndeosebi la Academia „Ştefan Gheorghiu”. După 1990, Academia „Ştefan Gheorghiu” a fost, se pare, înlocuită de Colegiul Naţional de Apărare şi de Colegiul Naţional de Informaţii, ale căror programe au fost urmate de multe tinere speranţe ale politicii româneşti, de funcţionari, de jurnalişti şi de politicieni mai experimentaţi. Activitatea Colegiului Naţional de Informaţii a fost suspendată, dar, alături de Colegiul Naţional de Apărare, cele două instituţii au reprezentat puncte nodale în reţelele din politica românească, un soi de pepiniere ori locuri de recrutare pentru elitele politice şi administrative româneşti post-1990. Desigur, apetenţa pentru titluri nu s-a limitat doar la cele două instituţii; numeroşi politicieni de la nivel central şi local, precum şi funcţionari publici au urmat cursuri de

studii aprofundate şi mai ales şcoli postdoctorale în instituţii civile de învăţământ superior. Unii dintre aceştia au urmat astfel de cursuri întrucât le aduceau beneficii salariale sau le creau oportunităţi de promovare în carieră, aşa cum probabil a fost cazul funcţionarilor publici de rang mediu. Alţii – foarte puţini, cred – au urmat astfel de şcoli postuniversitare din pasiune. Pentru alţi politicieni, a avea un doctorat era o chestiune de statut, o expresie a obsesiei faţă de titluri, similară cu obsesia Elenei Ceauşescu. Doctoratele unora dintre actualii politicieni s-au dovedit a fi însă plagiate, dar lucrul acesta, în ciuda oprobriului public, nu le-a afectat în mod semnificativ ori irevocabil carierele administrative şi politice.

3. „P.C.R".

(*Pile, Cunoştinţe şi Relaţii*) *în postcomunism*

Introducere

Pentru mulţi români, „a avea relaţii" ori „a avea pile" rămâne o condiţie necesară pentru rezolvarea multor probleme personale chiar şi după căderea regimului Ceauşescu. În procesul tranziţiei la democraţie şi economie de piaţă ne-am fi aşteptat ca importanţa acestor relaţii sociale să scadă. Conform unor sociologi, legăturile sociale specifice perioadei comuniste nu numai că au supravieţuit tranziţiei, ci chiar au devenit stâlpi de susţinere ai noilor instituţii economice şi politice din Europa de Est şi din China.241

Termeni precum „blat" (în rusă, dar şi în română), *guanxi* (în chineză) sau „relaţii" şi „pile" (în română) erau folosiţi în perioada comunistă pentru a desemna astfel de legături sociale, ce reprezentau o consecinţă a „penuriei generalizate şi a existenţei unui sistem de privilegii propriu regimurilor comuniste".242 Potrivit unor autori, acest tip de relaţii sociale extrem de răspândit ar fi contribuit la supravieţuirea regimurilor socialiste în ciuda ineficienţei şi iraţionalităţii sistemelor lor economice.243 „În comunism", spune Eric Uslaner, „[aceste legături sociale] erau lucrul cel mai apropiat de «capitalul social» [în sensul politologului american Robert Putnam] la care

putea cineva aspira”.244 Pe lângă caracterul instrumental şi aspectele lor ilicite, respectivele legături sociale presupuneau şi o componentă afectivă, tradusă prin consideraţie şi prietenie reciproce.

Pe fondul temei generale a continuităţii şi adaptabilităţii, în acest capitol voi încerca să răspund următoarelor întrebări:

Care a fost frecvenţa aşa-numitelor legături sociale personale şi instrumentale (ori a „pilelor”) în 1989? A scăzut sau a crescut incidenţa lor pe perioada tranziţiei? Care sunt factorii individuali şi structurali care influenţează existenţa unor astfel de relaţii sociale în 2010? Aşa cum am menţionat anterior şi cum voi arăta în paginile următoare, sfera „pilelor, cunoştinţelor şi relaţiilor” include o varietate de relaţii sociale, de la forme benigne până la forme corupte, ilicite. Pentru a evita parţial conotaţiile negative, voi utiliza alternativ sintagmele „relaţii (sociale) de utilitate” (folosită de sociologul Dumitru Sandu), „relaţii utile” şi „capital social”, în sensul lui Pierre Bourdieu, pentru a desemna astfel de legături sociale.245 Analiza acestor relaţii se va baza pe date provenind dintr-un sondaj realizat la nivel naţional în 2010. Chestionarul sondajului a inclus şi o serie de întrebări despre relaţiile sociale de utilitate ale respondenţilor într-o serie de domenii (spitale/ medici/policlinici, poliţie, primărie, notari etc.) în 1989 şi, respectiv, în 2010.

Capitolul este structurat astfel: în secţiunea următoare examinez natura relaţiilor sociale de dinainte de 1989 şi aspectele multiple ale acestor relaţii. În partea a treia, prezint datele unui sondaj ce a abordat şi chestiunea relaţiilor şi discut modul în care se distribuie acestea la nivelul unor categorii de respondenţi. Detaliez apoi rezultatele unor modele de analiză suplimentare care vizează „cauzele” ori factorii socio-demografici ce au efecte asupra capitalului social al respondenţilor în 2010. În încheiere, discut implicaţiile analizelor mele în contextul dezbaterii despre supravieţuirea legăturilor sociale de

utilitate specifice perioadei comuniste.

Legături sociale în comunism: pile, cunoştinţe şi relaţii

Studierea acestui tip de relaţii şi a conţinutului lor schimbător necesită în primul rând o investigare istorică a originilor lor. De exemplu, ca să denote caracterul extrem de răspândit al „relaţiilor" în comunism, românii obişnuiau să spună în glumă că acronimul Partidului Comunist Român (PCR) ar fi însemnat „Pile, Cunoştinţe şi Relaţii". Acestea nu trebuie nicidecum privite drept o anomalie datorată exclusiv regimului comunist. Dimpotrivă, există numeroase producţii literare, mărturii şi studii despre secolul al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX care atestă cât de răspândite erau relaţiile de tip clientelar, favoritismele, pilele şi nepotismul în România acelor ani.

Cerându-mi scuze cititorilor pentru redundanţă, reamintesc faptul că, în ambiţiosul lor proiect de modernizare, comuniştii români au făcut eforturi disperate să schimbe natura relaţiilor sociale dintre indivizi.246 După cum am mai discutat în Capitolul 1 al acestui volum, Jowitt afirmă că transformarea comunistă ar fi dus de fapt la „neo-tradiţionalism". Prin neotradiţionalism, Jowitt înţelege supravieţuirea elementelor ordinii precomuniste (tradiţionale) în ciuda accentului pus de partidele leniniste pe modernizare structurală şi instituţională.247 Esenţiale pentru neotradiţionalism simt, spune Jowitt, „practicile informale care [au devenit] practici corupte, practici care mai degrabă au subminat în loc să contribuie la atingerea ţelurilor oficiale şi a intereselor generale ale partidului [leninist]; practici care au devenit o ameninţare directă la integritatea organizaţională a partidului".248 Printre aceste practici se numărau blatul, mita, tratamentul preferenţial acordat anumitor categorii sociale în încercarea de a le câştiga loialitatea faţă de partid, ascensiunea unei ordini bazate pe rangul conferit de apartenenţa la partidul comunist şi supravieţuirea relaţiilor de tip clientelar de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. (Pentru o analiză paradigmatică a

relaţiilor clientelare în general, vezi studiul clasic lui S.N. Eisenstadt şi Louis Roniger.249)

În analiza structurilor de autoritate din China comunistă, Andrew Walder foloseşte conceptul de „neotradiţionalism comunist" pentru a evidenţia contrastul dintre „forme moderne de autoritate industrială în cadrul cărora se pune accentul pe independenţă, autonomie, impersonalitate şi anonimat [şi] forme tradiţionale de autoritate care se bazează pe dependenţă, deferenţă şi particularism. [...] Neo-tradiţionalismul [mai implică şi o] subcultură de relaţii sociale [care sunt în acelaşi timp şi] personale şi instrumentale".250

Termenii „blat" în Uniunea Sovietică *sauguanxi* în China surprind componenta instrumentală a relaţiilor sociale în regimurile comuniste (printre alte regimuri). „Blat" a circulat şi circulă şi în limba română. Pentru Ledeneva, termenul rusesc de „blat" ar proveni din expresia *po blatu* – „în mod ilicit, ilegal".251 După câte se pare, cuvântul „blat" îşi are originea într-o expresie evreiască cu înţelesul de „apropiere şi familiaritate".252 Termenul a fost preluat „şi în limba polonă pentru a desemna pe cineva care îţi oferă adăpost, o umbrelă, fiind abia apoi importat în limba rusă cu sensul de «moduri de a obţine ceva sau de a aranja ceva prin relaţii»".253

Potrivit Rodicăi Zafiu, în limba română, „[e] ea mai veche atestare a cuvântului este din 1906, dintr-un articol publicat în ziarul *Dimineaţa*, unde apar atât blat, cu explicaţia «unit», cât şi «a blătui» – «a mitui»".254 Termenul era relativ răspândit în argou în perioada interbelică, spune Zafiu, şi avea şi alte sensuri, acum pierdute, precum „cel care pândeşte să nu fie surprinşi pungaşii când săvârşesc un furt: «Punem blatul să gineascâ»; (...) «tăinuitor, gazdă de hoţi», [sau, mai general]... «tovarăş»". Alte sensuri întâlnite şi în prezent fac referire la activităţi ilicite: „a face blatul" (în tren, în mijloace de transport în comun – vezi Dicţionarul Explicativ al Limbii Române255) sau „pe blat" („a obţine ceva gratis"); „am un blat cu cineva de la..." (în sensul de

„am intrare la…” ori „am o relaţie la…”). „Blat” se mai foloseşte şi pentru a desemna competiţiile sportive „aranjate” (prin cumpărarea arbitrilor, jucătorilor sau antrenorilor) şi – mai recent, după cum notează Zafiu – pentru a desemna înţelegeri imorale, oneroase şi oculte între competitori politici („blat politic”). Reţinem că, potrivit Rodicăi Zafiu, „sensul central şi stabil al cuvântului [blat] este cel de «aranjament ilegal»”.256

Echivalentul românesc al acestor reţele extinse de schimb şi favoruri personale se regăseşte în noţiunile de „relaţii”, „cunoştinţe” şi „pile”. Ultimul dintre cei trei termeni este cel mai evocator când vine vorba de mecanismul intern al acestui tip de relaţii instrumentale. Termenul desemnează unealta de metal folosită pentru şlefuirea sau fasonarea unei suprafeţe aspre. „A avea o pilă” însemna să cunoşti pe cineva care să-ţi netezească drumul, să te ajute să obţii ceva; „a pune o pilă cuiva” însemna să-i facilitezi accesul la anumite bunuri, servicii, poziţii sau persoane. Totuşi, în DEX ediţia 2009, pe lângă referirile la „generator de curent electric continuu”, „pilă atomică” şi „pilă electrochimică”, regăsim şi următoarele sensuri: „Picior de pod executat din zidărie, din piatră, din beton, sau din metal; contrafort de beton care întăreşte un baraj”, urmat de „(*fam.*) Sprijin, ajutor (ilegal) dat cuiva de o persoană influentă pentru obţinerea unui avantaj; *p. ext.* Persoană care acordă acest sprijin […]”.257 Este posibil ca „a pune o pilă” şi „pilă” să aibă cel din urmă sens (a pune o proptea), şi nu de a netezi ori şlefui.258

La fel ca în fosta Uniune Sovietică, unde „blatul era mai puternic decât Stalin”, şi în România „pilele”, „cunoştinţele” şi „relaţiile” au jucat un rol crucial în funcţionarea şi existenţa sistemului comunist. Acest tip de legături instrumentale servea mai multor scopuri: 1) accesul la bunuri şi produse rare (locuinţe, bunuri de folosinţă îndelungată, autoturisme, îmbrăcăminte [din Vest], cărţi, medicamente sau – în ultimii ani ai regimului Ceauşescu – benzină, motorină, carne, pâine, produse lactate, săpun sau chiar hârtie igienică); 2) obţinerea

accesului la anumite servicii sau bunuri (întreruperi de sarcină, sejururi în staţiuni de vacanţă ale partidului sau ale sindicatelor, paşaport pentru călătorii în străinătate) sau la servicii de calitate superioară (îngrijiri medicale în spitalele cu circuit închis, sanatorii, staţiuni balneare ale partidului; sau, mai general, pentru a avea doctor, dentist, cosmetician, coafeză „personal că]”); 3) înscrierea copiilor la şcoli/licee/ facultăţi „bune” şi/sau ajutarea acestora să promoveze; 4) obţinerea unui loc de muncă şi/sau a unui transfer de la un loc de muncă la altul, îndeosebi în marile oraşe; 5) înlesnirea interacţiunilor cu aparatul birocratic de stat şi cu procedurile absurde, iraţionale adeseori ale acestuia. În legătură cu ultimul aspect, iată mai jos un episod relatat de Vladimir Tismăneanu, episod ce atestă faptul că pe relaţii şi pile se bazau nu doar românii obişnuiţi, ci chiar persoanele de la vârful piramidei puterii:

Odată, era prin 1972, a venit Vasile Bontaş (asistent la matematică, ulterior ajuns secretar al CC al UTC) la noi, la Filosofie, să mă cheme la etajul întâi: „Doreşte cineva să vă vadă”. Acel cineva era Nicu [Ceauşescu], vicepreşedintele Consiliului pe Universitate. […] Am intrat şi m-a luat direct: „Ştiu că maică-ta lucrează la Sanepid. Am nevoie de ajutor”. „Despre ce este vorba?” l-am întrebat. „Pregătim balul de Revelion şi avem nevoie de o aprobare de la Sanepidul capitalei ca să putem folosi sala de la Cantina Grozăveşti”. Am rămas perplex: iată-mă în faţa unuia dintre cei mai puternici oameni din România, rugat să intervin pe lângă maică-mea care era şefa secţiei de igienă şcolară la ceea ce se numea Inspectoratul Sanitar al Capitalei. I-am spus că mama era plecată în Bulgaria la o conferinţă ştiinţifică, dar că pot vorbi chiar cu directorul Sanepidului, doctorul Andrei Kelemen. Am făcut-o imediat, i-am spus că este rugămintea lui Nicu Ceauşescu, nu e nevoie să mai adaug că totul s-a rezolvat într-o secundă. L-am întrebat atunci cum de a ajuns să apeleze la mine, când el poate să intervină direct oriunde şi lucrurile se rezolvă instantaneu. Mi-a răspuns: „Nu pot suna toată ziua în toate părţile spunând cine sunt”.259

Lista prezentată anterior cu situaţiile în care pilele erau necesare nu este în niciun caz exhaustivă; cititorii interesaţi de amănunte privind rolul pilelor, cunoştinţelor şi relaţiilor pot consulta, minimal, memoriile lui Gheorghe Florescu (*Confesiunile unui cafegiu*) sau volumul de mărturii coordonat de Rostaş și Momoc (*Bişniţari, descurcăreţi, supravieţuitori*).*2* „Relaţiile, ori „pilele" au contribuit şi la buna funcţionare a economiei socialiste. Potrivit antropologului Katherine Verdery, confruntaţi cu cereri economice absurde şi crize majore de forţă de muncă şi materie primă, directorii întreprinderilor de stat erau nevoiţi să se bazeze pe relaţii personale pentru a îndeplini ţintele aberante de producţie dictate de la centru.261 Folosindu-şi pilele la superiori ierarhici din ministere, directorii întreprinderilor reuşeau să negocieze planul care le era impus „solicitând investiţii şi materii prime în cantităţi mai mari decât cele necesare pentru atingerea ţintei. Fiecare director, la fiecare nivel al administraţiei, umfla bugetele şi solicitările în speranţa că va avea suficient când va veni momentul să producă efectiv".262 Bunele relaţii dintre directorii de întreprinderi de stat le-au permis acestora să facă faţă cererilor şi politicilor iraţionale de la centru şi deseori să-i păcălească pe cei de la centru. Menţinerea bunelor relaţii între întreprinderile de stat lua deseori forma împrumutului de materii prime, utilaje şi muncitori, resurse atât de necesare.263

Există, spuneam, numeroase studii care au analizat măsura în care legăturile sociale specifice perioadei comuniste au supravieţuit căderii oficiale a socialismului.264 în cazul Chinei, unde partidul comunist continuă să se afle la putere şi unde, până de curând, nu existau drepturi de proprietate bine definite, relaţiile sociale (*guanxi*) ale unui om de afaceri cu administraţia publică „produceau" şi garantau aceste drepturi.265 De exemplu, prin „pilele" pe care le avea la diverşi funcţionari publici, un antreprenor putea obţine autorizaţii ca să desfăşoare activităţi economice în sectoare profitabile care

erau de obicei controlate de stat. Mai mult, legăturile respective funcţionau şi ca sursă de informaţii despre cererea şi oferta de resurse rare şi îi puteau ajuta pe antreprenori „să se asigure că legile stipulează o fiscalitate mai scăzută [şi] că nu vor fi hărţuiţi de agenţiile guvernamentale [de control]”.266 Prin intermediul „relaţiilor” cu diverşi funcţionari, antreprenorii chinezi puteau accesa resurse publice sau puteau folosi bunuri ale statului în scop personal. Analizele efectuate în cazul României sugerează la rândul lor că „pilele” şi „relaţiile” au un rol important pentru desfăşurarea activităţilor economice în postsocialism.267

Chiar dacă e adevărat că relaţiile sociale continuă să reglementeze multe tranzacţii economice în postsocialism, există studii care arată că şi în Vest activităţile economice sunt, într-o anumită măsură, încastrate în (ori influenţate de) social (*embeddedness*\ pentru o formulare clasică a acestei idei, vezi Karl Polanyi; pentru abordările contemporane în sociologia vieţii economice, vezi Mark Granovetter).268 Unul dintre intervievaţii chinezi ai sociologului american David Guthrie afirma: „Le-am spus [interlocutorilor europeni] că eu nu cred că are importanţă în ce ţară faci afaceri, toată lumea se bazează pe relaţii când face afaceri. Altfel nu prea mai ai ce afaceri să faci […]. Felul în care se fac afaceri în China [pe bază de relaţii sau *guanxi*] nu e prin nimic special”.269 Mulţi cercetători ai tranziţiei la economia de piaţă s-ar arăta reticenţi în faţa acestei afirmaţii. Totuşi, părerea respondentului lui Guthrie merită câteva clipe de reflecţie critică. Parafrazându-i pe Gould şi colaboratorii săi, nu cumva *guanxi*, „blat”, „pile” nu sunt altceva decât termenii folosiţi de chinezi, ruşi şi români pentru a desemna „reţelele personale, capitalul social şi economiile bazate pe dar care se regăsesc în toate economiile”? 270

Alături de Ledeneva şi Walder, subliniez faptul că, în ciuda asemănărilor cu fenomene întâlnite pe tot globul (*i.e.*, mită, corupţie, relaţii clientelare, relaţii de afaceri etc.), *guanxi*, „blat” şi „pile” au trăsături distincte.271

Spre exemplu, folosind concepţia lui Pierre Bourdieu despre „capital social” 272, Alan Smart susţine că distincţia dintre *guanxi* şi relaţiile pur instrumentale de genul oferirii unei mite în schimbul unor avantaje materiale este dată de coregrafia simbolică a relaţiilor *guanxi.213* Chiar dacă scopul cultivării unor astfel de relaţii este pur instrumental (la fel ca în cazul oferirii unei mite), el trebuie „ascuns”, „deghizat” ori asezonat cu elemente de ordin personal, sentimental, care pun accentul pe recunoaşterea capitalului simbolic al părţilor, pe deferenţă, etichetă socială, tradiţii şi pe caracterul dezinteresat al cultivării unor astfel de relaţii, care se doresc a fi de lungă durată. Dacă astfel de elemente nu sunt prezente, există riscul ca una din părţi să se simtă jignită şi să recunoască „falsul” ori „adevăratele” intenţii ale celeilalte părţi (de cultivarea unei relaţii de moment *doar* pentru obţinerea unor avantaje materiale). Acesta este momentul în care „darurile”, spune Smart, sunt reinterpretate ca „mită”, iar tranzacţiile încetează.274 (Pentru tensiunea oarecum similară între „dar” şi „mită”, tensiune întâlnită bunăoară în falimentarul sistem medical de stat de la noi, vezi studiul Sabinei Stan.275)

Alte studii despre tranziţia la economia de piaţă au arătat că acest tip de legături sociale trebuie interpretate în contextul structurilor de putere şi al funcţiilor din ierarhia partidului comunist. Aceste structuri relaţionale au fost interpretate de unii analişti ai transformărilor postcomuniste drept viitori piloni ai unui capitalism aparte, *i.e.*, capitalism politic – o nouă ordine economică şi politică în care foştii demnitari comunişti vor controla şi privatiza resursele publice în beneficiu personal, mult timp după dispariţia formală a regimurilor socialiste.276 Folosind terminologia lui Pierre Bourdieu, foştii demnitari comunişti şi-au convertit capitalul politic (comunist) în capital economic. În analizele statistice ale tranziţiei la economia de piaţă, „capitalul politic” se măsoară cu ajutorul unor variabile precum „fost membru al partidului comunist” sau „fost cadru de partid”. Astfel măsurat, „capitalul politic”

nu reprezintă altceva decât o formă particulară de capital social ce se referă la resurse aferente reţelelor sociale, resurse instituţionalizate prin practicile defunctelor partide comuniste.277 (Voi prezenta pe larg această chestiune în Capitolul 4.) După cum am mai discutat, acest tip de legături sociale ar corespunde unor fenomene asociate aşa-numitului capital social. Acest concept a beneficiat de multă atenţie din partea politologilor şi sociologilor în studii despre stratificarea socială, dezvoltare economică, participare civică şi politică şi democratizare.278 întrucât nu mi-am propus să discut în detaliu astfel de studii, mă limitez aici la evidenţierea a doua abordări principale ale capitalului social.

Prima abordare o regăsim la politologii care lucrează într-un „cadru teoretic neotocquevillean" 279 precum Francis Fukuyama şi Robert Putnam.280 Pentru Putnam, capitalul social constituie o proprietate a comunităţilor şi naţiunilor.281 Alături de încrederea socială, capitalul social este corelat cu democraţia şi creşterea economică. Concret, indivizii care au încredere în alţii au şanse mari să formeze diverse asociaţii cetăţeneşti şi politice, care stau la baza existenţei unui stat democratic. Mai mult, încrederea generalizată, capitalul social şi democraţia corelează pozitiv cu niveluri ridicate de dezvoltare şi prosperitate.282

Cealaltă abordare teoretică importantă referitoare la capital social este asociată cu autori precum James Coleman, Pierre Bourdieu şi Nan Lin (printre alţii).283 Aceştia nu consideră capitalul social o proprietate a comunităţilor sau a naţiunilor, ci o caracteristică a *relaţiilor dintre indivizi284* În acest studiu, folosesc noţiunile „relaţii utile" sau „capital social" în sensul dat de Bourdieu: „[Capitalul social reprezintă] ansamblul resurselor efective sau potenţiale asociate deţinerii unei reţele [sociale] durabile, alcătuită din relaţii de cunoaştere şi stimă reciprocă, mai mult sau mai puţin instituţionalizate – cu alte cuvinte, aferente calităţii de membru al unui grup – şi care asigură fiecărui membru al

reţelei susţinerea capitalului deţinut în mod colectiv, un soi de «certificat» care le dă dreptul să îi crediteze ori recomande pe alţii în diferite sensuri ale cuvântului. Aceste relaţii pot fi instituite şi garantate social prin invocarea unui nume (al unei familii, clase, trib, şcoli, partid politic etc.) şi printr-un întreg set de acţiuni constitutive destinate formării şi informării persoanelor care sunt parte a acestor grupuri. [...] Volumul capitalului social al unei persoane depinde de mărimea reţelei de contacte pe care o poate mobiliza în sprijinul său şi de capitalul (economic, cultural sau simbolic) persoanelor care alcătuiesc această reţea". 285 Extrem de important este faptul că, în viziunea lui Bourdieu, capitalul social poate fi convertit în alte forme de capital, inclusiv capital economic sau putere financiară, cum s-a întâmplat în cazul capitalismului politic postcomunist.

Am discutat anterior despre caracteristicile legăturilor sociale tipice perioadei comuniste. Deşi acestea au multe în comun cu fenomene vestice precum *networking*, „relaţii clientelare" sau cu reţelele informale întâlnite în economia „gri" sau ilegală, argumentele prezentate mai sus arată că „hiatul" şi „relaţiile" au trăsături distincte. Important de înţeles este că existenţa şi proliferarea acestui tip de relaţii sociale erau legate în mod fundamental de existenţa unei economii de penurie şi a unui sistem de recompense specific regimurilor comuniste.286

Înainte de a trece la secţiunea următoare, doresc să fac unele precizări. Deşi datele folosite în această lucrare surprind noţiuni legate de „pile" ori de capitalul relaţional al unui individ în sensul dat de Bourdieu, pentru a analiza în profunzime „capitalul social" este nevoie de indicatori mai numeroşi şi complecşi decât cei pe care i-am avut la îndemână aici.[19] întrebările şi indicatorii pe care mă bazez se referă în principal la aşa-numitele „relaţii de utilitate"

19 După cum discut în secțiunea următoare, studiul s-a axat pe stratificare socială și mobilitate, și nu pe măsurarea detaliată a capitalului social.

sau legături instrumentale ale respondenţilor, pentru a folosi terminologia lui Dumitru Sandu.287 în măsura în care aceste legături instrumentale presupun fenomene de tipul favoritismului, nepotismului sau corupţiei, atunci ele pot fi descrise, pe bună dreptate, drept „capital antisocial”.288

În ciuda acestor limitări, datele de sondaj folosite în paginile următoare au mai multe merite: 1) evaluează relaţiile sociale de utilitate ale respondenţilor în 1989 şi în 2010; 2) chestionarul folosit a inclus şi întrebări legate de calitatea de membru de partid înainte de 1989. După cum am precizat anterior, unii cercetători ai tranziţiei la economia de piaţă au tratat „calitatea de fost membru al partidului comunist înainte de 1989” ca *proxy* pentru „capital politic înainte de 1989”. Or, am mai spus, acesta din urmă nu reprezintă altceva decât o formă specială de capital social/relaţie de utilitate. Sondajul pe care îl utilizez cuprinde informaţii atât despre relaţiile de utilitate, cât şi despre afilierea politică a respondentului înainte de 1989, ceea ce îmi permite să explorez legăturile dintre aceste două aspecte (politic şi social) ale pilelor şi relaţiilor.

Scurta prezentare a datelor

Datele folosite în această lucrare provin dintr-un studiu realizat în cadrul proiectului „Structură de clasă şi stratificare socială în România contemporană. Implicaţii pentru politicile publice şi de marketing cultural şi politic” (Nr. de Proiect 92 – 131). Studiul a fost finanţat de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice, fiind o colaborare între Universitatea Babeş-Bolyai (Cluj), Universitatea din Oradea şi Centrul de Sociologie Urbană şi Regională (CURS, Bucureşti); director de proiect a fost Lazăr Vlăsceanu. În cadrul său, CURS a realizat un sondaj pe un eşantion national de 4.508 persoane, cu vârsta de 25 de ani sau peste; această limită de vârstă este folosită frecvent în studiile de stratificare şi mobilitate socială. Eşantionul a fost probabilist, stratificat în funcţie de cele 18 regiuni socio-culturale ale României, reşedinţă (mediu

rural şi urbain), mărimea şi tipul localităţilor urbane şi rurale. Localităţile, gospodăriile şi respondenţii cu vârste de 25 de ani şi peste au fost selectaţi aleator; interviurile au fost efectuate faţă în faţă, în octombrie-decembrie 2010. Marjă teoretică de eroare la nivelul întregului eşantion a fost de + /-i, 46% la un nivel de încredere de 95%.

Întrucât în acest capitol mă concentrez pe schimbările în relaţiile utile ale indivizilor între 1989 şi 2010, din motive de comparabilitate, folosesc un subeşantion care include respondenţi care aveau cel puţin 25 ani în 1989. Aceasta este vârsta la care se presupune că un individ şi-ar fi terminat studiile, ar fi intrat pe piaţa forţei de muncă şi ar fi devenit membru al diverselor reţele sociale tipice vieţii adulte; în acest subeşantion intră 2.668 de respondenţi.

Chestionarul sondajului a inclus o serie de întrebări referitoare la capitalul social (folosind terminologia lui Pierre Bourdieu) sau relaţiile de utilitate pe care respondenţii îl/le deţin (cau) în 1989 şi în 2010. Întrebările din chestionar au fost formulate după cum urmează: „În 1989, aţi avut relaţii sau cunoştinţe pe care vă bazaţi ca să: 1) aveţi acces la servicii medicale cum ar fi consultaţii medicale sau ajutor de urgenţă? (da/nu/refuz); 2) să rezolvaţi o problemă la notar, la tribunal sau alte probleme juridice? (da/nu/refuz); 3) să rezolvaţi o problemă la primărie? (da/nu/refuz); d) să rezolvaţi o problemă la poliţie? (da/nu/refuz); 4) să primiţi un împrumut de la bancă sau din altă parte? (da/nu/refuz); 5) să obţineţi un loc de muncă (da/nu/refuz). Pentru măsurarea relaţiilor utile deţinute de respondenţi în 2010 s-au folosit aceleaşi întrebări şi variante de răspuns.

Societăţile comuniste, spuneam, se caracterizau printr-o penurie severă de servicii şi bunuri. „*A* avea relaţii” era esenţial pentru a putea face faţă acestei crize de bunuri, pentru a avea acces la (diverse) servicii (de calitate), pentru a obţine favoruri sau pentru a rezolva probleme personale mai complexe. Întrebările din

chestionarul sondajului se referă tocmai la situaţiile în care, înainte de 1989, indivizii ar fi putut apela la ajutorul altor indivizi (inclusiv reprezentanţi ai statului) prin intermediul reţelelor informale. De exemplu, a avea relaţii la primărie înainte de 1989 te putea ajuta să eviţi amânările şi hărţuirile birocratice, să primeşti beneficii ori ajutoare sociale, autorizaţii pentru diverse tipuri de construcţii şi, cel mai important, o locuinţă. În mod asemănător, a avea relaţii la poliţie înainte de 1989 însemna să obţii mai uşor (dacă nu de-a dreptul ilegal) permise de reşedinţă sau mutaţii pe buletin, să nu plăteşti anumite amenzi sau – în cazuri mai rare – să nu fii urmărit penal pentru diverse infracţiuni.

Tabelul 1 prezintă distribuţia procentuală a răspunsurilor la întrebările privind relaţiile de utilitate ale respondenţilor în 1989 şi în 2010. Reamintesc cititorilor că este vorba de un subeşantion de 2.668 de persoane care în anul 1989 aveau minimum 25 de ani.

Conform datelor din Tabelul 1, cu excepţia întrebării „aveaţi/ aveţi relaţii ca să obţineţi un loc de muncă?”, în comparaţie

TABELUL 1. Distribuţia procentuală a răspunsurilor la întrebările privind relaţiile sociale de utilitate ale respondenţilor (România, 2010) *

Aveaţi/aveţi relaţii/ cunoştinţe pe care vă puteţi baza…	1989 Da (%)	2010 Da (%)	Diferenţă 2010 – 1989
În caz de boală pentru consultaţie, tratament, intervenţie chirurgicală?	19.3%	28.0%	+8.7%
la tribunal, notar, avocat?	7.6%	11.1%	+3.5%
la primărie?	12.2%	17.9%	+5.7%
la poliţie?	8.4%	11.7%	+3.3%

În obţinerea unui împrumut/credit?	4. 3%	8. 3%	+ 4.0%
În obţinerea unui loc de muncă?	6. 6%	4. 4%	— 2.2%

— Sursa: Subeşantion de 2.668 de respondenţi din ancheta sociologică a proiectului „Structură de clasă şi stratificare socială în România contemporană. Implicaţii pentru politicile publice şi de marketing cultural şi politic”. Sondajul a fost realizat de CURS în octombrie-decembrie 2010.

cu 1989, în 2010 mai mulţi respondenţi au declarat că aveau relaţii utile ori „pile” în vederea accesării de servicii medicale şi juridice, a rezolvării unei probleme la primărie şi poliţie şi pentru obţinerea unui împrumut financiar. Mai exact, prin comparaţie cu 1989, se observă o creştere de 8, 7% a procentului de persoane care au declarat că au relaţii în domeniul medical; o creştere de 3, 5% a procentului de persoane care au declarat că au relaţii în domeniul juridic; o creştere de 5, 7% a proporţiei de intervievaţi care au cunoştinţe ce îi pot ajuta să îşi rezolve o problemă la primărie; o creştere de 3, 3% a procentului de persoane care au relaţii pe care pot conta în vederea rezolvării unei probleme la poliţie; şi o creştere de 4% a procentului de persoane care au declarat că au relaţii utile în vederea obţinerii unui împrumut de la bancă sau din altă parte.

În cazul respondenţilor care au declarat că au avut cel puţin o relaţie utilă ori „pilă” în 1989, pentru 38, 7% dintre ei numărul acestor legături utile a rămas acelaşi în 2010, iar pentru 24, 5% dintre ei, numărul relaţiilor a crescut în 2010

În comparaţie cu 1989. Pentru 36, 8% dintre respondenţii care au avut cel puţin o legătură socială utilă în 1989, numărul acestui tip de relaţii a scăzut în 2010 în comparaţie cu 1989. În ansamblu, pentru 63, 2% dintre respondenţii care au avut cel puţin o „pilă” în 1989, numărul acestui tip de legături sociale fie a crescut, fie a

rămas acelaşi.

După cum am menţionat, singurul domeniu în care, prin comparaţie cu 1989, mai mulţi respondenţi declară că au mai puţine relaţii în 2010 este legat de piaţa muncii (i.e.a cunoaşte pe cineva care te poate ajuta să obţii un loc de muncă"). După cum voi discuta în secţiunile următoare, acest lucru se datorează în parte faptului că 55% din totalul subeşantionului folosit în analiză este alcătuit din pensionari. Alte explicaţii ţin, desigur, de procesele de dezindu-strializare şi restructurare economică, precum şi de crizele ce au afectat piaţa forţei de muncă din ţară. Ponderea ridicată de pensionari se explică prin faptul că subeşantionul de analiză este alcătuit din persoane care aveau 25 de ani şi peste în 1989. Aşa cum am precizat anterior, o analiză pe întreg eşantionul m-ar fi pus în imposibilitatea de a compara situaţia din prezent cu cea din trecut deoarece în discuţie ar fi intrat şi cei care erau copii/ minori în 1989, or, în cazul lor, nu puteam vorbi de a avea, personal, pile.

Pornind de la întrebările prezentate în Tabelul 1, am construit 12 variabile fictive (variabile care iau valoarea 1 sau o) pentru a evalua volumul, să zic aşa, relaţiilor utile ale respondenţilor în 1989 şi în 2010 în domenii precum asistenţa medicală, asistenţa juridică (avocaţi, notari), aplicarea legii, structuri birocratice locale (primării), piaţa locurilor de muncă şi servicii financiare. (Prezint şi discut distribuţia procentuală a răspunsurilor la aceste întrebări în secţiunea următoare.) Tot pe baza răspunsurilor la aceste întrebări, am construit două variabile, după cum urmează: 1) relaţiile de utilitate ori „pilele" unui individ în 1989, calculate ca suma tuturor cunoştinţelor/relaţiilor avute de respondent/ă înainte de căderea comunismului; 2) relaţiile utile ale unui individ în 2010, calculate ca suma tuturor relaţiilor declarate de un subiect în 2010. Aceste două variabile iau valori între o (respondentul/respondenta nu are nicio relaţie) şi 6 (respondentul/respondenta are cunoştinţe/relaţii în toate domeniile enumerate mai sus).

Relaţiile de utilitate (sau capitalul social) deţinut (e)

de un individ simt influenţate de o serie de factori precum genul, vârsta, nivelul de şcolaritate, mediul rezidenţial (urban sau rural), statutul ocupaţional şi – după cum am discutat deja – calitatea de membru PCR (în 1989). Folosindu-mă de informaţiile socio-demografice incluse în chestionarul sondajului, în cele ce urmează analizez modul în care se situează diferite categorii de respondenţi din punctul de vedere al capitalului de relaţii pe care le aveau în 1989 şi la momentul sondajului. Pentru cititorii familiarizaţi cu analizele statistice de acest fel, am inclus detaliile privind construcţia variabilelor socio-demografice în Anexa 2.

Tabelul 2 prezintă rezultatele acestor analize; cifrele îngroşate reprezintă diferenţele semnificative statistic, calculate cu ajutorul unor teste specifice. În primul rând, notez că inegalităţile de gen prezente în alte structuri ale societăţii româneşti par să fie reproduse şi la nivelul capitalului social ori al relaţiilor utile. Astfel, deşi femeile constituie 54, 1% din subeşantion, procentul femeilor cu relaţii utile în majoritatea domeniilor analizate este mai scăzut decât al bărbaţilor. Singura excepţie este cea a relaţiilor din domeniul asistenţei medicale: la această categorie, respondentele (52, 1%) îi depăşesc, statistic semnificativ, pe bărbaţi (47, 9%) – vezi cifrele îngroşate ori în bold care indică astfel de diferenţe statistic semnificative (oricare nu se datorează purei întâmplări).

Structura inegală a oportunităţilor în funcţie de gen se vede cel mai bine în cazul „relaţiilor pentru a obţine un loc de muncă”. Concret, deşi bărbaţii reprezintă 45, 9% din subeşantionul analizat, 59% dintre ei declară că deţin relaţii care i-ar putea ajuta să obţină un loc de muncă în comparaţie cu doar 49% dintre femei care susţin acelaşi lucru. Structura de oportunităţi şi inegalităţi este definită şi de mediul rezidenţial: în comparaţie cu zonele rurale, oraşele oferă indivizilor

Variabile socio-demografi	Valori total	Valori în subeşantionul	Respondenţi bucureşteni	Respondenţi din oraşele mari	Respondenţi din oraşele mici	Respondenţi din mediul rural	Respondenţi rel

	relaţii în subeşalon (n = 2668)	domeniul medical (% da)	relaţii la notar, avocaţi (% da)	tribunale (% da)	relaţii la primărie (% da)	relaţii la poliţie (% da)	pentru obţine credit/î rumut da)
Gen							
Bărbaţi	45.9%	47.9%	53.7%	54.5%	53.8%	53.%	56
Femei	54.1%	52.1%	46.3%	45.5%	46.2%	46.%	43
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100%	10
Mediu rezidenţial							
Urban	52.1%	57.0%	55.7%	40.9%	52.2%	52.%	56
Rural	47.9%	43.0%	44.3%	51.9%	47.8%	47.%	43
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100%	10
Ultima şcoală absolvită							
Mai puţin decât liceul	60.4%	43.0%	36.1%	46.3%	46.6%	42.%	31
Liceu şi postliceală	27.4%	35.2%	34.1%	32.7%	32.6%	34.%	37
Facultate	12.3%	21.8%	29.8%	21.0%	21.8%	22.%	30
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100%	10
Apartenenţa la PCR înainte de							

1989						
Cadru de partid	5.2%	8.3%	7.8%	10.3%	8.7%	11
Membru obişnuit	26.9%	35.2%	41.2%	35.0%	35.6%	35
Non membru	67.2%	56.1%	49.7%	54.3%	55.1%	52
Informaţie lipsă despre apartenenţa la PCR	0.7%	0.5%	1.4%	0.4%	0.6%	1.
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	10

Variabile socio-demografi	Valori în total subeşantioti (n = 2668)	Respondentul arerelaţii lapersonal domeniul medical (% da)	Respondentul arerelaţii lainstituţii de învăţământ, notar, avocaţi (% da)	Respondentul arerelaţii laprimărie (% da)	Respondentul arerelaţii lapoliţie (% da)	Respondentul arerelaţii pentru obţine credit/împrumut (% da)
Ocupaţia în 2010						
Manageri şi funcţi publici superiori	1.6%	2.7%	4.1%	3.6%	4.2%	5
Specialişti cu ocupaţii Intelectuale şi ştiinţifice	4.2%	9.2%	13.9%	9.6%	10.3%	1
Tehnicieni, maiştri	4.2%	6.9%	7.4%	9.0%	7.1%	7

şi asimilaţi												
Funcţionari admiistrativi	7%	1.	%	2.3	7%	3.	%	3.4	9%	1.	%	3
Lucrători în servi îi şi comerţ	0%	3.	%	3.7	7%	5.	%	4.4	4%	6.	%	4
Agricultori şi lucrători în agricultura, silvicultura şi pescuit	3%	7.	%	4.9	1%	7.	%	9.0	7%	8.	%	4
Meşteșugari şi lucrători calificaţi în meserii de tip artizanal	4%	6.	%	6.9	1%	7.	%	8.4	7%	8.	%	7
Operatori maşini şi utilaje	6%	1.	%	3.1	4%	2.	%	2.9	2%	3.	%	1
Muncitori necalificaţi	9%	1.	%	1.7	4%	1.	%	2.1	3%	1.	%	3
Forţe armate	3%	O.	%	O.9	7%	O.	6%	O.	%	1	%	1
Casnic/ă	8%	8.	%	5.5	4%	4.	%	3.2	2%	6.	%	4
Pensionar	.0%	55	9%	47.	.8%	36	5%	40.	.1%	38	7%	3
Şomer	5%	2.	%	2.1	4%	3.	%	1.5	3%	1.	%	2
Cazuri cu informaţie lipsă despre	5%	1.	%	2.1	0%	2.	%	1.9	9%	1.	%	2
	0.0%	10	.0%	100	0.0%	10	0.0%	10	0.0%	10	.0%	1

ocupaţie
Total
Vârsta în 2010

Vârsta medie (în ani)	62.77	61.05	59.60	60.59	59.75	5
Valoare a mediană a vârstei (în ani)	62.00	60.00	58.00	59.00	58.00	5

şanse mai bune de a accesa, prin intermediul relaţiilor personale, servicii medicale, financiare şi juridice sau de a-şi găsi un loc de muncă (vezi Tabelul 2). Prin comparaţie cu rezidenţii din urban, mai mulţi rezidenţi din mediul rural declară că au relaţii utile ori „pile" la primărie. Acest fapt nu este surprinzător dat fiind că localităţile rurale se constituie din comunităţi relativ mici, cu legături strânse între membrii lor, unde toată lumea pare a cunoaşte pe (şi este rudă cu) toată lumea, inclusiv pe primar, viceprimar şi alţi birocraţi/consilieri locali.

După cum am discutat la începutul acestui capitol, unii cercetători au susţinut că deţinerea unei poziţii în ierarhia de partid în timpul comunismului s-a dovedit a fi un avantaj esenţial în timpul tranziţiei la economia de piaţă. Capitalul politic comunist constituie o formă specială de capital social, instituţionalizat prin structurile şi practicile partidului comunist.289 Conform sociologilor Elemer Hankiss şi Jadwiga Staniszkis, la debutul tranziţiei la economia de piaţă, fostele cadre de partid şi alţi demnitari comunişti au început să-şi convertească fostele poziţii de putere şi relaţiile în putere financiară.290 în analizele cantitative ale tranziţiei la economia de piaţă, „capitalul politic" a fost măsurat cu ajutorul unor variabile precum „(fost) cadru [al partidului comunist]", „fost cadru de partid" sau „[fost] membru de partid obişnuit". Din analizele prezentate în Tabelul 2 (aşa-numite analize bivariate) reiese că, la mai mult de douăzeci de ani după ce Nicolae Ceauşescu a fost aruncat la coşul de gunoi al istoriei, atât „fostele cadre de partid", cât şi „foştii membri

de partid" o duceau mai bine decât cei care nu fuseseră membri de partid în ceea ce priveşte relaţiile de utilitate pe care le deţin.

După se vede în Tabelul 2, a nu fi activ pe piaţa forţei de muncă are un impact negativ asupra capitalului social al respondenţilor, aşa cum este definit în această lucrare. Mai exact, prin comparaţie cu cei care au loc de muncă ori simt angajaţi, numărul celor care declară că au relaţii utile în domeniile luate în considerare este mult mai mic în rândul pensionarilor şi persoanelor neîncadrate în muncă (femei, persoane casnice, şomeri). Mai mult, după cum o arată studiile realizate în alte ţări, şi în România, capitalul social al unui individ variază în funcţie de poziţia sa în ierarhia ocupaţională. Concret, „indivizii care lucrează în posturi în care abilităţile sociale ori de relaţionare cu ceilalţi (*social skills*) sunt relativ importante, acumulează mai mult capital social".291 Potrivit cifrelor din Tabelul 2, cei aflaţi la vârful ierarhiei ocupaţionale (înalţi funcţionari, manageri, antreprenori şi personalul cu studii superioare) declară mai frecvent că deţin relaţii în toate domeniile luate în considerare, prin comparaţie cu indivizi aflaţi de la baza ierarhiei ocupaţionale (lucrători agricoli, muncitori calificaţi, necalificaţi etc.).

În fine, relaţiile utile ori „pilele" unui respondent/ale unei respondente variază invers proporţional cu vârsta; prin comparaţie cu vârstnicii, respondenţii mai tineri declară mai frecvent că au relaţii în toate domeniile analizate în acest articol. Acest lucru este confirmat şi de alte studii care arată că „conform predicţiilor făcute pe baza efectelor legate de ciclurile vieţii, capitalul social creşte şi apoi scade cu vârsta, *ca orice altă formă de capital* [sublinierea mea]".292 Această constatare trebuie la rândul său interpretată în raport cu statutul ocupaţional al respondenţilor: după cum am argumentat anterior, ieşirea de pe piaţa forţei de muncă se traduce deseori în contacte mai reduse cu alţi indivizi din diferitele domenii asociate cu viaţa activă.

Ce factori influenţează capitalul de relaţii ori pilele?

Pentru a răspunde acestei întrebări, apelez, la fel cum am făcut-o în Capitolul 2, la analiza multi-variată. Reiau aici o serie de precizări pentru cititorii care sunt mai puţin familiarizaţi cu analizele statistice şi terminologia acestora. La limită şi pentru scopurile acestei prezentări, avem de-a face cu o analiză de tip cauzal: ea implică, pe de-o parte, o variabilă dependentă ori un „efect”, iar, pe de altă parte, o serie de variabile ori factori independenţi („cauze”) care influenţează sau au efecte asupra variabilei dependente. Variabila dependentă ori efectul este numărul de relaţii sociale utile pe care un respondent/o respondentă le are în 2010, când a fost realizat sondajul; numărul de relaţii sociale utile poate varia de la o (nicio relaţie) până la 6 (relaţii în toate cele 6 domenii luate în discuţie).

În Tabelul 3, prezint rezultatele simplificate ale analizei multi-variate. Pe fiecare linie a tabelului sunt incluse variabilele independente; dacă o variabilă are o influenţă statistic semnificativă asupra capitalului social al unui individ, acest lucru este haşurat în tabel. Dacă, bunăoară, un anumit factor socio-demografic are efecte pozitive, statistic semnificative asupra numărului de relaţii sociale pe care le are un respondent/o respondentă, am evidenţiat acest lucru prin semnul „+”. Spre exemplu, în Tabelul 3, se observă că în dreptul absolvenţilor de facultate apare semnul „+”. Acest lucru înseamnă că, raportat la absolvenţii de liceu sau de şcoli postliceale (categoria de comparaţie aşa cum este specificată în subsolul tabelului), a fi absolvent de învăţământ superior se traduce printr-un număr mai mare de relaţii utile.

Dacă o variabilă independentă are efecte negative, statistic semnificative, asupra numărului de pile, acest lucru este semnalat prin semnul Bunăoară, în Tabelul 3 semnul din dreptul persoanelor care au maximum 10 clase indică faptul că un nivel scăzut de şcolaritate este însoţit de o scădere a numărului de relaţii utile, prin comparaţie cu absolvenţii de liceu (sau de şcoală postliceală). Folosesc cifra „O” pentru a marca situaţiile în care diverse variabile

independente nu au niciun efect statistic semnificativ asupra capitalului social al unui respondent/respondente. Reiterez faptul că, în astfel de analize statistice, sintagma-cheie aici este „efect statistic semnificativ” şi – în limbajul comun – înseamnă efect care *nu* se datorează întâmplării.

După cum o atestă şi alte studii, şi din analiza mea reiese că nivelul de şcolaritate are un impact semnificativ asupra relaţiilor sociale utile deţinute de un individ. De exemplu, în comparaţie cu absolvenţii de liceu, absolvenţii de facultate au cu 28% mai multe relaţii de utilitate.293 Şi, invers, dacă

TABELUL 3. Efecte ale unor variabile independente asupra numărului de relaţii sociale utile ale unui respondent/ale unei respondente (România, 2010)[20]

Variabile independente	Efecte
Vârsta (în ani împliniţi)	O
Gen (bărbat) 3	O
Rezident în urban în 2010 b	O
Absolvent de facultate? Mai puţin decât liceu10	*
Număr de relaţii utile în 1989 (de la o la 6)	*
Respondentul era cadru PCR în 1989 d	O
Respondentul era membru obişnuit PCR în 1989 d	*

20 Sursa: Subeșantion cu 2.668 de respondenți al sondajului la nivel național „Structura de clasă și stratificare socială in România contemporană. Implicații pentru politicile publice și de marketing cultural și politic** realizat de CURS în perioada octombrie- decembrie 2010. în analiză au fost incluse 2.282 de cazuri valide. Zonele hașurate reprezintă efecte semnificative sub raport statistic; „+“ denotă efecte statistic semnificative pozitive ori de creștere a numărului de relații utile; denotă efecte statistic semnificative negative ori de scădere a numărului de relații utile; „0“ semnifică absența unui efect statistic semnificativ. Pentru explicații despre construcția fiecărei variabile, vezi Anexa 2.

Manager sau personal cu studii superi în 1989 e	O
Tehni ian, funcţionar, lucrător în servicii în 1989 e	*
Agricultor în 1989 e	
Muncitor în 1989 e	O
Respondentul nu era activ pe piaţa muncii în 1989 e	O
Respondentul nu era activ pe piaţa muncii în 2010 f	

un respondent are mai puţin decât liceul, relaţiile sale de utilitate sunt cu 21% mai mici, comparativ cu un absolvent de liceu sau şcoală postliceală. Rezultatele mele sunt similare cu analize realizate în alte ţări, analize ce confirmă relaţia pozitivă dintre nivelul de educaţie (ori capitalul uman) şi capitalul social al indivizilor. După cum spune Glaeser, una dintre cele mai plauzibile interpretări ale relaţiei dintre capitalul social şi nivel de şcolaritate este că „mare parte din educaţie constă în învăţarea de abilităţi sociale”.294 În plus, un capital uman sau un nivel de educaţie formală sporit este asociat cu funcţii înalte de putere şi prestigiu în structura ocupaţională. La rândul său, ocuparea unor funcţii la vârful ierarhiei ocupaţionale se traduce într-un număr mai mare de cunoştinţe sau relaţii utile cu alţi indivizi din diverse domenii.295

Capitalul social deţinut de un individ în 2010 este influenţat semnificativ de trecut ori de relaţiile sociale deţinute în 1989. O creştere cu o unitate pe scala relaţiilor de utilitate deţinute în 1989 duce la o creştere cu 42% a capitalului social global al unui respondent în 2010, în condiţiile în care toţi ceilalţi factori rămân egali. Altfel spus, cu cât un respondent avea mai multe relaţii sociale utile în 1989, cu atât mai numeroase vor fi relaţiile de utilitate deţinute de acesta la mai bine de un sfert de secol de la căderea comunismului, toţi ceilalţi factori fiind egali.

După cum am discutat anterior, studiile despre tranziţia la economia de piaţă au evidenţiat importanţa

„capitalului politic” în postcomunism. Măsurat de obicei prin variabile precum „membru PCR” şi/sau „fost cadru PCR”, capitalul politic de dinainte de 1989 a fost interpretat ca indicator al unei forme speciale de capital, instituţionalizat prin structurile organizaţionale ale defunctelor partide comuniste.296 Cum se vede şi în Tabelul 3, prin comparaţie cu indivizii care nu au fost membri PCR, respondenţii care au fost membri de partid înainte de 1989 stau mai bine la capitolul relaţiilor sociale utile.[21] Mai exact, calitatea de membru PCR înainte de 1989 se traduce într-o creştere în 2010 cu 24% a volumului capitalului social. Rezultatele analizei mele confirmă parţial faptul că foştii membri de partid deţin mai multe relaţii utile decât cei care nu au fost membri PCR. Datele acestui sondaj nu îmi permit să evaluez măsura în care foştii membri PCR şi-au folosit efectiv aceste relaţii ori capitalul politic pentru a face faţă tranziţiei.

Dintre variabilele referitoare la ocupaţia respondentului în 1989, numai „agricultor independent în 1989” are efecte semnificative asupra relaţiilor de utilitate deţinute de respondent în 2010. Astfel, prin comparaţie cu respondenţii pentru care îmi lipsesc informaţiile privind ocupaţia în 1989, ocupaţia de agricultor independent în 1989 duce la o scădere cu 28% a capitalului social deţinut de respondent în 2010. În ciuda discursului comunist oficial, agricultorii – fie ei independenţi sau cei în cadrul cooperativelor agricole – aveau un statut socio-economic dezavantajat în România lui Ceauşescu. Şi în postcomunism, foştii şi actualii agricultori de rând continuă să se confrunte cu lipsa infrastructurii şi condiţii de trai proaste în zonele rurale.

Statutul ocupaţional actual al unui individ are un impact semnificativ asupra relaţiilor de utilitate pe care le deţine. Potrivit Tabelului 4, a nu fi activ pe piaţa muncii în 2010 scade în mod semnificativ, respectiv cu 40%, capitalul social al respondenţilor. Aşa cum am menţionat

21P CR, foștii membri de partid aveau mai multe relații de utilitate și înainte de 1989.

anterior, capitalul social, la fel ca alte forme de capital, tinde să scadă odată cu vârsta297 şi mai ales în situaţiile în care individul nu mai este încadrat în muncă (cazul pensionarilor). De altfel, în România (printre alte ţări din regiune), pensionarea echivalează cu o „moarte socială”; pensiile de mizerie îi împiedică pe români să viziteze măcar plajele de pe litoralul bulgăresc, care sunt pline de pensionari germani şi din alte ţări vestice. Viaţa socială a multor pensionari se reduce la rolul de „bunici” în cazul celor care au nepoţi aflaţi încă în ţară; chiar şi printre pensionarii ai căror copii au emigrat, puţin sunt – la nivel naţional – cei care îşi pot vizita regulat copiii. Cluburile sau alte organizaţii pentru vârstnici sunt mult mai puţin numeroase decât ar fi poate necesar. Singurătatea şi excluziunea socială a pensionarilor pare să fie o problemă mai mare în marile oraşe decât în localităţile mai mici, unde încă mai dăinuie spiritul de comunitate, cu legături relativ mai strânse între membrii săi.

Discuţie

Potrivit analizelor din acest capitol, aşa-zisele legături sociale specifice perioadei comuniste au supravieţuit pe perioada tranziţiei în România, cel puţin la nivelul subeşantionului analizat în acest capitol, eşantion alcătuit din persoane care, în 1989, aveau 25 de ani. Predictori ori „cauze” ai capitalului social deţinut de indivizi în 2010 sunt nivelul de şcolaritate, calitatea de fost membru PCR şi statutul ocupaţional (dacă individul este sau nu activ pe piaţa muncii).

Rezultatele analizelor mele pot face obiectul a două interpretări opuse. Conform uneia dintre aceste interpretări, evident pesimistă, „pilele” şi „relaţiile” continuă să deschidă multe uşi şi să ghideze comportamentele indivizilor la mai bine de douăzeci de ani de la căderea regimului comunist. În măsura în care aceste legături sociale presupun, la fel ca în vremea comunismului, practici corupte precum nepotismul, favoritismul, protecţia politică în faţa justiţiei şi accesul preferenţial la diverse servicii şi bunuri, se poate vorbi, în

mod pesimist, de involuţie în postcomunism. Recentele scandaluri de corupţie din România (vezi cazurile licenţelor Microsoft ori cel al retrocedărilor de la Autoritatea Naţională pentru Restituire a Proprietăţilor, cazul Hexi Pharma sau al contractelor fabuloase cu statul ale afaceristului român, acum azilant politic în Serbia, Sebastián Ghiţă etc.), bazate pe o încrengătură de relaţii sociale cu rolul de a sifona resursele statului în interes privat, nu fac decât să confirme ipoteza potrivit căreia, într-un context în care partidul comunist şi-a pierdut monopolul asupra puterii, iar penuria de bunuri şi servicii a fost înlocuită de penuria financiară, componenta instrumentală a „pilelor, cunoştinţelor şi relaţiilor" a devenit prevalentă, transformându-le în fenomene de corupţie sau trafic de influenţă.298

Cealaltă interpretare a rezultatelor mele, „perspectiva optimistă", ar fi următoarea: legăturile dintre diversele categorii de indivizi (demnitari, oameni de afaceri, cetăţeni obişnuiţi) care alcătuiesc aceste reţele sociale există şi în economiile şi democraţiile dezvoltate.299 Numărul mai mare de astfel de legături utile în România postsocialistă nu trebuie neapărat interpretat ca un semn de involuţie; simpla prezenţă a relaţiilor de utilitate nu indică neapărat că toate aceste legături sociale sunt corupte sau ostile bunei funcţionări a acestei ţări foste comuniste (şi nu numai).

Interpretarea pe care o propun se diferenţiază întrucâtva de cele două perspective opuse de mai sus. Pe de-o parte, alături de tabăra optimistă, susţin că datele din studiul meu nu îmi permit să evaluez „calitatea" acestor legături în postsocialism întrucât chestionarul sondajului nu a inclus indicatori privind caracterul ilicit sau corupt al relaţiilor de utilitate deţinute de un individ în 2010. Sondajul folosit nu a inclus întrebări suplimentare care să-mi permită să evaluez măsura în care respondenţii şi-au folosit efectiv „relaţiile" ca să-şi rezolve – de-o manieră ilegală – „problemele" în domeniile analizate (sănătate, justiţie, poliţie, primărie, piaţa forţei de muncă).

În acelaşi timp, persistenţa relativă sau chiar creşterea numărului acestui tip de relaţii utile ar putea avea la bază alte procese structurale. Spre exemplu, în privinţa relaţiilor cu instituţii precum primăria sau alte autorităţi oficiale, în timpul comunismului, mulţi indivizi făceau tot posibilul să evite interacţiunile cu reprezentaţii sferei oficiale (de la şefii PCR până la funcţionarii de la nivel local ai puterii). Perioada de după 1989 a adus şi o deschidere a sferei oficiale, în condiţiile în care o mare parte a demnitarilor sunt acum aleşi democratic de cetăţeni. (Măsura în care aleşii cetăţenilor sunt responsabili în faţa alegătorilor şi a modului în care îşi îndeplinesc promisiunile electorale comportă, fără îndoială, o discuţie separată, aflată dincolo de scopurile acestui capitol.) Unul dintre puţinele lucruri pe care le-au învăţat în postcomunism românii este că, teoretic, demnitarii (ar trebui să-l răspund (a) în faţa alegătorilor, aceştia putând să apeleze la diverse mecanisme legale ca să se asigure că persoanele numite sau alese în diverse funcţii le satisfac cererile şi îi reprezintă. În plus, tranziţia românească a presupus şi o restructurare a statului. Această restructurare (parţială, politizată şi haotică, desigur) a fost făcută după modelele democratice şi birocratice occidentale, care implică o deschidere a structurilor birocratice către cetăţeni. În acest context, conform perspectivei optimiste, o creştere a numărului de relaţii ori interacţiuni între indivizi şi sfera publică (birocraţia centrală sau locală) nu poate fi interpretată neapărat ca semn de involuţie şi corupţie.

Pe de altă parte, studii realizate în România şi în alte ţări postsocialiste furnizează argumente în favoarea perspectivei pesimiste în legătură cu supravieţuirea la vârf a reţelelor sociale din comunism. Potrivit lui Eyal *et al.*, România sau Bulgaria se apropie de ideal-tipul capitalismului politic – o chestiune pe care o discut pe larg în următorul capitol.300 Concept inspirat de Max Weber301, capitalismul politic postcomunist se caracterizează prin supravieţuirea legăturilor sociale

corupte din perioada comunistă şi, conform excelentei analize a lui Venelin Ganev, prin debirocratizarea statului postcomunist.302 Această debirocratizare implică faptul că „instituţiile publice sunt acaparate de prădători sociali [şi că] administraţia publică se comportă ca o mulţime dezordonată de agenţi care îşi urmăresc propriile interese şi câştigul financiar imediat”.303

Acesta este contextul în care, pentru cei mai mulţi români, „pilele”, „cunoştinţele” şi „relaţiile” – echivalentele „hiatului” – deschid încă multe uşi şi rezolvă încă numeroase probleme. Cultivarea şi menţinerea relaţiilor utile (chiar dacă corupte) cu funcţionarii publici constituie un mijloc de asigurare a unei minime predictibilităţii într-un context instituţional marcat de incertitudine profundă, haos birocratic şi legislativ şi anomie. Aşa cum susţine Smart în cazul Chinei, şi în România, „pilele” şi „relaţiile” au funcţia de a reduce costurile de tranzacţionare (de schimb).304

După cum am menţionat la începutul capitolului, analizele mele au un caracter exploratoriu determinat de mai multe constrângeri impuse de datele de sondaj. Este nevoie de cercetări sociologice suplimentare care să examineze mai îndeaproape subiectul pilelor în contextul actual. Câteva dintre întrebările la care ar putea răspunde astfel de studii sunt: Care sunt domeniile în care acest tip de legături sociale şi-au păstrat caracterul corupt şi ilicit? Mă gândesc, bunăoară, la chestiunea angajărilor. Şi la noi, atât în sectorul public, dar mai ales în cel privat, s-a răspândit sistemul recomandărilor şi al referenţilor. Cum funcţionează el însă în cele două sectoare? Intuitiv, am fi tentaţi să credem că recomandările pentru angajările în sistemul privat sunt similare celor întâlnite în vestul Europei, iar procesul de angajare în firme private este bazat în principal pe merit.

De cealaltă parte, potrivit dezvăluirilor din mass media, se pare că angajările în sistemul public funcţionează încă pe principiul „pilelor” ori al particularismului principial din comunism. Altfel spus, la

angajare (sau promovare) contează mai puţin meritele şi pregătirea profesională şi mai mult „omul cui eşti”, sau gradul de rudenie al unui candidat în raport cu cineva aflat deja în sistem (de regulă un soi de sponsor, politic sau de altă natură). Ar fi interesant de văzut, folosind un studiu sistematic, în ce măsură aceste percepţii despre supravieţuirea formelor corupte de recomandări în sectorul public, dar şi în cel privat se confirmă sau nu.

Pe aceleaşi coordonate, un alt domeniu în care relaţiile şi pilele par a conta încă foarte mult este cel al asistenţei medicale. Posibile explicaţii pentru persistenţa pilelor în forma lor malignă (coruptă) în sistemul medical ţin, bunăoară, de penuria de medici şi asistente medicale, penurie cauzată de exodul acestora către vestul Europei pentru salarii şi condiţii de muncă decente. Acestui factor al penuriei de cadre medicale i se adaugă, desigur, şi insuficienta finanţare a infrastructurii sistemului medical, care a lăsat spitale şi centre medicale în paragină, cu dotări din anii ’7 o—80, ce nu reuşesc să răspundă adecvat nevoilor unei populaţii sărace, tot mai îmbătrânite şi suferinde.

Alte tipuri de întrebări pe tema perenă, se pare, a pilelor, cunoştinţelor şi relaţiilor ar fi următoarele: Cum a schimbat tranziţia postcomunistă conţinutul relaţiilor din comunism, în termeni de încredere interpersonală? Spre exemplu, unele studii susţin că astfel de relaţii erau caracterizate printr-un grad ridicat de încredere interpersonală.305 Este posibil ca, după 1989, gradul de încredere interpersonală să fi scăzut pe măsură ce pilele şi relaţiile au căpătat trăsături pur instrumentale, mercantile. Care sunt configuraţiile structurale generale care pot explica supravieţuirea acestui tip de legături sociale? Care este raportul dintre relaţiile unui individ şi clasa socială a acestuia? La un nivel mai general, care sunt sursele capitalului social deţinut de un individ şi cum îşi folosesc indivizii reţelele sociale pentru a-şi îmbunătăţi statutul socio-economic?

4. Capitalism postcomunist *à la roumaine*?

Recentele scandaluri de corupţie la nivel înalt au fost invocate de diverşi analişti ca dovezi suplimentare ale excepţionalismului românesc (în sensul indicat de Lucian Boia), mai ales în ceea ce priveşte noua ordine economică postcomunistă. De pe aceste poziţii, capitalismul autohton este *altfel* decât cel din Vest. În versiunea sa idealizată şi inspirată din liberalismul clasic, capitalismul vestic este bazat exclusiv pe libera concurenţă, domnia legii, raţionalitate, proprietate (a) privată (a majorităţii companiilor), un stat minimal, dar eficient din punct de vedere administrativ şi absenţa oricăror interferenţe (corupte sau nu) ale politicului în piaţă. Într-o astfel de ordine economică idealizată, succesul în afaceri este dat exclusiv de competenţe manageriale, calificări, merite, spirit inovativ, specularea (în sens pozitiv) oportunităţilor oferite de piaţă (cerere şi ofertă), muncă susţinută, cumpătare (în sensul unui ascetism de tip protestant) şi reinvestirea profitului.

La noi, potrivit aceloraşi analişti cu o prezenţă ubicuă în spaţiul public, noua ordine economică se bazează pe cu totul alte criterii şi resurse, iar acest lucru se datorează existenţei un stat (încă) supradimensionat, cu raţionalitate administrativă scăzută şi legăturilor oneroase între politic şi economic, unde prevalează criterii particulariste (politice şi/sau personale) ca elemente definitorii ale obţinerii de profit. În opinia celor care deplâng inexistenţa unui capitalism „adevărat" în România, de vină pentru această situaţie ar fi regimul lui

Ceauşescu (trecutul apropiat), reproducerea masivă a fostelor elite comuniste (în sensul de supravieţuire miraculoasă a elitelor, în ciuda violenţei căderii regimului comunist), incompetenţa administrativă, goana după profit cu orice preţ etc.

„Excepţionalismul" în sens negativ al capitalismului românesc postcomunist îşi are fără îndoială originea într-o viziune teleologică şi unidimensională asupra perioadei post 1990.306 Bunăoară, termenul „tranziţie" ar implica evoluţia ţărilor din centrul şi estul Europei de la

„comunism” la „regimuri democratice şi economie de piaţă”. Problema e că, pe de-o parte, deşi aparţineau aşa-numitului bloc comunist, existau diferenţe instituţionale notabile între ţări precum Polonia, Ungaria, România sau fosta Cehoslovacie (vezi primul capitol din acest volum). Pe de altă parte, perioada post-1990 a cunoscut multe sinuozităţi, iar căile de reformă economică şi politică au fost diferite, ducând la configuraţii politico-economice diferite.307 Din acest motiv, în literatura internaţională, sintagma „tranziţie postcomunistă” este utilizată cu precauţie sau a fost înlocuită cu cea de „transformări postsocialiste”.

În cele ce urmează, îmi propun să examinez îndeaproape aceste laitmotive ale discursului autostigmatizant autohton. Desigur, ordinea economică din România diferă de viziunea idealizată a capitalismului, schiţată anterior, însă existenţa unei diversităţi a modelelor reale ale capitalismului reprezintă un truism (vezi analiza clasică a lui Weber sau viziunea lui Esping-Andersen asupra varietăţii regimurilor capitaliste308). Sunt însă de părere că trăsăturile capitalismului local postcomunist trebuie examinate şi specificate de-o manieră sistematică şi fără a glorifica virtuţile unor modele („capitalismul vestic” ori cel „adevărat”). O astfel abordare ne va releva faptul că noua ordine economică din România nu reprezintă o excepţie. Pe de-o parte, fenomene asociate capitalismului politic sunt întâlnite în istoria modernă a României, îndeosebi în prima jumătate a secolului XX. Pe de altă parte, capitalismul politic a fost şi încă mai este prezent – cu o amploare mai redusă, e drept – în Polonia, Ungaria sau Cehia. Mai mult, se pare că noţiunea redevine relevantă pentru analize asupra Ungariei sub Viktor Orbăn, deşi această ţară a reprezentat mulţi ani un exemplu de transformări postcomuniste reuşite.

Argumentul meu are pe fundal următoarele elemente: după 1990, România a trecut printr-o serie de schimbări instituţionale izomorfice.309 După cum spunea

John W. Meyer, „naţiunile aflate la periferie manifestă un grad mult mai înalt de izomorfism – din punctul de vedere al formelor administrative sau tiparelor economice – decât l-ar putea prezice toate teoriile sistemului mondial modern de diviziune a muncii".310 Schimbările instituţionale izomorfice despre care vorbeam în cazul României au rezultat din combinarea următoarelor mecanisme: 1) izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorităţi percepută/percepute ca legitime (iniţial „Vestul civizilat", apoi UE, FMI, SUA, NATO etc.); 2) izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele de „succes" în condiţii de incertitudine ridicată.[22] Indiferent de tipul lor, schimbările izomorfice instituţionale generează rezistenţă, manifestată adeseori prin decuplare instituţională şi caracterizată prin supravieţuirea vechilor practici în contextul unor nou adoptate forme organizaţionale sau instituţionale. Coliziunea dintre noi forme instituţionale şi vechi practici poate da naştere unor „efecte perverse" în sensul dat acestora de sociologul francez Raymond Boudon, *i.e.*,

22 W. Richard Scott, „Unpacking Instituțional Arguments". W.R. Scott distinge între izomorfism coercitiv indus de o autoritate percepută ca legitimă și izomorfism coercitiv indus de o autoritate percepută ca ilegitimă (vezi Capitolul 1 din acest volum). Astfel de schimbări se bazează pe forță, dar aceasta trebuie înțeleasă, mai ales în primul caz, și ca persuasiune sau cereri legitime de schimbare cum sunt, potrivit lui DiMaggio & Powell, cazurile adoptării de către firme a unor standarde de mediu la presiunile guvernului sau a unor măsuri antidiscriminare la angajare. Izomorfismul coercitiv indus de o autoritate percepută ca ilegitimă se bazează într-o mult mai mare măsură pe forță, să-i spunem, brută și generează reacții de rezistență mai numeroase și uneori violente. Așa cum am discutat în primul capitol al acestui volum, schimbările politice, economice și sociale de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial din România (sau alte țări din regiune) constituie exemple de izomorfism coercitiv indus de o autoritate (fosta URSS) percepută ca ilegitimă. Semnalez aici că fundalul schimbărilor post-1990 include și izomorfism normativ - schimbări instituțional-organizaționale normative, care sunt de obicei induse prin profesionalizare de către diverse corpuri profesionale ori ocupaționale care reușesc să impună la nivel național și global noi norme și standarde (etice, profesionale etc.) Deși importante, economia acestui capitol nu îmi permite detalierea proceselor de izomorfism normativ.

efecte neintenţionate şi de sens contrar intenţiilor actorilor sociali.311

Capitalism (e) în Centrul şi Estul Europei: puncte de vedere

Tranziţia la economia de piaţă s-a bucurat de foarte multă atenţie în spaţiul public şi mai ales în cel academic. Efectele adoptării sistemului economiei de piaţă (*marketization*) au făcut obiectul unei dezbateri viguroase, generate de studiul din 1989 al lui Victor Nee „O teorie a tranziţiei la economia de piaţă".312 Pe baza datelor unui sondaj efectuat în partea rurală a provinciei Fujian din China, Nee susţine că introducerea mecanismelor de piaţă a dus la erodarea privilegiilor şi puterii membrilor conducerii locale a Partidului Comunist (aşa-numitele „cadre de partid"). Conform sociologului american, principalii beneficiari ai adoptării sistemului economiei de piaţă sunt agricultorii independenţi şi alţi mici întreprinzători, şi nu cadrele de partid. Este important de menţionat însă că Nee nu şi-a propus să identifice originile sociale ale noilor antreprenori, ci s-a concentrat pe efectele intrării în sectorul privat pentru cadre, pentru foste cadre de partid şi pentru oameni obişnuiţi, efecte măsurate prin mărimea veniturilor.

Studiul lui Nee a fost criticat din mai multe perspective. Pe de-o parte, unii observatori ai Chinei au susţinut că, dimpotrivă, introducerea mecanismelor de piaţă sporeşte şi nu erodează puterea cadrelor de partid.313 Pe de altă parte, concluziile lui Nee au fost contestate de cercetătorii care studiază Europa de Est. Aceştia din turnă au demonstrat cu dovezi empirice că în Ungaria314, Polonia315 şi în Rusia316 foştii politicieni comunişti se numără printre câştigătorii tranziţiei. Polemica dintre Nee şi alţi sociologi a atins punctul culminant în 1996, în aşa-numita „dezbatere despre tranziţia la economia de piaţă", găzduită în paginile revistei *American Journal of Sociology.317*

O parte din cercetările menţionate mai sus prezintă, la rândul lor, o serie de neajunsuri. În primul rând,

dezbaterea despre tranziţia la economia de piaţă a avut loc în absenţa unui cadru teoretic unitar care să permită comparaţii relevante între China (ţară formal comunistă) şi Europa de Est, unde partidul comunist şi-a pierdut monopolul politic. În al doilea rând, bazându-se exclusiv pe concepte foarte generale, cum ar fi „economie planificată" şi „economie de piaţă", o parte din cercetătorii tranziţiei au ignorat diferenţele instituţionale dintre fostele ţări comuniste care au adoptat sistemul economiei de piaţă şi al principiilor democratice de organizare politică.318 Mai exact, cu unele excepţii notabile319, studiile inspirate de „teoria tranziţiei la economia de piaţă" a lui Nee nu au reuşit să identifice condiţiile politice şi instituţionale care ar putea explica de ce fostele elite comuniste din anumite ţări (Bulgaria şi România, de exemplu) au avut o rată de supravieţuire superioară celor din alte ţări (Ungaria, Polonia sau Cehia).

Dintr-un punct de vedere mai general, întreaga „dezbatere privind tranziţia la economia de piaţă" conţine un paradox, deoarece, după cum ne învaţă istoria, s-au văzut puţine schimbări revoluţionare care să ducă la o reorganizare completă şi radicală a structurii sociale a unei societăţi. De-a lungul istoriei, fostele elite şi/sau odraslele lor s-au dovedit cât se poate de rezistente, supravieţuind majorităţii schimbărilor revoluţionare. În plus, puţine jurnale academice prestigioase sunt dispuse să publice studii din care reiese că succesul generaţiilor anterioare tinde să contribuie la succesul generaţiilor următoare, la fel ca în Vest. Şi totuşi, ce i-a făcut pe sociologi să dezbată atât de îndelung rezultatele tranziţiei la economia de piaţă? Ce anume a stârnit furia anumitor cercetători puşi în faţa ascensiunii fulminante a foştilor politicieni comunişti, a resurselor aferente reţelelor sociale din care aceştia fac parte şi de care se bucură şi a metehnelor din trecut?

Interesul (şi indignarea morală) a cercetătorilor faţă de supravieţuirea fostei clase politice comuniste se explică prin faptul că, după cum am discutat în capitolele

anterioare, şi în România şi în alte ţări est-europene, regimul comunist a fost impus cu forţa de Uniunea Sovietică la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Prin urmare, în măsura în care vechiul sistem este perceput ca ilegitim, roadele pe care anumiţi indivizi (demnitari ai fostului regim, de exemplu) continuă să le culeagă apar, la rândul lor, ca imorale.

În al patrulea rând, modul în care unii sociologi au folosit tipologii precum „capitalismul raţional" sau „capitalismul politic" în analiza parcursurilor postcomuniste deviază întrucâtva de la definiţia clasică a respectivelor tipologii.320 Prin urmare, sunt de acord cu Venelin Ganev, care susţine că o întoarcere la înţelesul iniţial al „capitalismului politic" poate „clarifica aspectele ascunse şi complexe alte postcomunismului şi poate nuanţa înţelegerea unui spectru larg de dovezi empirice".321

Capitalism politic: precizări şi nuanţări întrucât în centrul analizei mele se află conceptul de „capitalism politic", încep prin a discuta diferitele sale accepţiuni, aşa cum apar acestea în studiile despre postcomunism şi în scrierile lui Max Weber. Mă voi opri asupra contribuţiilor clasice ale lui Weber şi asupra excelentelor analize ale lui Richard Swedberg şi Venelin Ganev pe această temă.322 După cum am menţionat, unii cercetători s-au îndoit de faptul că prăbuşirea socialismului de stat va duce la un capitalism raţional, de tip occidental. Staniszkis a afirmat că la capătul tranziţiei postcomuniste ne aşteaptă de fapt capitalismul politic: o ordine economică şi politică în care foştii demnitari comunişti vor controla şi privatiza resursele publice în beneficiu personal.323 Staniszkis a discutat modul în care, spre sfârşitul anilor '80, membri ai elitei comuniste din Polonia şi-au folosit relaţiile personale şi informaţiile obţinute în virtutea funcţiei publice în activităţi de intermediere, mai ales în domeniul exporturilor de către întreprinderile de stat.324 în mod similar, Hankiss şi Stark arătau că în Ungaria membrii elitei administrative comuniste au fost printre primii

câştigători ai tranziţiei, prin convertirea puterii decizionale ori a capitalului politic în putere economică.325 Una dintre formele foarte răspândite de transformare a puterii politice în putere economică a fost subcontractarea în favoarea unor mici firme private în care directorii de întreprinderi de stat deţineau acţiuni sau părţi sociale, direct sau prin interpuşi.326

Odată început procesul de privatizare, valorificarea resurselor asociate unor înalte poziţii administrative a cunoscut un şi mai mare avânt: „privatizarea întreprinderilor de stat le-a permis elitelor deţinătoare de informaţii privilegiate şi de relaţii avantajoase să-şi convertească drepturile de proprietate de facto limitate [...] în drepturi de jure cu un grad mai mare de inalienabilitate".327 în Polonia, acest proces a fost denumit în mod sugestiv „transformarea nomenclaturiştilor în proprietari". 328 Regăsim acelaşi fenomen descris şi ca *antrepratciki* (o combinaţie de „antreprenori" şi *aparaticiki329*), „cleptocraţie" sau „capitalism cu faţă de tovarăş".330 Toate aceste imagini se înscriu în categoria abordărilor de tip „dependenţă de trecut" (*path dependency*) în studiul schimbărilor sociale.

Un alt punct de vedere îl reprezintă „teza managerialismului postsocialist" formulată de Eyal *et al.*, conform căreia, în Cehia, Ungaria şi Polonia, agenţii principali ai schimbării şi posibilii câştigători ai tranziţiei postsocialiste sunt „deţinătorii de capital cultural" (foştii disidenţi, intelectualii umanişti şi, mai ales, managerii şi tehnocraţii din socialism).331 Eyal *et al*. recunosc că s-ar putea ca teza lor să nu se verifice în ţări precum România, Bulgaria sau Rusia, asimilate mai degrabă tipului „capitalismului politic".332 Spre deosebire de cei care folosesc teoria „dependenţei de trecut" în studiul postcomunismului333, Eyal *et al*. pornesc în mod explicit de la definiţia clasică a „capitalismului politic" dată de Max Weber. Concret, pentru Eyal *et al.*, capitalismul politic este un sistem economic orientat spre profit la fel ca şi capitalismul raţional, diferenţa dintre cele două sisteme

constând în amestecul patologic al statului şi al politicii în economie în cazul capitalismului politic.334

În explicarea capitalismului politic, teoria „dependenţei de trecut" şi teza „managerialismului postsocialist" au câteva puncte comune. Primul dintre ele îl reprezintă importanţa acordată de ambele abordări „capitalului politic" deţinut de indivizi: „formă specială de capital social, instituţionalizată prin practicile Partidului Comunist".335 În analizele cantitative ale tranziţiei la economia de piaţă, „capitalul politic" se măsoară cu ajutorul unor variabile precum „fost cadru de partid". Alte studii empirice ne arată însă că reţelele sociale ce includ atât oameni de afaceri, cât şi politicieni şi funcţionari ai statului sunt foarte răspândite şi în economiile capitaliste dezvoltate.336 În Vest, astfel de reţele nu au un efect neapărat negativ asupra activităţilor economice, în anumite cazuri legăturile dintre firmele private şi sfera politică ducând chiar la o creştere economică semnificativă şi la prosperitate.337

Cele două abordări menţionate anterior evidenţiază amestecul politicului în economie şi tutela exagerată a statului. Şi la noi există analişti pentru care statul reprezintă principala piedică în calea instaurării unui capitalism „adevărat"; aşa cum am mai spus, în viziunea acestor analişti, capitalismul „adevărat" mult visat este inspirat din liberalismul clasic şi implică elemente precum un stat minimal/statul ca „paznic de noapte", superioritatea absolută a proprietăţii private în raport cu oricare alte forme de proprietate, glorificarea capacităţii de autoreglare a pieţei, drepturi şi beneficii sociale cât mai reduse pentru muncitori, individualism, şi nu solidaritate socială etc.

Ceea ce ignoră suporterii capitalismului „adevărat" este faptul că nici ţările dezvoltate nu sunt străine de intervenţia în economie a birocraţiilor de stat şi a actorilor politici. Dimpotrivă, intervenţia statului este esenţială pentru depăşirea decalajului economic.338 Statul este indispensabil bunei funcţionări a economiilor capitaliste

moderne deoarece el asigură aplicarea şi respectarea regulilor (legale) în toate tranzacţiile economice.339 În general, în ţările al căror tipar politico-instituţional accentuează statismul ca sursă a suveranităţii, intervenţia statului în economie este de la sine înţeleasă.340 Un exemplu la îndemână este Franţa, o ţară unde un guvern central puternic a reprezentat o condiţie esenţială pentru integritatea naţiunii. Ca urmare, dezvoltarea politicii industriale feroviare franceze a fost profund influenţată de noţiunile de centru puternic, interes naţional şi funcţionar de statspecialist (vezi analizele lui Frank Dobbin despre sistemul de căi ferate în Franţa, Anglia şi Statele Unite ale Americii în secolul al XIX-lea341). În unele cazuri, tutela statului asupra economiei este asociată cu creşteri economice importante. Acest lucru se vede cel mai bine în cazul „statelor orientate către dezvoltare" (*developmental states*) caracterizate prin „autonomie încastrată social" (*embedded autonomy*), *i.e.*, o combinaţie de «autonomizare» birocratică weberiană şi de conectare intensă la structura socială înconjurătoare".342 Pentru sociologul Peter Evans, prototipul „statului orientat către dezvoltare" este reprezentat de Coreea de Sud şi de Taiwan.343 împreună cu Swedberg şi Ganev, susţin că noţiunea weberiană de „capitalism politic" implică elemente care le-au scăpat unora dintre cercetătorii postcomunismului.344 Pentru Weber, capitalismul raţional şi capitalismul politic sunt tipuri opuse.345 în accepţiunea acestuia, caracteristicile-cheie ale capitalismului raţional sunt obţinerea de profit prin valorificarea capitalului fix şi a forţei de muncă, prin comerţ şi speculaţie neîngrădită în cadrul unor pieţe libere, calcul raţional, producţie capitalistă şi strategii de reinvestire a profitului.346 La polul opus, capitalismul politic înseamnă axarea pe „strategii de obţinere a profitului pe căi prădalnice, prin mijlocirea organizaţiilor politice sau persoanelor cu relaţii în sfera politică, inclusiv prin finanţarea de războaie sau revoluţii şi finanţarea liderilor politici cu împrumuturi sau resurse materiale".347 Capitalismul politic mai înseamnă

şi obţinerea de profit „prin forţă şi dominaţie sau datorită unei poziţii de putere garantată de autoritatea politică” (cum se întâmplă în cazul exploatării coloniale) şi „în urma unor tranzacţii oneroase cu organismele politice”.348

După cum subliniază Swedberg, aceste moduri de organizare economică trebuie discutate în raport cu tipurile weberiene de autoritate. De exemplu, dominaţia bazată pe autoritatea charismatică este „la început ostilă tuturor formelor de activitate economică sistematică […]”, dar introduce ulterior „un nou model de tradiţionalism economic, de obicei o formă sau alta de patrimonialism şi feudalism”.349 Dominaţia prin apelul la autoritatea tradiţională e puţin probabil să poată susţine dezvoltarea capitalismului raţional „din cauza elementului său arbitrar (patrimonialismul). În schimb, dominaţia tradiţională şi patrimonialismul în special sunt propice dezvoltării activităţilor comerciale tradiţionale şi a capitalismului politic”.350 Dominaţia legală sau birocratică este crucială în cazul capitalismului raţional „datorită predictibilităţii sale (domnia legii), care este ostilă capitalismului politic”.351

Cu unele excepţii notabile352, legătura dintre structurile birocratice ale statului şi modul de organizare economică a fost în mare măsură ignorată de cercetătorii care au studiat ascensiunea capitalismului politic în Europa de Est postcomunistă. Într-adevăr, în ţări precum România şi Bulgaria, capitalismul politic este strâns legat de rata mare de supravieţuire a fostelor elite comuniste. Eyal *et al*. arată că în Cehia, Polonia şi Ungaria numai 39, 3% din cei care au ocupat poziţii aferente elitelor în 1988 se mai aflau în astfel de poziţii în 1993.353 în schimb, potrivit Ralucăi Grosescu, 74, 2% din membrii primului guvern provizoriu al României postcomuniste făceau parte în 1989 din nomenclatură.354 în al doilea guvern postcomunist (1990 – 1991), 57, 1% erau membri ai fostei nomenclaturi, iar în al treilea şi al patrulea guvern postcomunist (1991 – 1996) regăsim 47% şi 44% membri ai fostei nomenclaturi.355 între 1996 şi 2000, prezenţa

acestora în guvernele conduse de forţele anticomuniste se diminuează simţitor. Astfel, guvernele formate între 1996 şi 2000 numără numai 8, 1% membri ai fostei nomenclaturi. Când foştii comunişti au revenit la putere în 2000, procentul de membri ai fostei nomenclaturi a sărit la 18, 5%.356 Altfel spus, în 2004, la paisprezece ani de la căderea comunismului, aproximativ un demnitar al guvernului din cinci era fost membru al nomenclaturii.357

Procentele de mai sus se referă la prezenţa membrilor fostei nomenclaturi în guvernele postcomuniste. Ponderea membrilor de rând ai PCR şi a activiştilor mărunţi în legislativ şi la niveluri locale de decizie era, foarte probabil, mai însemnată. Acest lucru de datorează, parţial, şi faptului că, după cum am discutat într-un capitol anterior al acestui volum, proporţional (raportat, deci, la populaţia ţării) defunctul PCR era cel mai mare partid comunist din lume, cuprinzând aproximativ 15, 8% din întreaga populaţie şi 33% din populaţia activă a ţării. Potrivit unui sondaj realizat în 2003 în rândurile a 177 (sau 51%) de membri ai Parlamentului României, 86% dintre aceştia fuseseră membri ai Partidului Comunist Român (PCR) înainte de 1989.358 O cincime dintre aceştia deţinuseră poziţii de conducere în ierarhia PCR.359 Coordonatorul principal al acestui studiu, politologul Laurenţiu Ştefan, ne atrage însă atenţia că „această cifră nu reflectă neapărat realitatea, dat fiind că politicienii sunt în continuare rezervaţi în a-şi recunoaşte participarea activă la viaţa politică din timpul comunismului”.360

Capitalismul politic postcomunist se sprijină, aşadar, exact pe reţelele „băieţilor deştepţi” din timpul comunismului sau pe capitalul lor politic. Cu toate acestea, rata mare de supravieţuire a fostelor elite comuniste şi existenţa acestor reţele nu aveau cum să conducă de unele singure la apariţia capitalismului politic. Un element-cheie în povestea capitalismului postcomunist îl constituie caracteristicile birocraţiilor de stat. De exemplu, David Wank sugerează că ceea ce diferenţiază China de anumite ţări est-europene este gradul de integritate birocratică

(însă nu în sens etic).361 Gradul ridicat de integritate birocratică pe perioada tranziţiei la economia de piaţă a păstrat relaţiile patron-client relativ intacte în cazul Chinei.362 în consecinţă, „s-a contat pe normele populare şi autoritatea ierarhică ca mecanisme de constrângere şi control în tranzacţiile dintre stat şi agenţii comerciali privaţi".363 Astfel, structurile ierarhice de autoritate din China – autorităţile locale şi structurile de partid – au exercitat un control mai eficient asupra „demnitarilor care depăşesc limitele impuse de comunitate în ceea ce priveşte valoarea acceptabilă sau legitimă a mitei".364 Mai mult, parafrazându-l pe Wank, ţărilor est-europene le-a reuşit mai bine dezintegrarea controlului statului decât descentralizarea lui, cum s-a întâmplat în cazul Chinei.

Dincolo de importanţa existenţei unor mecanisme de control funcţionale, factorul crucial pentru ţările est-europene pare să rămână prezenţa (sau absenţa) unei birocraţii independente, coerente, care respectă regulile şi care, potrivit lui Max Weber, este esenţială pentru capitalismul raţional.365 Preluând ideea lui Weber, Ganev insistă, pe bună dreptate, asupra faptului că apariţia capitalismului politic depinde de câştigarea „unei puteri nelimitate şi dincolo de orice formă de control a statului" de către persoane care urmăresc doar profitul.366 în acest context, există o strânsă legătură între capitalismul politic postcomunist şi „debirocratizarea statului".367 Acest fenomen poate duce la formarea unei birocraţii de stat prădalnice asupra căreia, conform lui Evans, societatea civilă nu are niciun fel de control. Birocraţia prădalnică „întruchipează coşmarul neoutilitarist al unui stat în care fiecare este pe cont propriu", iar urmărirea obţinerii de foloase necuvenite ori rente (*rent-seeking*) devine norma.368

Clarificarea noţiunii de „capitalism politic" constituie doar un prim pas în desluşirea cauzelor ascensiunii sale în anumite ţări foste comuniste. Pentru a înţelege cum a apărut capitalismul politic postcomunist, trebuie luate în considerare mecanisme şi factori instituţionali mai

generali. Sociologul Andrew Walder a formulat un cadru teoretic unificat care permite comparaţii relevante între ţări extrem de diferite cum ar fi China, Vietnam, Ungaria, Rusia, Cehia şi Kazahstan.369 După cum am menţionat deja, ce i-a lipsit dezbaterii despre tranziţia la economia de piaţă din 1996 a fost tocmai un astfel de cadru teoretic mai larg care să permită tratarea dimensiunilor politice ale construcţiei pieţelor. Potrivit lui Walder, constrângerile şi oportunităţile pe care le au elitele în condiţii de schimbare a regimului politic şi economic sunt influenţate de doi factori: 1) „amploarea schimbării de regim", *i.e.*măsura în care, anterior sau concomitent cu instalarea economiei de piaţă, Partidul Comunist pierde monopolul politic şi trebuie să concureze cu alte organizaţii în vederea obţinerii puterii politice" 370; 2) „barierele [legale] în calea însuşirii bunurilor publice în interes privat", *i.e.*, măsura în care cadrul normativ şi de politici „permite elitelor aflate în exerciţiul funcţiunii [să păstreze] controlul administrativ asupra bunurilor publice în timp ce acestea sunt privatizate sau să le transforme în bunurile lor private".371

Cadrul teoretic furnizat de Walder permite clasificarea diferitelor economii de tranziţie atât în funcţie de gradul de înlocuire/circulaţie a elitelor comuniste (ridicat sau scăzut), cât şi de piedicile (mari sau mici) în calea furtului de active/bunuri ale statului. Din acest punct de vedere, Cehia, Ungaria şi Polonia sunt ţări cu schimbare substanţială a regimului şi bariere puternice în calea însuşirii bunurilor publice. La polul opus, Uzbekistanul şi Kazahstanul sunt ţări cu grad scăzut de schimbare a regimului şi nivel mic de constrângere în ce priveşte folosirea abuzivă, în scop personal a bunurilor aflate în proprietate publică. România şi Bulgaria reprezintă cazuri intermediare, cu un grad de înlocuire a elitelor scăzut spre mediu, dar şi cu puţine bariere în calea însuşirii abuzive a bunurilor publice.

Capitalismul politic al anilor '90

Afirmam la începutul acestui capitol că după 1990

România a trecut printr-o serie de schimbări izomorfice instituţionale ce au rezultat din combinarea următoarelor mecanisme: 1) izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorităţi percepută/percepute ca legitime (iniţial „Vestul civizilat”, apoi UE, FMI, SUA, NATO etc.); 2) izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele de „succes” în condiţii de incertitudine ridicată.372 Indiferent de tipul lor, schimbările izomorfice instituţionale generează rezistenţă adeseori manifestată prin decuplare instituţională, supravieţuirea vechilor practici şi ierarhii (simbolice) în contextul unor nou adoptate forme organizaţionale sau instituţionale; coliziunea dintre noi forme instituţionale şi vechi practici poate da naştere unor „efecte perverse”.373

Pentru a înţelege efectele (perverse) ale decuplării instituţionale, este important de precizat în primul rând principalele elemente ale contextului în care au avut loc schimbările post 1990. La modul general, susţin că gradul de înlocuire/circulaţie al elitelor şi tipul de capitalism postcomunist de la începutul tranziţiei au fost influenţate de două seturi de factori: 1) istoria reformelor politice şi economice din timpul regimului comunist şi 2) măsura în care s-a realizat, măcar formal şi pentru un prim ciclu electoral, ruptura cu trecutul (i.e., dacă în urma primelor alegeri libere foştii comunişti [rebotezaţi sau nu] au rămas la putere). Din punctul de vedere al primului set de factori, la sfârşitul anilor ’80, prin comparaţie cu Bulgaria, Cehia, Ungaria şi Polonia, România era mult în urmă, având cel mai scăzut grad de urbanizare, cel mai scăzut PIB pe cap de locuitor şi cea mai ridicată rată a inflaţiei reprimate şi a ratei de schimb pe piaţa neagră. Mai mult, România a avut cea mai puţin reformistă istorie *economică*, aşa cum este ea reflectată de indicele liberalizării măsurat de Banca Mondială. În 1989, indicele liberalizării era O, 34 în Ungaria, O, 24 în Polonia, O, 16 în Cehia, O, 13 în Bulgaria şi e în România.374

Juan Linz şi Alfred Stepan caracterizau regimul lui Ceauşescu drept sultanism combinat cu totalitarism.

Inspirat de ideal-tipul lui Weber, sultanismul presupune: „fuziunea dintre privat şi public, [o] puternică tendinţă către concentrarea puterii în familie şi succesiunea dinastică, […] nicio deosebire între o carieră în birocraţia de stat şi deservirea intereselor personale ale conducătorului, […] absenţa unei ideologii raţionale impersonale, succesul economic depinde de relaţia personală cu conducătorul şi, mai presus de toate, conducătorul acţionează exclusiv după bunul-plac, fără a avea în vedere scopuri mai generale, impersonale”.375

În ceea ce priveşte ruptura politică formală cu trecutul, dintr-o listă cu mai multe variabile economice, politice, sociale şi culturale, cea care prezice cel mai eficient măsura în care se vor adopta reforme economice este „rezultatul primelor alegeri libere postcomuniste”.376 În ţările în care foştii comunişti au câştigat primele alegeri libere, şansele adoptării de reforme profunde au fost mai mici. Într-adevăr, România, unde foştii comunişti au câştigat două alegeri consecutive după 1990, a fost mai puţin entuziastă în acţiunea de desfiinţare a vechii ordini economice. Foarte important, nu s-a încercat nici măcar salvarea de către stat a unor capacităţi industriale şi economice de dinainte de 1990.

Paradoxul de mai sus este doar aparent: menţinerea unor elemente ale vechii ordini economice, inclusiv a unor mari întreprinderi de stat, a fost profitabilă atât din punct de vedere electoral (din perspectiva voturilor angajaţilor din aceste unităţi economice), cât şi financiar. Desigur, avantajele financiare erau resimţite doar de un număr mic de „iniţiaţi” (politicieni, directori de întreprinderi, funcţionari din ministere şi lideri sindicali) care fagocitau aceste firme de stat prin alte firme private ce le aparţineau (vezi, mai jos, discuţia despre firmele căpuşă). În momentul în care firmele de stat ajungeau într-un impas financiar (şi politic) insurmontabil sau când existenţa lor punea în pericol dezvoltarea „căpuşelor” (a firmelor satelit private), astfel de capacităţi de producţie erau lăsate să moară.

Comuniştii din eşalonul doi au abordat reformele economice şi politice într-o manieră ezitantă, care corespunde paradigmei „reformei parţiale”.377 Altfel spus, foştii comunişti au ales o abordare graduală a reformei. De exemplu, în 2001, când proprietatea privată devenise deja un principiu acceptat în alte ţări central şi est-europene, Ion Iliescu, el însuşi fost *aparatcik* şi preşedinte al României timp de unsprezece ani după moartea lui Ceauşescu, a afirmat că „e doar *un moft*, chestia asta cu sfânta proprietate privată”.378 Mai mult, implementarea reformelor economice parţiale la începutul anilor ’90 s-a făcut de mântuială (*i.e.*, nu s-au aplicat constrângeri bugetare ferme) şi departe de ochiul public.379 Privatizarea s-a făcut în principal prin aşa-numita metodă MEBO (*Management Employées Buyouts*), care a însemnat trecerea mijloacelor de producţie din proprietatea statului în cea a angajaţilor şi membrilor conducerii întreprinderii, lucru ce s-a dovedit deosebit de avantajos pentru directori, agenţi ai fostei Securităţi şi alţi apropiaţi ai fostului regim. Toţi aceştia au obţinut astfel controlul de facto asupra unor resurse economice importante.380 Odată instalaţi în poziţii de control, aceşti oameni din interior au făcut tot posibilul să blocheze reforme ulterioare care i-ar fi putut priva de privilegii sau de surse sigure de rente.

Trebuie discutate aici şi efectele tipului de regim asupra economiei. De exemplu, în raportul cu privire la primul deceniu al tranziţiei, Banca Mondială identifică următoarele tipuri de regim: (1) „democraţii concurenţiale” de tranziţie (Ungaria, Polonia, Cehia, asemănătoare democraţiilor occidentale), (2) „regimuri neconcurenţiale” (ţări precum Belarus, Kazahstan, Uzbekistan, în care participarea politică este mult limitată) şi (3) „regimuri politice concentrate” precum România, ţări care, în ciuda existenţei unui sistem pluripartit şi a alegerilor libere, continuă să limiteze într-o oarecare măsură drepturile civile şi politice şi participarea politică.381 Regimurilor de mai sus le corespund şi tipuri diferite de creştere economică. Astfel, democraţiile

concurenţiale, precum Polonia sau Ungaria, prezintă rate de creştere economică superioare, în timp ce „regimurile neconcurenţiale" „au făcut progrese mici în toate domeniile reformei economice".382 Pentru România, care pe tot parcursul anilor '90 a avut un regim politic concentrat, concluziile sunt împărţite: „a făcut anumite progrese în ceea ce priveşte liberalizarea şi privatizarea, dar continuă să-i lipsească mijloacele instituţionale de susţinere a creşterii".383

La fel de importantă este şi măsura în care fiecare tip de regim favorizează obţinerea de rente şi captura statului. Democraţiile concurenţiale limitează semnificativ frecvenţa obţinerii de foloase necuvenite, în timp ce „regimurile neconcurenţiale încurajează arbitrajul şi obţinerea de rente".384 Democraţia politică concentrată a României le-a oferit *insider-iXvi* vechiului regim numeroase ocazii de deturnare a resurselor statului şi de folosire a acestora în afaceri private. Captura statului (Z.e., influenţarea de către firmele private a legislaţiei şi a aplicării legii prin intermediul protecţiei politice şi mituirea demnitarilor publici) este o problemă mai mică în regimurile concurenţiale de tranziţie precum Ungaria şi Polonia. La sfârşitul anilor '90, nivelul de captură a statului în regimurile concentrate (*i.e.*, România) era, în medie, dublu faţă de cel din regimurile concurenţiale.385

Astfel, primii paisprezece ani scurşi de la căderea regimului lui Ceauşescu au pregătit calea pentru apariţia capitalismului politic. Aceşti ani pot fi descrişi ca o perioadă în care puterea a căutat să se îmbogăţească (*power seeking ivealth*), respectiv fostele elitele comuniste (inclusiv lucrătorii din Securitate) au încercat (şi mulţi au şi reuşit) să-şi transforme fostele resurse şi poziţii de putere în capital economic. Resursacheie în acest proces de transformare a constituit-o „capitalul politic (comunist)" al anumitor indivizi, instituţionalizat de reţelele sociale constituite sub oblăduirea PCR-ului. De exemplu, pe baza unui studiu comparativ privind reţelele informale din Cehia, Slovenia, Bulgaria şi România, Grpdeland a arătat

că, în România postcomunistă, contactele politice constituiau cea mai des utilizată şi cea mai necesară resursă în afaceri, prin comparaţie cu alte tipuri de contacte care nu vizau sfera politicului.386 Mai mult, România era singura din cele patru ţări analizate de Grpdeland în care relaţiile sociale din perioada comunistă (şi nu cele din postcomunism) erau esenţiale şi în afaceri, şi în politică după 1990.387

Valorificând aceste reţele, indivizii cu relaţii politice sus-puse sau „băieţii deştepţi" au reuşit să obţină acces la resurse financiare (împrumuturi de la bănci) şi/sau informaţii privilegiate despre privatizări iminente.[23] Aceleaşi reţele sociale i-au ajutat pe unii dintre foştii demnitari comunişti sau lucrători din Securitate să obţină licenţe pentru a desfăşură activităţi în sectoare economice profitabile, sectoare aflate în mod normal sub controlul statului. Exemplele de mai sus ilustrează una din temele centrale ale acestui volum, şi anume continuitatea cu trecutul, continuitate prin indivizi, biografiile şi reţelele lor sociale.

Relaţiile politice utile şi un mediu lipsit de constrângeri legislative le-au permis fostelor elite comuniste din România şi proaspăt aleşilor de după 1989 să elaboreze şi să implementeze strategii ingenioase de privatizare neoficială a resurselor statului. După cum am mai precizat, o astfel de strategie a fost subcontractarea în favoarea unor mici firme private controlate (direct sau indirect) de directorii de întreprinderi de stat, aliaţi uneori cu lideri sindicali.388 Această strategie se aseamănă întrucâtva modului în care regimul de proprietate în Ungaria postsocialistă a fost reorganizat prin intermediul unor reţele de firme.389 Strategia presupunea existenţa unor firme de stat, aflate în centrul reţelei, şi a mai multor firme private cu rol de sateliţi, în jurul lor. Firmele satelit

23 în acest sens, vezi cazul Bancorex, bancă deținută de stat și cunoscută pentru creditele acordate pe considerente politice clientelare; banca a dat faliment tocmai din cauza politicii de acordare a creditelor.

erau controlate sau deţinute (direct sau indirect) de directorii firmelor de stat. „Proprietatea recombinată”, cum o numeşte David Stark, venea la pachet cu practici contabile ingenioase: profiturile mergeau la firmele satelit, în timp ce pierderile erau transferate asupra firmei de stat.390 Echivalentul românesc al firmelor satelit maghiare este „firma-căpuşă”, care, asemenea căpuşei, suge resursele („sângele”) întreprinderii de stat.

După cum am subliniat mai devreme, aceste practici corupte apar în contextul debirocratizării statului postcomunist şi depind semnificativ de acesta.391 Debirocratizarea statului înseamnă în acest caz că instituţiile publice sunt „abuzate de prădători sociali… [şi că] administraţia publică se comportă ca o mulţime dezordonată de agenţi care îşi urmăresc propriile interese şi câştigul financiar imediat”.392 Acest stil de debirocratizare a fost în mod sugestiv denumit de către Ganev „prădarea statului”, în excelenta analiză pe care o face Bulgariei postcomuniste.393 În contextul încercării sale de a documenta încâlcitele căi ale tranziţiei româneşti la începutul anilor ’90, Verdery vorbea despre „privatizarea puterii [de stat]”.394 După cum remarcă Chelcea, Lăţea şi Mateescu, privatizarea puterii „nu se referă atât la o acaparare completă a puterii de stat de către actori privaţi, cât la acapararea unor funcţii sau organizaţii pentru a aplica apoi reguli diferite în funcţie de persoană”.395

Spre ilustrare, voi folosi conceptul de „cultură administrativă naţională” al lui John W. Meyer şi al colaboratorilor săi, surprins printr-un „indicator sintetic ce reflectă gradul de raţionalitate a culturii administrative dintr-o ţară dată”.396 în cazul României, în 1995, scorul (factorial) al „raţionalităţii administrative” era – 0,02, care indică: risc ridicat de expropriere, şanse mari de încălcare a contractelor, calitate birocratică scăzută (birocraţie slabă şi nespecializată), grad înalt de corupţie şi nivel scăzut de fixare prin tradiţie a legii şi ordinii, în schimb, tot în 1995, scorul factorial al raţionalităţii administrative în cazul

Ungariei era de O, 78, al Poloniei de 1, 1, iar al Cehiei de O, 95 – toate indicând un grad mai ridicat de raţionalitate administrativă.[24] Notez şi faptul că indicele de percepţie a corupţiei, care variază între 10 (foarte curat) şi o (foarte corupt), era, în anul 2000, 2, 9 pentru România, 5, 2 pentru Ungaria şi 4, 1 pentru Polonia.397 Şi mai important, după cum sublinia Mateescu, România a adoptat o lege care pedepseşte în mod explicit corupţia abia în 1999.398 Codul penal anterior acestei date conţinea prevederi legate de mită şi traficul de influenţă, fără însă a menţiona în mod explicit corupţia.

Remarcând împletirea strânsă dintre politica la nivel local şi interesele de afaceri în România, Verdery a sugerat că, în cazul ţării noastre, s-ar putea ca tranziţia să nu ducă la capitalism, ci la o ordine neofeudală.399 Această ordine neofeudală i-ar avea în centrul ei pe aşa-numiţii „baroni locali", deţinători ai unor funcţii înalte în administraţia locală care s-au îmbogăţit peste măsură deturnând resursele statului. În acest context, partidele politice româneşti ar putea fi descrise foarte bine ca „o reţea de prieteni, rude şi asociaţi – instituţionalizată oficial – care participă în grup la procesul legislativ şi electoral".400

Ne-am fi aşteptat ca alegerile libere să aibă drept consecinţă o mai mare responsabilizare a demnitarilor publici. În ciuda unor schimbări pozitive la nivel formal, structurile birocraţiei româneşti postsocialiste au devenit extrem de „volatile". Această volatilitate este consecinţa practicilor de schimbare a personalului administraţiei locale şi a altor agenţii de stat după fiecare rundă de alegeri locale sau generale. Există o percepţie larg răspândită conform căreia fiecare proaspăt ales sau numit într-o funcţie publică îşi aduce la birou nu doar fotografii cu prietenii şi familia, ci chiar pe oamenii respectivi, în carne şi oase. După câte se pare, fiecare nouă rundă de alegeri este urmată de schimbări din temelii, de sus în jos,

---

24 Cu titlu comparativ, scorurile factoriale ale raționalității administrative variază între -2,78 (valoare minină, în Liberia) și +1.54 (valoare maximă, în Danemarca, Finlanda, Islanda și Olanda).

ale structurii birocraţiilor locale şi/sau centrale. Acest lucru se explică, în parte, prin faptul că, până în 1999, România nu a avut o lege a funcţionarului public în care să fie clar stipulate drepturile şi obligaţiile acestuia; o astfel de lege i-ar fi putut proteja pe funcţionarii statului de presiunile şi modele politice.401

În ansamblu, între 2000 şi 2004, corupţia şi comportamentele prădalnice ale demnitarilor publici au avut o evoluţie galopantă, iar regimul politic din România a prezentat tendinţe semiautoritare402 şi trăsături neopatrimonialie.403 Debirocratizarea statului a implicat autonomizarea administraţiei sub tutela forţelor politice ce s-au succedat la guvernare, o autonomizare care, la limită, a favorizat apariţia unei „clase" ori categorii aparte alcătuite din funcţionari publici şi politicieni. Fenomenul nu este, desigur, nou; existenţa unei astfel de „clase" (nu în sens marxist) şi a influenţei ei asupra ordinii economice a făcut obiectul unor dezbateri teoretice autohtone aprinse în prima jumătate a secolului XX. Menţionez la acest punct analizele lui Ştefan Zeletin404 asupra originilor capitalismului românesc şi criticile aduse acestuia de social-democraţii Lotar Rădăceanu şi Şerban Voinea, critici inspirate de Constantin Dobrogeanu-Gherea.405 Originile dezbaterii asupra rolului „funcţionărimii" (ca parte a unei oligarhii) sunt mai îndepărtate şi le regăsim, potrivit lui Victor Rizescu, la Titu Maiorescu şi ulterior la alţi gânditori români, inclusiv cei apropiaţi de mişcări de dreapta reacţionare, xenofobe şi antisemite.406

Pe parcursul anilor '90, au existat presiuni externe de schimbare, în sensul de izomorfism coercitiv şi aici trebuie subliniat rolul unor organisme precum FMI, al unor parteneri externi şi al multinaţionalelor. Adeseori însă, schimbările ce au rezultat din aceste presiuni au avut un caracter superficial, de formă sau – mai grav – au servit unor interese private (înalţi funcţionari publici, lucrători din serviciile secrete, politicieni autohtoni şi companii străine).

Anii 2000: Capitalism global neoliberal şi capitalism

politic românesc în perioada 2000 – 2004, procesele de izomorfism instituţional coercitv şi mimetic cunosc o nouă dinamică, generată de promisiunile integrării României în UE (şi NATO). La acest punct menţionez vânzarea către firme străine a unor companii sau instituţii bancare de stat ori semnarea rapidă a unor contracte dezavantajoase cu multinaţionale străine (vezi cazul Bechtel). Negocierile de aderare la UE au avut adeseori un caracter formal în sensul că guvernul Năstase (2000 – 2004) a acceptat necritic majoritatea condiţiilor puse de UE referitoare la domeniile economic şi legislativ. Din exces de zel, dar şi din dorinţa de a câştiga legitimitate externă, acelaşi guvern Năstase – considerat corupt şi populat cu „baroni" locali – a acceptat să implementeze ca atare şi simple recomandări ale UE, care nu aveau un caracter obligatoriu.[25]

În 2004, forţele de opoziţie au reuşit să îşi mobilizeze susţinătorii, iar Adrian Năstase a fost învins în alegerile prezidenţiale de fostul primar al Bucureştiului, Traian Băsescu, reprezentând Alianţa Dreptate şi Adevăr. Ulterior, Alianţa D.A. a reuşit să formeze noul guvern aliindu-se cu alte două partide parlamentare. Guvernul proaspăt format, constând dintr-o coaliţie de partide de centru-dreapta, părea hotărât să implementeze reforme legislative şi economice radicale, să eradicheze corupţia şi să asigure intrarea formală a României în Uniunea Europeană în ianuarie 2007.

România a devenit membră UE în 2007, dar, în urma mai multor conflicte, Partidul Democrat (PD) al preşedintelui Băsescu a fost forţat să iasă de la guvernare.

---

25 Aderarea la UE a generat mult heirupism, care, spre binele conducătorilor politici de atunci, a trebuit temperat. O sursă confidențială mi-a relatat faptul că, în vederea conformării la cerințele UE, a fost alcătuit un proiect de lege care viza declararea averilor. Proiectul, prezentat de către tânărul Victor Ponta la o ședință internă de partid unde erau prezenți Adrian Năstase și alți lideri PSD, era atât de radical, încât, se pare, după ședință, Șerban Mihăilescu (supranumit de presă „Micky Șpagă") ar fi zis: „Bă Victore, o să muriți la bloc, bă [dacă legea va fi adoptată în forma inițială, extrem de dură - nota mea\\u

Între 2007 şi 2008, guvernul a fost alcătuit în principal din membri ai Partidului Naţional Liberal (PNL), în frunte cu prim-ministrul Călin Popescutăriceanu. În ansamblul său, perioada 2004 – 2008 a fost una de relativă prosperitate şi creştere economică. Coaliţiile de centru-dreapta care au guvernat între aceşti ani au adoptat o serie de reforme economice şi fiscale (i.e., introducerea impozitului unic) menite să încurajeze sectorul privat şi investiţiile străine. Cu toate acestea, cea mai mare parte a creşterii economice înregistrate în acest interval s-a datorat creditelor, consumului şi banilor trimişi acasă de cei peste 3 milioane de români care trăiesc în străinătate (cei mai mulţi, în Spania şi Italia).[26]

Spectrul crizei financiare globale nu a atras atenţia politicienilor români, care erau ocupaţi cu alegerile generale din 2008 şi cele prezidenţiale din 2009. În 2008, partidul preşedintelui Băsescu (PD-L) a câştigat majoritatea relativă şi a format un guvern de coaliţie cu inamicii săi politici, social-democraţii. Alianţa s-a destrămat înaintea alegerilor prezidenţiale, când PSD-ul a plecat de la guvernare. Traian Băsescu a câştigat la mustaţă un al doilea mandat de preşedinte al României în 2009. Ulterior, a reuşit să formeze un nou guvern de coaliţie, condus de partidul său, PD-L.

Tema principală a campaniilor PD-L şi ale lui Băsescu a fost lupta împotriva corupţiei. Subiectul a devenit însă neinteresant la începutul lui 2010, când România s-a pomenit în pragul colapsului economic. Pentru a-l evita, guvernul şi preşedintele Băsescu s-au adresat Fondului Monetar Internaţional şi Uniunii Europene care au oferit împrumuturi României impunând însă condiţii foarte stricte. Pe acest fundal, guvernul României a adoptat în

26 Pe termen mediu și lung, efectele negative ale emigrării masive a românilor peste hotare - numită sugestiv de Sorin Antohi și cu trimitere cinematografică Marea Evadare - nqt depășesc câștigurile pe termen scurt (prin remitențe/banii trimiși rudelor rămase acasă). Deja România se confruntă cu o serie de astfel de efecte negative cum ar fi îmbătrânirea populației, deficit de forță de muncă (mai ales calificată), natalitate scăzută etc.

mai 2010 o serie de măsuri dure de austeritate: angajaţilor bugetari li s-au redus salariile cu 25%, anumite categorii de pensii au fost impozitate, valoarea ajutorului social a scăzut, TVA-ul a crescut de la 19% la 24%, iar numeroşi angajaţi din sectorul public au fost disponibilizaţi. Criza economică şi măsurile de austeritate au constituit o lovitură şi pentru sectorul privat şi potenţialii investitori străini. Consecvent ideologiei asumate, PD-L a marşat în continuare pe necesitatea privatizării companiilor de stat şi pe flexibilizarea forţei de muncă. Cea din urmă măsură a fost pusă în practică prin adoptarea unui nou cod al muncii, ce avantaja patronatele în raport cu angajaţii şi care a condus practic la o diminuare şi mai mare a forţei sindicatelor.

Începând cu 2015, după ce PD-L şi Traian Băsescu deveniseră istorie, prin intermediul mass-mediei şi acţiunilor Departamentului Naţional Anticorupţie (DNA), românii au aflat că, în vreme ce propovăduiau auteritatea, competiţia, piaţa liberă şi lupta anticorupţie, apropiaţi ai fostei puteri (PD-L şi Traian Băsescu) erau implicaţi în scheme financiare oneroase şi ilicite, care le-au adus profituri uriaşe. Mă refer aici la scandalurile legate de Agenţia Naţională de Restituire a Proprietăţilor (ANRP), cumpărarea de licenţe Microsoft sau contractul EADS (despre care nu se mai ştiu prea multe lucruri). Cazul ANRP ilustrează cu prisosinţă fenomenul de privatizare a puterii, înţeleasă ca „acaparare a unor funcţii sau organizaţii distincte care aplică reguli diferite în funcţie de persoană”.407 Mai exact, nu toţi urmaşii şi beneficiarii legitimi ai unor proprietăţi confiscate de regimul comunist au putut beneficia (cu celeritate sau nu) de restituirea acestora sau de primirea de compensaţii. Principalii beneficiari au fost intermediarii, aşa-numiţii „samsari de drepturi litigioase”, oameni cu relaţii în sfera puterii care au cumpărat pe nimic drepturile litigioase de la moştenitorii de drept – şi aproape imediat au recuperat respectivele proprietăţi sau despăgubiri (adeseori mult peste valoarea reală a respectivelor proprietăţi). Cazul

ANRP reprezintă un exemplu de efect pervers: efecte contrare intenţiilor nobile de reparare a unor nedreptăţi din trecut.408

Tragedia din clubul Colectiv din Bucureşti (2015) a fost urmată de noi dezvăluiri despre efectele criminale ale legăturilor corupte dintre sectorul public şi cel privat. Infecţiile nosocomiale cărora le-au căzut victimă răniţii de la clubul Colectiv au ridicat noi semne de întrebare cu privire la calitatea asistenţei medicale din sistemul public. O investigaţie jurnalistică iniţiată de Cătălin Tolontan, Mirela Neag şi Răzvan Luţac a dezvăluit faptul că dezinfectanţii furnizaţi către multe spitale din ţară de firma privată românească Hexi Pharma erau diluaţi şi deci ineficienţi.409 Contractele cu unităţile spitaliceşti de stat ar fi fost câştigate de Hexi Pharma prin mijloace ilicite şi ilegale (ce au implicat, se pare, sume de bani acordate responsabililor din sistemul public de sănătate). Cu mult înainte de a ajunge în faţa judecătorilor, patronul firmei s-a sinucis – un eveniment care a provocat speculaţii cu privire la posibilele legături dintre acesta şi serviciile secrete autohtone.

Anul 2016 a fost marcat şi de alte evenimente care făceau trimitere la captura statului de către interese private. De data aceasta, nu mai era vorba de simpli întreprinzători privaţi care reuşiseră să penetreze sferele înalte ale guvernării, ci de persoane care aveau, se pare, legături strânse la vârful serviciilor secrete. Este vorba de cazul lui Sebastián Ghiţă, un tânăr cu afaceri în industria IT care a făcut o avere fabuloasă din contractele cu statul, contracte ce vizau informatizarea unor activităţi din sectorul public şi mai ales din domeniul siguranţei naţionale. Pus sub acuzare, Ghiţă a fugit din ţară şi a făcut dezvăluiri (parţiale) despre relaţiile sale strânse cu fostul director operativ al SRI şi şefii unor parchete. Dezvăluirile lui Ghiţă – care va primi statutul de azilant politic în Serbia – au confirmat suspiciunile unei părţi a opiniei publice cu privire la existenţa unui aşa-numit „Sistem” (sau *Deep State*) ori – mai nou – un „Stat paralel” care ar conduce de

fapt România. Potrivit lui Ghiţă, „Sistemul” ar fi alcătuit din şefi ai serviciilor secrete, procurori şi judecători, care – sub umbrela luptei anticorupţie – ar exercita o putere discreţionară asupra politicii şi afacerilor din România. Paradoxal, fostul preşedinte Traian Băsescu, cel căruia i se atribuise paternitatea „Sistemului”, a făcut declaraţii publice în care susţinea afirmaţiile fugarului Sebastián Ghiţă. Declaraţiilor de mai sus li s-au adăugat numeroase alte devoalări cu privire la mecanismele luptei anticorupţie. Fără îndoială, aceste dezvăluiri trebuie privite cu rezerve întrucât ele sunt făcute de foşti funcţionari şi politicieni care sunt în prezent puşi sub acuzare pentru corupţie sau au fost condamnaţi (în primă instanţă sau definitiv) pentru astfel de fapte sau pentru infracţiuni economice. Cu toate acestea, spusele celor care se consideră acum „victime ale Sistemului” permit spectatorilor să arunce o privire fugară în culisele spectacolului anticorupţie.

Priveliştea nu este deloc atrăgătoare. Pe fundal, există o percepţie generală (atât internă, cât mai ales externă) potrivit căreia România este cea mai coruptă ţară din UE. Datele Eurobarometrului special pe tema corupţiei din 2017 ne mai spun însă şi altceva. Potrivit acestui sondaj realizat pe eşantioane reprezentative ale populaţiei adulte a ţărilor membre ale UE, ţările cu cel mai mare procent de cetăţeni care susţin că fenomenul corupţiei este „foarte răspândit” şi „răspândit” sunt Grecia (96%), Spania, Cipru şi Croaţia (cu câte 94%), Lituania (93%) şi Portugalia (91%). În România, 80% dintre cei intervievaţi spun că actele de corupţie sunt „foarte răspândite” şi „răspândite”. Procentele respondenţilor spun acelaşi lucru despre corupţia din ţările lor sunt de 67% în Franţa, 65% în Belgia, 55% în Marea Britanie şi 51% în Germania. Potrivit lui Cunningham, o versiune actualizată a unui raport anticorupţie din 2014 al Comisiei Europene care releva probleme similare în ţările vestice nu a mai fost publicată din pricina „presiunilor unora dintre aceste ţări, inclusiv Franţa, care [în 2017, când urma să fie publicat

raportul CE actualizat] se afla în toiul campaniei electorale, care se temeau că datele din raport ar putea provoca tumult politic pe plan intern".410 Subliniez totuşi că, din punct de vedere metodologic, *percepţiile* cu privire la fenomenul corupţiei sunt indicatori cu un grad de validitate extrem de discutabil cu privire la amploarea fenomenului în cauză.

Unele interpretări extreme par a lăsa impresia că fenomenul corupţiei ar fi exclusiv românesc – un alt laitmotiv contemporan al excepţionalismului (etern) al României. Fără a încerca în vreun fel să justific şi cauţionez corupţia, menţionez că, spre dezamăgirea unora, nu suntem unici nici la acest capitol. În 1995, fiul preşedintelui Slovaciei a fost răpit, sedat şi dus în Austria, unde a fost predat poliţiei întrucât exista un mandat pe numele acestuia pentru infracţiuni economice. Răpirea a fost pusă pe seama premierului de atunci Vladimir Meciar, ca exponent al unor interese politice şi economice opuse celor ale preşedintelui Michal Kovăc. În februarie 2018, jurnalistul slovac Jân Kuciak şi logodnica sau au fost asasinaţi de persoane rămase până în prezent neidentificate. Kuciak investiga o serie de infracţiuni economice (evaziune fiscală) ale unor oameni de afaceri apropiaţi de vârfurile puterii din Slovacia. Moartea sa a generat o serie de proteste masive ce au culminat cu demisia prim-ministrului slovac Robert Fico.

Oficiul European de Luptă Anti-Fraudă (OLAF) desfăşoară în prezent o investigaţie cu privire la o posibilă fraudă cu fonduri europene comisă de miliardarul ceh cu afaceri în domeniul agriculturii şi mass-mediei, Andrej Babis, despre care se mai spune că, înainte de 1989, ar fi fost agent al serviciilor de securitate externă cehoslovace. Babis este în prezent prim-ministrul Republicii Cehe; partidul său AN02011 („Acţiunea cetăţenilor dezamăgiţi 2011") a obţinut 29% din voturi la alegerile legislative din 2017, candidând pe o platformă populistă anticorupţie.

Vecinul maghiar Viktor Orbăn, copilul teribil al UE, a făcut de asemenea obiectul unor acuzaţii de corupţie, iar

regimul său este caracterizat de unii autori în termeni de regim neopatrimonial. După cum notează Szelenyi, „bineînţeles, regimul [lui Orbăn] este de asemenea corupt, dar unicitatea sa este dată nu de amploarea corupţiei, ci de amploarea redistribuirii ori transferării averilor de la vechii proprietari către noi persoane, loiale regimului”.[27]

Dacă, aşa cum se spune, Liviu Dragnea – la acest moment liderul absolut al PSD – doar visează la o autostradă ce ar lega Bucureştiul de Alexandria (reşedinţa judeţului său de baştină), Orbân – un pasionat al fotbalului – a reuşit să fie martorul inaugurării unui stadion ultramodern şi a unei academii de fotbal în comuna sa natală, Felesut. Capacitatea stadionului ultramodern cu alură de catedrală este de 3.800 de spectatori, dublul populaţiei localităţii, iar echipa locală de fotbal poartă numele celebrului fotbalist maghiar Ferenc Puskăs, care, probabil, în timpul vieţii sale nu a văzut localitatea decât, cel mult, în poze.411 Potrivit speculaţiilor din presa internă şi internaţională, complexul sportiv reprezintă un cadou făcut lui Orbăn de cei pe care i-a ajutat să se îmbogăţească în timpul regimului său, printre aceştia numărându-se şi primarul din Felesut.412 Pe români, exemplul de mai sus îi trimite cu gândul la evoluţia din comunism a satului natal al lui Ceauşescu şi la fosta echipă de fotbal F.C. Olt Scorniceşti.413

În 2015, Polonia a fost zguduită de aşa-numitul scandal „Waitergate”, numit astfel datorită faptului că ospătarii din restaurantele de lux ale Varşoviei ar fi fost

---

27 Ivăn Szelenyi, „Capitalisms after Comunism“, New Left Review, nr. 96, 2015, p. 12. Potrivit lui Szelenyi, „procesul a început cu naționalizarea pensiilor private și a continuat cu reinstituirea controlului statului asupra vânzărilor de produse din tutun. înainte, toate magazinele și benzinăriile puteau vinde produse din tutun, care reprezentau o parte însemnată a veniturilor acestora. Ulterior, guvernul Orbăn a transferat aceste profituri către Agenția Națională de Gestionari ai Magazinelor de Tutun, care au monopol exclusiv asupra vânzărilor produselor din tutun [...]. Cine a primit licențe pentru a gestiona astfel de magazine? Aproape în exclusivitate cei loiali FIDESZ“ (ibidem', traducerea îmi aparține).

implicaţi în operaţiuni de interceptări ilegale ale politicienilor sau oamenilor de afaceri care îşi făceau veacul prin aceste stabilimente, cheltuind sume echivalente cu sau mai mari decât salariul minim lunar pe economie pentru o singură masă.414 Prin intermediul înregistrărilor realizate cu ajutorul microfoanelor plasate în scrumiere şi alte obiecte, publicul polonez a putut afla cu stupoare ce fel de discuţii se poartă între mai-marii Poloniei.

Pe lângă conversaţii despre aranjamente politice şi economice oneroase, aveau loc şi – eufemistic spus – „schimburi de idei" cu privire la politica externă a ţării. Ministrul de externe de atunci al Poloniei, Radosław Sikorski, îi spunea ministrului de finanţe Jacek Rostowski că alianţa cu SUA este un „rahat" „lipsit de valoare" şi că se teme că „vom intra într-un conflict şi cu ruşii, şi cu nemţii, dar vom considera că totul e minunat fiindcă le-am făcut sex oral americanilor".415 Publicul românesc are probabil senzaţia dedéjà vu întrucât presa din ţară i-a atribuit fostului preşedinte Băsescu o serie de declaraţii ce trădau disponibilitatea sa de a se angaja în acţiuni similare în raport cu „licuriciul cel mare"; identitatea reală a insectei gigant nu a fost dezvăluită, dar multe voci consideră că ar fi vorba de SUA.

Repet, cele de mai sus nu reprezintă în niciun fel o încercare de cauţionare a corupţiei din România. Am vrut doar să chestionez mitul excepţionalismului românesc *absolut* (şi) la capitolul corupţiei şi reiterez faptul că exemple similare de corupţie, nepotism, trafic de influenţă se regăsesc cu prisosinţă şi în ţări vestice (e.g., Italia, Franţa, Spania, Grecia). Desigur, ar fi nu doar interesant, dar şi necesar un studiu care să-şi propună examinarea mecanismelor prin care doar unele dintre ţările corupte sunt singularizate şi ajung să reprezinte întruchiparea absolută a răului (ori exemple de manual pentru studiul şi condamnarea corupţiei).

Un element comun al exemplelor anterioare îl reprezintă speculaţiile potrivit cărora în spatele acestor

scandaluri s-ar afla serviciile secrete. România nu face excepţie. Şi aici există o percepţie larg răspândită (cu ajutorul unor politicieni, oameni de afaceri, dar mai ales al unor canale media) cu privire la implicarea masivă a serviciilor secrete (SRI, de regulă) în politică, justiţie şi economie. Reţelele acestor servicii în domeniile de mai sus ar alcătui aşa-zisul „Sistem" sau „Stat paralel". Vintilă Mihăilescu susţine că invocarea acestora de către unii lideri politici echivalează cu apelul la „cel mai vechi şi eficient mijloc de influenţare: *gândirea magică*" *16 Totuşi, o zicală din cultura populară atât de studiată de antropologi ne spune că nu iese fum fără foc şi ne-am putea întreba care sunt elementele care stau la baza formării acestei percepţii.

Potrivit unei investigaţii de presă, încă din 2014 România avea 60 de angajaţi în serviciile interne (doar în SRI, în acest caz) la suta de mii de locuitori şi – potrivit acestui criteriu – era pe locul întâi în lume, urmată de Polonia cu 13 angajaţi la 100.000 de locuitori şi de SUA, cu 11, 3.417 în cifre absolute (i.e., număr de angajaţi), România se afla pe locul al doilea în lume (12.000 de angajaţi în SRI) după SUA (35.344 de angajaţi).418 Când se iau în calcul atât numărul de angajaţi, cât şi populaţia ţării, perspectiva devine mai puţin sumbră, România aflându-se pe locul 20, ultimul, dintr-un număr de 20 de ţări analizate.419 În evaluarea acestor informaţii, trebuie avute în vedere următoarele: 1) cifrele se referă doar la SRI, dar acesta nu este singurul serviciu intern de informaţii;

2) comparativ cu serviciile similare din alte ţări analizate, SRI este singurul care ţine secret numărul de angajaţi420;

3) cifrele se referă la angajaţi şi nu la agenţi secreţi; este posibil ca, asemenea multor alte organizaţii guvernamentale, şi SRI-ul să fie afectat de supradimensionarea aparatului tehnic-administrativ (funcţionari, personal de deservire etc.) în detrimentul

celui operativ.[28]

Bugetele alocate tuturor serviciilor secrete cresc de la an la an, iar această creştere este mai mare decât cea înregistrată pentru alte domenii. Potrivit unuia dintre singurele articole pe această temă publicat în *Ziarul Financiar*, în 2010 statul român cheltuia 4 miliarde de euro cu 260.000 de angajaţi ai serviciilor speciale şi ai armatei; acelaşi stat român cheltuia doar 6, 7 miliarde de euro cu peste 1, 1 milioane de angajaţi în sectorul de stat (medici, funcţionari publici civili, profesori, asistenţi medicali, educatoare, învăţători etc.).421 Ironic, creşterea bugetelor serviciilor a avut loc şi în timpul guvernărilor PSD, partid care, declarativ, se luptă cu „Statul paralel" şi ai cărui lideri se consideră victime ale acestuia. Potrivit lui Lucian Davidescu, în ultimii patru ani (deci şi sub guvernările PSD) „bugetul SRI a crescut cu mai mult de 100%, de la 224 de milioane de euro la 500 de milioane de euro, în vreme ce PIB a crescut cu mai puţin de 50%".422 în cifre brute, „SRI a reuşit astfel să depăşească chiar şi la

28 Alături de și în conexiune cu supradimensionarea unor segmente, ar trebui luate în discuție și alte procese ce țin de patologia organizațiilor. Multe dintre instituțiile statului român sunt, se spune, afectate de fenomenele nepotismului ori a „familializării" lor (i.e., angajarea soților, soțiilor, copiilor și a altor rude). Dacă admitem că aceste practici sunt larg răspândite în instituții civile în ciuda monitorizării lor de către cetățeni, partide, DNA și organizații non-guvernamentale, ne putem întreba ce se întâmplă în cadrul serviciilor secrete care, prin definiție, sunt închise, opace și scapă controlului civil. Poate că supradimensionarea unor segmente organizaționale se datorează și acestor fenomene de familializare a serviciilor: dacă soția sau copiii unui James Bond autohton nu sunt ei înșiși James Bonzi, copiii și/sau soția pot fi parcați într-un post de analist sau într-unul călduț, funcționăresc, în cadrul serviciilor. Acest lucru ar explica, parțial, nevoia crescândă de fonduri. Nevoia de fonduri mai poate fi explicată și prin supradimensionarea cheltuielilor cu echipamentele necesare pentru SIGINT - culegerea de informații prin interceptarea comunicațiilor. Și în cazul serviciilor din alte țări există tendințe similare; unii analiști critică însă supra-dezvoltarea SIGINT în detrimentul HUMINT - culegerea de informații prin agenți/surse umane. Lucrurile se pot complica, în sensul de suspiciuni de corupție, atât timp cât achizițiile echipamentelor necesare SIGINT nu sunt supuse unui control public/parlamentar strict.

cheltuiala absolută Franţa (300 mii. e) şi Germania (350 mii. e)”.423

Consemnez totuşi o recentă încercare de revoltă în raport cu serviciile, revoltă concretizată prin propuneri de reducere a fondurilor la rectificarea bugetară din august 2018. Reuniunea Consiliului Suprem de Apărare a Ţării (CSAT) din 4 septembrie, organism care ar fi trebuit să-şi dea avizul consultativ asupra rectificării bugetare, s-a încheiat fără niciun rezultat întrucât şefii serviciilor secrete au susţinut că aceste tăieri le-ar împiedica să îşi atingă obiectivele de asigurare a securităţii naţionale. Revolta este doar aparentă pentru că, per total, alocările de la buget pentru siguranţă naţională au crescut comparativ cu 2017, dar, se pare, nu au crescut atât de mult pe cât şi-ar fi dorit-o unii.

Urmare a unor controverse legale în care a fost implicată şi Curtea Constituţională, recent au fost denunţate şi desecretizate unele protocoale de colaborare între serviciile secrete şi diverse instituţii din sfera justiţiei. Potrivit criticilor DNA, aceste protocoale ar atesta faptul că SRI i-ar fi influenţat atât pe procurori, cât şi pe judecători în înfăptuirea actului de justiţie. De altfel, dezvăluirile unor foşti apropiaţi ai puterii care acum sunt ei înşişi puşi sub acuzare sau condamnaţi penal par a da consistenţă acestor critici sau, cel puţin, par să ilustreze faptul că, în unele cazuri, procurorii DNA au dat dovadă de exces de zel şi au comis abuzuri în investigarea unor cazuri.

Elementele de mai sus sugerează faptul că denunţarea existenţei unor forţe obscure ori a aşa-zisului „Sistem” de către unii politicieni nu constituie un exemplu de „gândire magică” pură sau, mai trist, elucubraţii. Cel puţin din punctul de vedere al dimensiunilor lor şi al resurselor alocate, percepţia cu privire la implicarea serviciilor secrete în mai toate punctele-cheie ale societăţii româneşti nu pare a fi neîntemeiată. Există şi alte tipuri de argumente care ar putea fi invocate. Bunăoară, s-a acceptat necritic ideea potrivit căreia în anii ’90 şi mai ales

în perioada premergătoare aderării la NATO, serviciile secrete româneşti au fost radical reformate. Pensionarea (forţată sau nu) a personalului fostei Securităţi reprezintă o parte a schimbării, dar pentru reformă este nevoie şi de schimbarea culturii organizaţionale şi a *Weltanschauung-ului* acesteia. Or cele din urmă se pot perpetua în orice organizaţie, în ciuda schimbărilor de personal. S-ar putea specula că vechea obsesie a fostei Securităţi de a se infiltra în tot şi în toate s-a transmis noilor de generaţii de agenţi secreţi şi au fost puse în practică de acestea, mai ales în condiţiile în care controlul civil (parlamentar) al serviciilor a fost, mai degrabă, o ficţiune.

În anii ’90, când, se spunea, serviciile erau încă timorate şi spuse unui proces de restructurare şi reformare, chipurile, radical, antropologul american Katherine Verdery, care fusese supravegheată extensiv în România de Securitate pe vremea lui Ceauşescu, a realizat că mai este încă în atenţia serviciilor secrete „democrate”, prin – culmea! — acelaşi ofiţer care se ocupase de cazul ei anterior lui decembrie 1989. Verdery a reuşit să obţină o scurtă întrevedere cu Virgil Măgureanu (pe atunci directorul SRI) pe scările din faţa clădirii guvernului şi, după ce i-a expus cazul ei, acesta i-a replicat: „Nu cred că este pe linia noastră”. Aşadar, „la şase ani după revoluţie existau mai multe linii decât cea a SRI-ului”.424 Pe aceleaşi coordonate, în 2007, întrebat dacă consideră că sunt prea mulţi ofiţeri de informaţii în România, Mircea Geoană – pe atunci liderul PSD – a răspuns: „Nu ştim câţi suntem, în primul rând”. Bâlba a fost interpretată ca greşeală freudiană de exprimare şi a făcut deliciul adversarilor săi politici vreme îndelungată, dar nu a stârnit alte îngrijorări civico-politice serioase cu privire la tema în sine (i.e., numărul de agenţi ai serviciilor interne).

Ceea ce a dat, se pare, avânt încercărilor de extindere a influenţei serviciilor în viaţa publică internă a fost politica principalului aliat strategic al României după atentatele din 11 septembrie 2001. Este posibil ca şefii serviciilor secrete române să fi intuit că, atât timp cât

colaborează pe deplin şi necondiţionat cu SUA în lupta împotriva terorismului interpretând simultan partitura luptei anticorupţie, eventualele excese şi deraieri rezultate din implicarea lor în politica internă a ţării şi în sectorul privat, pentru profituri personale, le vor fi trecute cu vederea.[29]

Amestecul serviciilor în economie s-ar fi făcut şi prin intermediul unor firme acoperite ori prin plantarea unor persoane de încredere la vârful unor companii private – un alt element de continuitate cu trecutul apropiat. Pe lângă agenţii activi pe deplin conspiraţi, astfel de persoane erau foşti ofiţeri care, după pensionare, lucrau cu precădere în firme private de telecomunicaţii, IT, echipamente de securitate, servicii de pază sau în domeniul financiar-bancar. Cosemnez aici şi fenomenul „privatizării Securităţii" analizat de istoricul Marius Oprea, care se referă la constituirea unor structuri de spionaj intern în cadrul unor firme private şi pentru beneficiile acestora.425 Cel mai celebru caz este cel al structurii aferente firmei Gelsor, a lui Sorin Ovidiu Vântu. Structura respectivă includea foşti ofiţeri ai Securităţii şi „specialişti proveniţi de la fostul Institut de Economie Mondială, mulţi dintre ei foşti ofiţeri sub acoperire [...]. Dosarele Gelsor constituiau radiografieri complete, inclusiv cu date secrete privind întreprinderile cu capital de stat".426 Informaţiile respective reprezentau o mină de aur pentru orice actor

29 Ronnan Farrow, jurnalist și fost colaborator al administrației Obama, susține că rolul diplomației americane a trecut printr-o serie de transformări radicale după 11 septembrie 2001. Farrow susține că, după sângeroasele atentate de la WTC, armata și serviciile secrete au căpătat o importanță tot mai mare în politica americană externă și deplânge faptul reprezentanții acestora tratează direct, peste capul și uneori fără știrea diplomaților de profesie, cu unele dintre țările implicate în războiul global împotriva terorismului. Astfel de contacte și tratative s-ar realiza direct între serviciile secrete și comandanții armatelor din SUA și din diverse alte state. Autorul menționat se referă la țări precum Pakistan sau Afganistan, însă e posibil ca acest lucru să se întâmple și în cazul altor aliați. Vezi, Ronnan Farrow, War on Peace: The End of Diplomacy and the Decline of American Influence, W.W. Norton & Company, Inc., New York, 2018.

(român sau străin) interesat de procesul de privatizare. Evident, legăturile acestei structuri cu SRI-ul păreau a fi strânse: Radu Timofte, director al SRI la acea vreme, circula cu o maşină pusă la dispoziţie, din mărinimie, de Sorin Ovidiu Vântu, prietenul său.

Prezenţa (semnificativă, după unii a) serviciilor în economia românească nu părea să stârnească motive de îngrijorare pe plan extern. Dimpotrivă, la mijlocul anilor ’90, ambasadorul de atunci al SUA în România i-a declarat lui Katherine Verdery: „Atât timp cât economia este transformată în direcţia capitalismului, de ce să ne îngrijorăm că în spatele acestor transformări s-ar afla serviciile secrete? Nu ne dorim decât să existe oameni care să fie motivaţi pentru instaurarea domniei legii (*rule of law*, în original)”. 427 Ar trebui totuşi să ne îngrijorăm, spune Verdery, întrucât „deşi serviciile secrete sunt familiarizate cu principiile economiilor de piaţă, participarea într-o economie globală capitalistă nu le va transforma automat în capitalişti model”.428 Invocând exemplul lui Putin a cărui Rusie este formal capitalistă, Verdery subliniază faptul că „el şi aliaţii săi s-au dovedit a fi capabil de a corupe alegerile prezidenţiale din cea mai puternică democraţie a lumii şi au făcut acest lucru folosindu-se de manevrele standard ale KGB-ului: cultivarea confuziei, dezinformării şi a incertitudinii. [Acest lucru] nu prea seamănă cu procesul de «transformare în capitalişti a agenţilor serviciilor secrete», cum se aştepta ambasadorul SUA, ci, mai degrabă, cu procesul de corupere definitivă ori ultimă a normelor capitalismului vestic”.429

În plus, tot cu titlu ipotetic, nu trebuie să ignorăm rolul unor factori precum arivismul, dorinţa de putere şi/sau de înavuţire a unora dintre capii acestor servicii. Fără îndoială, beneficiile oficiale ale cadrelor şi şefilor din servicii (salarii, pensii, alte gratuităţi etc.) sunt însemnate, comparativ cu cele ale altor angajaţi ai statului. Simultan, şi frustrările sunt mari, mai ales în condiţiile în care agenţii şi şefii lor, prin natura muncii lor de supraveghere

ori urmărire, sunt martorii consumului ostentativ al noilor îmbogăţiţi ai tranziţiei. Este probabil dificil să rezişti tentaţiei de a îi controla (dacă nu chiar de a-i exploata) pe unii dintre aceşti noi îmbogăţiţi ai tranziţiei despre care, potrivit informaţiilor culese, *ştii* că şi-au construit uneori averile prin mijloace necinstite. Aceasta este, de altfel, şi cheia în care publicul larg a interpretat probabil „dezvăluirile" cu privire la vacanţele petrecute de afaceristul fugar Sebastián Ghiţă alături de fostul prim adjunct al SRI Florian Coldea. Explicaţia alternativă, care l-ar absolvi pe Coldea de vina cultivării unor relaţii interesat-oneroase cu un civil controversat, ar fi cea potrivit căreia tânărul mogul ar fi acoperit al SRI şi, deci, coleg de muncă al lui Coldea – o explicaţie care, presupunând că ar fi reală, nu ar putea fi confirmată vreodată.

Pe lângă interesele economice personale ale cadrelor (de conducere) din servicii, nu trebuie neglijat rolul opţiunilor ori al preferinţelor personale. Desigur, personalul din serviciile secrete nu are voie să facă politică, dar asta nu înseamnă că acestor oameni le este interzis să gândească în termeni politici sau să aibă propriile simpatii şi antipatii politice. Ca în orice altă instituţie (de stat sau privată), şi în servicii ar trebui să întâlnim tabere politice; în acest caz, este posibil ca existenţa unor facţiuni de acest tip să fi avut un rol benefic, asigurând un relativ echilibru şi temperând excesele unidirecţionale ale uneia sau alta din tabere.

Motivul central al controverselor şi polarizării politice din ultimii ani l-a reprezentat lupta anticorupţie dusă de DNA. Criticii DNA susţin că instituţia în discuţie a politizat excesiv această luptă, ţintindu-i cu precădere pe adversarii fostului preşedinte Traian Băsescu şi ai PD-L. Susţinătorii DNA au încercat să minimizeze aceste acuzaţii. Una din scuzele oferite de fanii DNA pentru acţiunile sale are următoarea logică: admiţând că persoane corupte se găsesc în toate partidele, ponderea acestora tinde să fie mai ridicată în partidele mai mari, mai ales în

cazul în care acestea au fost la guvernare perioade (mai) îndelungate (decât alte partide). Cum PSD a fost şi este cel mai mare partid politic post-1990, este normal ca acuzaţiile de corupţie şi investigarea acestora să fie mai numeroase în cazul social democraţilor. Adversarii DNA susţin însă că acest raţionament statistic nu poate fi susţinut atât timp cât, se pare, unele investigaţii anticorupţie care i-au vizat pe (cei apropiaţi de) „greii" PD-L (inclusiv companii multinaţionale) s-au soldat fără niciun fel de rezultat, ba unele chiar au fost închise datorită prescrierii faptelor.

În controversele legate de DNA, nu trebuie neglijat rolul extrem de important jucat de mass-media. Percepţiile publice asupra DNA-ului au fost, în mod natural, modelate de poziţiile vehiculate îndeosebi de televiziunile cu cifre de audienţă importante. Cum unele dintre aceste televiziuni şi instituţii media se aflau în proprietatea unor persoane acuzate şi/sau condamnate pentru corupţie sau alte infracţiuni, distorsiunile partizane erau inevitabile. Dincolo de astfel de distorsiuni, mai există şi alte elemente care au ridicat, probabil, semne de întrebare oamenilor obişnuiţi.

Efectele acţiunilor DNA, dar mai ales al reflectării lor în mass-media şi în rândul votanţilor sunt, de asemenea, importante. Suspiciunile cu privire la imparţialitatea acţiunilor DNA vizau nu numai politizarea lor, ci şi altceva. Aşa cum pentru a dansa tango, este nevoie de două persoane, şi actele de corupţie implică două părţi: „corupătorii" şi cei corupţi de aceştia. „Corupţii" – mulţi dintre ei oameni politici şi/sau membri ai administraţiei publice – erau mediatizaţi intens, dar „corupătorii" nu beneficiau de o atenţie similară din partea presei. Astfel, s-a creat impresia că unii corupători au scăpat nepedepsiţi, mai ales în cazurile în care era vorba de reprezentanţi ai unor companii multinaţionale. De asemenea, perceputa ineficienţă în recuperarea prejudiciilor din dosarele de corupţie – o sarcină care revenea altor instituţii ale statului – a alimentat rezervele unei părţi a publicului în raport cu DNA.

Mai departe, deşi pe plan extern, DNA-ul a fost prezentat ca un model al luptei anticorupţie, puţine ţări din regiune care se confruntă cu aceleaşi probleme s-au grăbit să îl adopte. Din acest punct de vedere, „România tinde să semene mai puţin cu vecinii săi din Europa Centrală şi de Est şi mai mult cu Italia […]. Deşi mii de politicieni italieni au fost puşi sub acuzare [în operaţiunea «Mâini curate» de la începutul anilor ’90], iar formele de corupţie s-au schimbat, evaluările experţilor şi opiniile exprimate de italieni în sondaje de opinie relevă existenţa unor dubii larg răspândite cu privire la diminuarea fenomenului de corupţie”.430 Poate cel mai important şi dramatic efect al exceselor comise în operaţiunea „Mâini curate” a fost însă delegitimarea şi distrugerea partidelor politice tradiţionale din Italia – un fapt ce a permis ulterior apariţia unor formaţiuni politice populiste antisistem precum cea al lui Silvio Berlusconi sau Mişcarea 5 Stele a lui Beppe Grillo –, efecte perverse ale unei acţiuni cu intenţii altminteri onorabile (i.e., lupta împotriva corupţiei).431

Epifenomene recente: conflictul dintre stânga proafaceri şi dreapta încremenită în proiect

Cu un scurt intermezzo tehnocrat, PSD (împreună cu diverşi aliaţi) s-a aflat la cârma ţării în ultimii şase ani. În „acte”, PSD se autodefineşte ca partid de stânga şi unele măsuri adoptate de acesta au vizat într-adevăr categoriile defavorizate despre care se spune că ar reprezenta electoratul său tradiţional. Totuşi, PSD nu a făcut mai nimic în direcţii care sunt, de obicei, apanajul stângii. Aşa cum am mai spus, codul muncii care, în timpul guvernării de centru-dreapta a lui Emil Boc, a făcut obiectul unor modificări radicale ce au sporit puterea angajatorilor şi au „flexibilizat” forţa de muncă nu a constituit un subiect pe agenda posibilelor reforme ce ar trebui promovate de un partid de stânga. PSD a rămas surd şi mut în raport cu recentele greve şi conflicte de muncă din mediul privat, iar abuzurile şi acţiunile de intimidare ale patronatelor (îndeosebi ale multinaţionalelor) nu reuşesc nici măcar să

ajungă la ştirile televiziunilor anti-PSD.

Atitudinea PSD faţă de persoanele aflate în sărăcie a cunoscut, recent, o deviere spre dreapta. În iulie 2018, a fost adoptată o nouă variantă a legii privind venitul minim garantat (VMG). Potrivit unora dintre modificările aduse vechii legi, beneficiarii VMG nu vor mai putea refuza locurile de muncă oferite, iar dacă beneficiarul de ajutor social se află în imposibilitatea fizică de a presta activităţile aferente trasate de autorităţile locale (munca la nivelul comunităţii), un alt membru al familiei sale ar trebui să efectueze aceste activităţi pentru ca beneficiarul să nu îşi piardă ajutorul social. Valoarea VMG este de 141, 5 lei pe lună pentru o persoană singură. Ulterior, ministrul muncii şi justiţiei sociale (Lia Olguţa Vasilescu din partea PSD) a declarat că guvernul va lua măsuri pentru a-i descuraja pe cei care nu vor să muncească (ori, în limbajul dreptei, pe asistaţii sociali) şi va oferi stimulente însemnate angajatorilor privaţi care angajează şomeri sau alte persoane care primesc ajutor social.

Impozitarea progresivă şi adoptarea unor politici de redistribuire menite să reducă amploarea inegalităţilor reprezintă, de asemenea, subiecte tabu pentru PSD. Nu acelaşi lucru se poate spune despre reducerea aşa-zisei „poveri" fiscale şi a contribuţiilor la stat ale firmelor private. Dimpotrivă, când vine vorba de noi facilităţi pentru angajatori, în guvernul PSD-ALDE se găsesc imediat oameni săritori. Acesta pare a fi cazul ministrului (PSD al) finanţelor Orlando Teodorovici, care a declarat recent că obligativitatea oferirii unui salariu minim ar trebui să dispară din sectorul privat.432 Poziţia lui Teodorovici nu e nouă: la conferinţa „Cooperarea economică româno-germană: Noi perspective", organizată în iunie 2013 la Berlin de către Deutsche Bank, prim-ministrul pe atunci Victor Ponta declara că intenţia sa este de a deveni cel mai probusiness social democrat.433

De cealaltă parte, dreapta (parlamentară şi extraparlamentară) pare debilă, incapabilă să canalizeze eficient nemulţumirile unora în raport cu PSD. Principala

temă de atac este anticorupţia, iar sloganul simplist „corupţia înseamnă sărăcie” este invocat maniacal şi propus ca panaceu al problemelor României. Liderii PNL alături de cei ai USR sau ai iniţiativei politice a lui Dacian Cioloş ignoră (deliberat sau nu) faptul că fenomenul corupţiei are cauze mai numeroase şi complexe. Trecută cu vederea este şi posibilitatea ca sensul cauzării să fie altul (i.e., sărăcia [generată de politici economice şi sociale proaste] generează corupţie). De asemenea, notez în treacăt că, deşi public susţin independenţa justiţiei şi lupta împotriva corupţiei, este posibil ca unii lideri ai PNL – care au, la rândul lor, schelete (a se citi „dosare penale”) în dulap – să îşi dorească la fel de mult ca unii lideri PSD temperarea ori intimidarea justiţiei.

Fără îndoială, corupţia reprezintă un fenomen grav în România (printre alte ţări) şi fără îndoială că el se regăseşte în sfere precum sistemul de învăţământ, sistemul public de sănătate (mai ales) şi administraţia publică. Totuşi, a insista obsesiv doar pe problema corupţiei nu reprezintă o strategie menită să atragă un număr mai mare de votanţi atât timp cât alte preocupări legitime ale publicului larg sunt ignorate cu desăvârşire, aşa cum este cazul îngrijorărilor legate de nivelul de trai (salarii, pensii etc.).

Referindu-mă doar la cele două partide „tradiţionale” PSD şi PNL, evoluţiile recente ale liderilor lor par a sugera faptul că, dincolo de etichete şi baletul politic pe care îl practică, cetăţenii simpli au de-a face cu un conflict generat de orgolii, dorinţa de putere şi mai ales de o teribilă sete de înavuţire sau – mai modest – de încercările de a-şi asigura o situaţie economică confortabilă (şi pentru generaţia următoare) într-un context intern şi extern marcat de incertitudine ridicată şi volatilitate extremă.[30]

În loc de concluzii

În acest capitol am abordat chestiunea excepţionalismului capitalismului autohton, pe fundalul

30p entru Familie, inițiatoarea formală a referendumului pe tema definirii familiei.

schimbărilor post-1990 şi a continuităţii cu trecutul apropiat. Premisele de la care am pornit au fost următoarele: fără îndoială că există diferenţe între noua ordine economică românească şi cea existentă în ţări dezvoltate cu economie de piaţă. Diferenţe există şi între ţările capitaliste, însă nu trebuie într-atât absolutizate până la a considera România un caz exotic şi unic, aşa cum o face discursul autostigmatizant al unor analişti buni la toate. Dimpotrivă, istoria secolului XX ne arată că, cel puţin în perioada interbelică, România se confrunta cu probleme similare (i.e., inegalităţi economice şi sociale dramatice, o birocraţie controlată politic sau – uneori – scăpată de sub orice control, corupţie, antreprenoriat autohton dependent de politic şi de resursele statului etc.).

Forme de capitalism politic au existat la începutul tranziţiei postcomuniste şi în ţări precum Ungaria sau Polonia. Mai mult, se pare că asistăm la o reînviere a capitalismului politic în ţări care până mai ieri constituiau exemple de bune practici în tranziţia la o economie de piaţă şi democraţie. În paginile anterioare, am discutat cazul Ungariei care, sub conducerea lui Viktor Orbăn, a căpătat accente iliberale, cavsidemocratice şi trăsături de sistem patrimonial.434 Chestiunea influenţei intereselor private asupra politicului rămâne o problemă şi în ţări avansate, unde corporaţiile au înregistrat o creştere spectaculoasă a puterii asupra proceselor electorale şi legislative. Probleme similare se înregistrează şi în unele ţări din UE sau chiar la nivelul conducerii UE (vezi, bunăoară, cazul lui José Manuel Barroso care, după ce a condus Comisia Europeană, s-a angajat într-un post de conducere la Goldman Sachs International).

Odată spulberate iluziile unicităţii cazului românesc, am luat în discuţie procesele prin care s-a ajuns la o astfel de nouă ordine economică, subliniind elementele de continuitate cu trecutul. După cum am menţionat la începutul acestui articol, după 1990 România a trecut printr-o serie de schimbări izomorfice instituţionale: un izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorităţi

percepută/percepute ca legitime (iniţial „Vestul civizilat”, apoi UE, FMI, SUA, NATO etc.) şi un izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele ori tipare de „succes” în condiţii de incertitudine ridicată.435 Nu adoptarea mimetică este problema; multe ţări şi organizaţii copiază formulele de succes ale altor state şi/sau organizaţii/firme. Pe aceeaşi linie a argumentelor lui Andrew Walder, se poate afirma că ordinea capitalismului politic a înflorit la noi (printre alte ţări) în condiţiile în care rata supravieţuirii fostelor elite comuniste (din eşaloanele inferioare şi mai ales din fostele servicii secrete) a fost ridicată şi nu au existat bariere instituţional-legale eficiente care să prevină însuşirea bunurilor publice de către persoane private (i.e., noile elite, care, aşa cum am spus, erau în majoritate formate din cele vechi).436 Efectele acestei continuităţi cu trecutul apropiat au fost înrăutăţite de inevitabila expansiune a logicii globale a neoliberalismului; atât ideologia neoliberală, cât şi reprezentanţii capitalului internaţional au găsit în România un teren fertil pentru a-şi urmări interesele economice, cu sprijinul unor guvernanţi uşor de cumpărat şi/sau pe fondul unei birocraţii de stat incompetente şi prădalnice.

În încheierea acestui capitol, apelez la o serie de indicatori obiectivi pentru a ilustra, parţial, efectele celor peste 20 de ani de capitalism politic combinat cu elemente ale capitalismului global neoliberal. Astfel, în 2016, România se situa pe penultimul loc în UE în privinţa produsului intern brut calculat la standardul puterii de cumpărare (SPC) 17.000 SPC *versus* 29.200 SPC media UE.437 Potrivit viceguvernatorului BNR, Florin Georgescu, economia subterană „din ţara noastră reprezintă 26, 3% din PIB (45 miliarde de euro la nivelul anului 2016), cu mult mai ridicată faţă de media ţărilor UE-28 care se situează la 17, 1% din PIB. Această contraperformanţă plasează România pe antepenultimul loc în clasamentul european, înaintea Croaţiei cu 26, 5% şi a Bulgariei cu 29, 5%”.438

Speranţa de viaţă la naştere – un indicator indirect al

nivelului de dezvoltare al unei ţări şi al condiţiilor de trai – era în 2016 de 75, 3 ani *versus* 81 de ani media UE.439 Rata mortalităţii infantile în România – un alt indicator indirect al condiţiilor de viaţă – era în 2016 una dintre cele mai mari din UE (7 decese la 1.000 de născuţi vii) aproape dublul mediei ratei mortalităţii infantile din UE (3, 6 decese la 1.000 de născuţi vii).440

În 2016, România se situa pe locul al doilea în UE după Bulgaria (eternul competitor în materie de contra-performanţă) în privinţa inegalităţilor de venit, măsurate prin raportul cvintilelor de venit S80/S20. Astfel, cei mai bine plătiţi 20% dintre români câştigau de 7, 2 ori mai mult decât cei mai prost plătiţi 20% dintre concetăţenii lor. Media acestui raport pentru UE era de se.441 La acelaşi capitol al inegalităţilor, potrivit informaţiilor existente la nivelul sistemului financiar bancar, „excluzându-i din calcul pe cele 3, 9 milioane de persoane care deţin depozite situate sub 100 de lei, pentru restul de 6, 4 milioane de deponenţi se înregistrează următoarea structură extrem de inegală: 62% *din deponenţi*, respectiv cei cu cele mai mici economii (3, 9 milioane de persoane), deţin numai *3>45% din valoarea depunerilor la bănci* (depozit mediu de 1.263 lei); 8% din deponenţi (O, 5 mii. persoane), reprezentând categoria celor cu economisire medie […], deţin 34% din valoarea economisirii (depozit mediu de 100 mii lei); 1, 63% *dintre deponenţi* (100 mii persoane), cu sume foarte mari, *deţin 4<fic din totalul economisirilor populaţiei* (depozit mediu de 570 mii lei); *O, 13% din deponenţi* (cca. 10 mii persoane), cu cele mai mari sume, *dispun de 14, 4% din economii* (în medie 2, 44 mii. lei/deponent), adică de cca. 4 ori mai mult decât prima grupă de mici deponenţi în număr de 3, 9 milioane persoane fizice”.442

De asemenea, ponderea salariilor în PIB în ultimul trimestru al anului 2017 era de 31, 4%, situând ţara noastră pe ultimele locuri din UE din acest punct de vedere; media ponderii salariilor în PIB în UE era de 37, 6%.443 După cum recunoştea Valentin Lazea, economist-

şef al Băncii Naţionale, la recenta lansare a Raportului Economic pentru România 2017, „[îl n România forţa de muncă este subplătită, iar capitalul este supraplătit. Capitalul ia aproape 60% din VNB (venitul naţional brut), iar forţa de muncă ia aproape 4 o%”.444 Deşi o astfel de reacţie la vârful BNR este lăudabilă, soluţia propusă de Lazea se înscrie în retorica obişnuită a BNR şi a actorilor politici situaţi la dreapta spectrului politic: avem nevoie de investiţii în infrastructură şi îndeosebi în autostrăzi şi drumuri. Regăsim în acest discurs „autostrada” ca metaforă şi măsură universală a dezvoltării socio-economice a României postcomuniste. Aşa cum Ceauşescu (alături de alţi lideri comunişti) avea obsesia „industrializării”, iar tona de oţel pe cap de locuitor reprezenta un indicator al progresului, „kilometrul de autostradă pe cap de locuitor” a devenit noua obsesie şi măsură a dezvoltării.445

Revenind la chestiunea indicatorilor, rata tinerilor cu vârste între 15 şi 24 de ani care nu erau cuprinşi în nicio formă de şcolarizare/pregătire formală şi nici nu aveau un loc de muncă (aşa-numita rată NEET – *Young people neither în employment not* în *education*) era în România anului 2017 de 15, 2%. Mai rău decât România stăteau Italia, cu o rată NEET de 20% şi Grecia – o ţară mult mai puternic afectată de recenta criză economică şi a datoriilor –, cu o rată NEET de 15, 8%. Media UE a ratei tinerilor care care nu erau cuprinşi în nicio formă de şcolarizare/pregătire formală şi nici nu aveau un loc de muncă a fost în 2017 de 10, 9%.446 Rata riscului de sărăcie înainte de transferurile sociale (i.e., fără a lua în calcul pensiile, pensiile pe caz de boală, ajutoarele de şomaj şi a alte forme de compensaţii sociale) era în 2016 de 48, 6%. Şi alte ţări UE aveau rate comparabile de sărăcie înainte de transferuri sociale (între 40% şi 50%), însă România ocupa primul loc la rata sărăciei după transferuri sociale (i.e., luând în calcul pensiile, pensiile pe caz de boală, ajutoarele de şomaj şi alte forme de compensaţii sociale), „ceea ce indică o slabă şi ineficientă

protecţie socială din partea statului”.447

Fără îndoială că în anii care au trecut de la căderea comunismului, România a înregistrat progrese la multe capitole, inclusiv la unii dintre indicatorii menţionaţi anterior. Cu toate acestea, tabloul schiţat mai sus ilustrează faptul că, prin comparaţie cu alte ţări din fostul bloc comunist, progresele înregistrate de România sunt mult mai palide. Situaţia dezastruoasă din 1989 a avut un efect asupra creşterii sau a decolării economice post-1990. Cel puţin sub aspectul resurselor naturale ale ţarii şi a situaţiei demografice din 1989, existau unele premise solide pentru dezvoltare, însă acestea nu au fost valorificate. Combinaţia dintre politic şi economic au condus la „capitalism politic”; presiunile globalizării şi apostolii neoliberalismului economic au găsit parteneri de nădejde în rândurile politicienilor şi guvernanţilor care au fost interesaţi de câştiguri imediate (şi ilicite sau, cel puţin, imorale) din privatizări sau distrugerea infrastructurii industriale a ţării, aducând din nou România într-o stare de dependenţă accentuată faţă de capitalul străin.448 Exemple ale profiturilor însemnate realizate de investitori străini (şi transferate în ţările de origine) simt numeroase mai ales în industria de retail sau în domeniul financiar-bancar. Cele de mai sus nu trebuie nicidecum interpretate în cheia unui naţionalism economic; investitorii autohtoni nu sunt deloc figuri angelice. Dimpotrivă, aceştia sunt uneori mai duri decât multinaţionalele în privinţa salariilor şi a condiţiilor de muncă oferite angajaţilor şi – nativi fiind – sunt mai abili în coruperea autorităţilor publice, indiferent de domeniul de activitate. În plus, după cum am menţionat anterior, de multe ori succesul antreprenorilor români nu ar fi fost posibil în absenţa resurselor statului, a sifonării acestora şi/sau a protecţiei politice oferite de stat.[31]

---

31 Chiar și în cazul afacerilor a căror dezvoltare spectaculoasă nu a depins direct de stat, proprietarii acestora par a căuta „sprijinul“ statului. Fiica unuia dintre cei doi patroni români ai lanțului de retail de materiale de construcții și amenajări interioare Dedeman, școlită în

Anexa 1

Elemente tehnice ale analizei recrutării în PCR

Variabilele incluse în analiză

Deşi majoritatea variabilelor pe care le-am folosit în analize nu necesită explicaţii, le sunt dator cititorilor cu lămuriri în privinţa unora dintre indicatorii pe care mă bazez. Pentru „membru PCR", am folosit un item care îi întreba pe respondenţi dacă au fost membri PCR înainte de 1990. Răspunsurile au fost înregistrate în următoarele categorii: „Nu (= 1)"; „Da, [am fost] membru obişnuit" (= 2); „Da, [am fost] membru cu o funcţie de autoritate la nivel local" (= 3); „Da, [am fost] membru cu o funcţie de autoritate la nivel central, în C.C. al PCR sau în guvern" (= 4); non-răspunsurile (cei care au refuzat să răspundă) au fost înregistrate într-o categorie separată. În chestionare nu au existat întrebări referitoare anul în care respondenţii au intrat în partid, cât timp au fost membri de partid şi dacă au fost vreodată excluşi din partid înainte de 1990. Astfel, variabila „membru de partid" se referă la situaţia în care respondentul a deţinut *vreodată* calitatea de membru PCR.

De asemenea, în aceste eşantioane reprezentative la nivel naţional s-au regăsit şi trei respondenţi care susţineau că au deţinut funcţii de autoritate la nivel central/în guvern sau în C.C. al PCR. Numărul total de funcţionari de partid din aceste eşantioane este de 33 (inclusiv funcţionarii de partid la nivel local). Numărul fiind prea mic pentru a-mi permite analize separate, i-am regrupat după cum urmează: din itemul descris mai sus, am construit întâi „membru de partid" – o variabilă fictivă (*dummy*) care ia valoarea „1" dacă respondentul a fost

---

Elveția și Marea Britanie, a fost numită recent în consiliul de administrație al CONPET SA Ploiești - transportatorul național de țiței, controlat de stat, în cadrul căruia este acționar minoritar Dedeman. „Indemnizația fixă lunară brută a administratorilor este de 13.022 de lei [...]." Andrei Vișan, „Fata unuia dintre șefii Dedeman numită la conducerea transportatorului național de petrol", Evenimentul Zilei, 24 august 2018, https://evz.ro/fata-dedeman-de-24-de-ani.html, data accesării 28 august 2018.

vreodată membru de partid (inclusiv respondenţii care deţinuseră funcţii de autoritate la nivel local şi la vârful ierarhiei), şi „O" în caz contrar. Variabila „membru de partid" îmi foloseşte la examinarea tiparelor generale de recrutare în PCR. Pentru a explica diferenţele în interiorul partidului, mă bazez pe două variabile dihotomice suplimentare: „membru de partid obişnuit/de rând" ia valoarea „1" dacă respondentul a fost membru obişnuit al PCR (nedeţinând o funcţie de autoritate în partid) şi e în caz contrar. „Funcţionar de partid" este o variabilă dihotomică care arată dacă respondentul a fost membru de partid şi a deţinut o funcţie de autoritate la nivel local sau la vârful ierarhiei.

„Afilierea politică a tatălui cu PCR" a fost codificată pe baza unor itemi similari, prin care respondenţii erau întrebaţi dacă taţii lor au fost membri PCR. Utilizez următoarele variabile fictive pentru a surprinde calitatea de membru PCR a tatălui: „tatăl a fost membru PCR obişnuit" (1 = da), „tatăl a fost funcţionar de partid" (1 = da), „tatăl nu a fost membru PCR" (1 = da). Pentru a evita estimări distorsionate, folosesc o variabilă fictivă pentru acele cazuri în care lipsesc informaţiile despre afilierea politică la PCR a tatălui.

Originea socială a unui individ – surprinsă de obicei, parţial, prin ocupaţia tatălui – a constituit un criteriu important în contextul recrutării în PCR. Cele două sondaje au înregistrat ocupaţia tatălui cu ajutorul unei întrebări deschise. Pe baza recodificării răspunsurilor la aceste întrebări deschise, am construit următoarele variabile fictive pentru originea socială a respondentului: „personal cu studii superioare" (1 = da), „ocupaţii nonmanuale de rutină (i.e., similar funcţionarilor cu studii medii)" (1 = da), „muncitor (calificat sau nu)" (1 = da), „tatăl angajat pe cont propriu/mic întreprinzător" (1 = da), „agricultor" (1 = da) şi „neocupat/inactiv (pensionar, pensionar pe caz de boală, şomer etc.)" (1 = da). Ocupaţia respondentului înainte de 1989 a fost înregistrată cu ajutorul unei întrebări deschise. Am recodificat

răspunsurile în următoarele variabile fictive privind ocupaţia respondenţilor înainte de căderea regimului Ceauşescu: „personal cu studii superioare”, „ocupaţii nonmanuale de rutină”, „muncitor”, „angajat pe cont propriu”, „agricultor” şi „neocupat/inactiv neîncadrat în forţa de muncă (pensionar, pensionar pe caz de boală, elev, student, şomer etc.)”. Pentru a evita estimări distorsionate, folosesc două variabile fictive pentru cazurile în care nu am informaţii despre ocupaţiile tatălui şi/sau respondentului.

De asemenea, statutul de „funcţionar de partid” era foarte asemănător cu manager sau funcţie de răspundere. Astfel, pentru a evita dubla numărare, iau în considerare „funcţionar de partid” ca ocupaţie principală a respondenţilor care au răspuns că ei sau taţii lor au fost funcţionari de partid. Cu alte cuvinte, dacă un respondent (sau tatăl acestuia) a deţinut o funcţie de autoritate în PCR, atunci „ocupaţia” respondentului (sau a tatălui acestuia) este funcţionar de partid.

Pentru a evidenţia efectele nivelului de şcolaritate asupra intrării în PCR, folosesc o serie de variabile fictive/dihotomice: „absolvent de facultate” (1 = da), „absolvent de liceu şi postliceală” (1 = da), „absolvent de şcoală profesională” (1 = da), „absolvent de io clase sau mai puţin” (1 = da). De asemenea, studiile anterioare au arătat predispoziţia partidelor comuniste de a-şi promova membrii în funcţii de răspundere. Pentru a surprinde acest aspect, am folosit o variabilă fictivă ce ia valoarea „1” în cazurile în care respondentul avea cel puţin trei subordonaţi în 1989 şi „O” în caz contrar.

Scopul declarat al proiectului comunist românesc (dar nu numai) a fost eradicarea diferenţelor de clasă între indivizi. Ceauşescu însă a reuşit să ducă această misiune pe noi culmi. După cum notează Gail Kligman în volumul *Politica duplicităţii*: *Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, „[njaţiunea însăşi urma să fie «reconstruită» printr-un proiect neostalinist de inginerie socială, cunoscut sub numele de omogenizare, al cărei scop era să

«uniformizeze» populaţia şi să creeze «omul nou socialist». […] Rasa, genul şi etnia trebuiau, toate, omogenizate, la fel ca şi deosebirile spaţiale sau de altă natură" (Ed. Humanitas, Bucureşti, 2000, p. 43). În acelaşi timp, minorităţilor etnice le era recunoscut statutul de categorii care necesită protecţie specială şi reprezentare echitabilă în toate organismele de partid şi guvernamentale. Din interviuri şi alte studii reiese însă că, în practică, accesul minorităţilor la aceste organisme era mult mai limitat decât lăsa să se înţeleagă discursul „corect politic" al partidului. Pentru a surprinde acest aspect, în analizele bivariate, folosesc o serie de variabile fictive pentru etnie: „român" (1 = da), „maghiar" (1 = da), „german" (1 = da), „rom" (1 = da), „alta" (1 = da). Dată fiind incidenţa mică a etnicilor germani, romi şi alţii, în analizele cauzale folosesc trei variabile fictive pentru a surprinde etnia respondentului „român" (1 = da), „maghiar" (1 = da), „alta" (1 = da).

Precizări privind analizele multi-variate

Pentru a studia tiparele de recrutare în PCR folosesc o serie de regresii logistice. Variabila dependentă este „calitatea de membru de partid", care ia valoarea 1 dacă respondentul a fost *vreodată* membru PCR înainte de 1990 şi e în caz contrar, în analiză nu simt incluse cazurile în care lipsesc informaţiile cu privire la apartenenţa la PCR a respondenţilor. Primul model – modelul redus – include ca predictori genul, cohorta, ocupaţia tatălui, capitalul politic al tatălui (dacă a fost membru PCR sau nu) şi etnia respondentului. Pentru al doilea model, adaug trei variabile dihotomice pentru educaţia respondentului.

Tabelul A1.1 prezintă rezultatele analizei descriptive pentru variabilele folosite în analizele privind recrutarea în PCR.

Tabelul A1.2 include rezultatele analizelor multivariate (regresii logistice); valoarea chi-pătrat din cel de-al doilea model este semnificativă la $p < 0{,}001$, iar modelul indica o îmbunătăţire semnificativă a adecvării sale la date, prin comparaţie cu primul model.

TABELUL A1.1. Analiză descriptivă pentru variabilele folosite în analiza multivariată a recrutării în PCR[32]

Variabile	Media	Număr de cazuri
Dependentă.		
Membru PCR	0,38	2.717
Ne-membrub	0,62	2.717
Independente.		
Gen		
Bărbat	0,45	2.944
Femeie6	0,55	2.944
Respondent născut înainte de 1941	0,35	2.944
*Respondent născut între 1941 şi 1972**	0,65	2.944
Nivelul de şcolaritate al respondentului		
Facultate	0,08	2.944
Liceu sau post-liceală	0,26	2.944
Şcoală profesională6	0,18	2.944
10 ani de şcoală sau mai puţin	0,46	2.944
Ocupaţia tatălui		
Personal cu studii	0,	2.944

32 Sursă: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane și sociale în tranziție“ în mai și noiembrie, 2000.

Note: Construcția acestor variabile este detaliată în text.

a Variabile fictive (dummy).
b Categorie de referință pentru variabilele fictive.

superioare	04		
Ocupaţii nonmanuale de rutină	05	0, 2.944	
Muncitor	27	O, 2.944	
Pe cont propriu/mi întreprinzător	02	0, 2.944	
Agricultor.	28	O, 2.944	
Neocupat/inactiv (pensionar etc.)	05	0, 2.944	
Informaţii lipsă despre ocupaţia tatălui	29	O,	2.944
Tatăl membru PCR de rând	25	O, 2.944	
Tatăl cadru PCR	01	0, 2.944	
*Tatăl nu a fost membru PCR**	63	O, 2.944	
Informaţii lipsă despre *apartenenţa tatălui la PCR*	11	O,	2.944
Etnie			
Român 6	91	O, 2.944	
Maghiar	08	0, 2.944	
Altă etnie	01	0,	2.944

TABELUL A1.2. Coeficienţi ai regresiei logistice a apartenenţei la PCR asupra variabilelor independente.

Variabile independente	Modelul 1	Modelul 2
Gen (bărbat = 1) a	O, 668” ** (0, 084)	O, 633** ** (0, 088)
Respondent născut	O,	O,

înainte de 194 lb	132	236*
Nivelul de şcolaritate al respondentului	(0, 091)	(0, 097)
Facultate?		O, 680” * (O, 176)
Liceu sau post-licealăc		O, 114 (O, 129)
10 ani de şcoală sau mai puţi		— O, 231 t (O, 125)
Ocupaţia tatălui		
Personal cu studii superioared	— 0,008 (O , 231)	— O, 316 (O, 238)
Ocupaţii nonmanuale de ruti	O, 134 (O , 199)	— 0,045 (O, 203)
Muncitor1	— O, 237* (O , 115)	— O, 311”. (O, 117)
Pe cont propriu/mic întreprinzătorol	— O, 432 (O , 318)	— O, 579 t (O, 319)
Neocupat/inactiv (pensionar etc.) d	— O, 129 (2 03)	— O, 196 (O, 206)
Informaţii lipsă despre ocupaţia tatăluid	— O, 19 lt (1 11)	— O, 215 f (O, 112)

Tatăl membru PCR de rând?	1, 390*”.	1, 364” *
	(0, 096)	(0, 097)
Tatăl cadru PCR6	O, 7911	O, 510
	(.4 66)	(O, 474)
Informaţii lipsă despre *apartenenţa tatălui la PCR*?	1, 003*”.	1, 004*”.
	(O	(O,
Etnie	, 180)	181)
	—	—
Maghiar.	O, 171	O, 203
	(O	(O,
	, 186)	188)
	—	—
Altă etnie.	O, 656*	O, 527 t
	(O	(O,
	, 276)	279)
Constantă	—	—
	1, 140”* *	1, 076* * *
	(O	(O,
	, 104)	141)
	33	327
— 2 log-likelihood	08, 81	5, 21
	31	
x2	1, 74* * *	345 , 34*”.
Grade de libertate	13	16

După cum am menţionat în secţiunea despre date şi variabile, pentru a evita posibile erori de estimare, folosesc două variabile fictive pentru cazurile în care lipsesc informaţiile despre ocupaţia tatălui şi despre calitatea de membru al PCR a acestuia. De asemenea, dacă

respondentul a raportat că tatăl său a fost funcţionar de partid, pentru a evita dubla numărare, „funcţionar de partid” devine ocupaţia principală a tatălui.

Întrucât în chestionarele sondajelor nu a fost inclusă o întrebare privind vârsta la care respondentul a intrat în partid, nu am putut folosi vârsta respondentului ca predictor în analizele mele. În schimb, mă bazez pe un indicator pentru „cohortă” – o variabilă fictivă care ia valoarea 1 dacă respondentul s-a născut înainte de 1941 şi o dacă s-a născut între 1941 şi 1972. După cum se vede din Tabelul Aa, în cazul ambelor modele, persoanele născute înainte de 1941 aveau şanse de două ori mai mari să devină membri de partid decât cele născute după 1941. Confruntată cu aceleaşi probleme, Szonja Szelenyi a adoptat o strategie similară în ceea ce priveşte vârsta respondenţilor săi din Ungaria, grupându-i în două cohorte/serii: „sub 45 de ani în 1977” şi „45 de ani sau peste în 1977” (vezi studiul acesteia citat în Capitolul 2). Rezultatele analizelor bivariate, pe care nu le prezint în acest volum din lipsă de spaţiu, m-au determinat să regrupez respondenţii în „născuţi înainte de 1941” şi „născuţi după 1941”. Cu alte cuvinte, această împărţire a fost cea mai logică din punct de vedere sociologic şi statistic.

Anexa 2

Elemente tehnice ale analizei statistice a relaţiilor de utilitate

Variabilele incluse în analiză

Pentru analiza bi-variată a capitalului de relaţii utile ale respondenţilor incluşi în subeşantionul de analiză, am construit mai multe variabile fictive (*dummy*) după cum urmează: gen (1 = masculin); nivelul de educaţie – mai puţin decât liceul (1 = da); absolvent de liceu şi postliceală (1 = da); absolvent de universitate (1 = da); respondentul a fost membru de partid obişnuit în 1989 (1 = da); respondentul a deţinut o funcţie de autoritate în PCR/” cadru” (1 = da); respondentul nu a fost membru de partid în 1989 (1 = da); respondentul locuieşte în mediul urban în

2010 (1 = da).

În analizele descriptive prezentate în Capitolul 3, am folosit şi o serie de variabile fictive pentru ocupaţia şi statutul ocupaţional al respondentului în 1989 şi în 2010. Câteva precizări importante: în cadrul acestui studiu, ocupaţia şi statutul ocupaţional al respondentului în 1989 au fost consemnate cu ajutorul unor întrebări deschise. Din cauza modului în care a fost consemnat istoricul ocupaţional de dinainte de 1989 al intervievaţilor, dar şi limitelor memoriei respondenţilor, s-a înregistrat un număr mare de non-răspunsuri (30%) în ceea ce priveşte ocupaţia şi statutul ocupaţional al respondenţilor în 1989. Pentru a evita posibile distorsiuni de estimare, am creat o variabilă fictivă pentru situaţiile în care îmi lipsesc informaţiile despre ocupaţia respondentului în 1989.

În schimb, ocupaţia şi statutul ocupaţional în 2010 au fost înregistrate cu ajutorul mai multor întrebări deschise şi închise. Prin urmare, proporţia non-răspunsurilor la întrebările privind statutul ocupaţional în 2010 este mică (1, 5% din subeşantion). Concret, am recodificat răspunsurile la întrebările privind ocupaţia şi statutul ocupaţional al respondentului în 2010 într-o variabilă nouă denumită „ocupaţia respondentului în 2010”. Această variabilă corespunde clasificării internaţionale a ocupaţiilor ISCO-88 cu o cifră; în plus, variabila mea conţine şi câteva categorii pentru persoanele care, la momentul studiului, erau pensionate, casnice sau şomere.

Variabila dependentă este reprezentată de „relaţii de utilitate deţinute de respondent/ă în 2010”, calculată ca suma relaţiilor raportate de intervievaţi în 2010 (vezi secţiunea 2 pentru itemii-sursă ai acestei variabile şi pentru modul în care ea a fost construită). Variabila ia valori între o (nicio relaţie) şi 6 (relaţii în toate domeniile luate în considerare); cazurile lipsă sunt excluse din analiză.

Lista variabilelor independente include următoare variabile fictive (*dummy*): gen (1 = masculin); mediul de reşedinţă al respondentului în 2010 (1 = urban); absolvent

de facultate (1 = da); mai puţin decât liceul (1 = da); respondentul a fost cadru de partid în 1989 (1 = da); respondentul a fost membru de rând al PCR în 1989 (1 = da); respondentul a fost manager sau a avut o ocupaţie intelectuală în 1989 (1 = da); respondentul a fost tehnician, funcţionar sau lucrător în domeniul serviciilor în 1989 (1 = da); respondentul a fost agricultor independent în 1989 (1 = da); respondentul a fost muncitor în 1989 (1 = da); respondentul nu era încadrat în forţa de muncă în 1989 (1 = da); respondentul nu era încadrat în muncă la momentul anchetei în 2010 (1 = da). După cum am discutat anterior, din cauza absenţei informaţiilor despre ocupaţia respondentului în 1989, pentru a nu face estimări distorsionate, am creat o categorie specială pentru cazurile în care îmi lipseşte acest tip de informaţie; aceasta va fi categoria de referinţă pentru analizele cauzale prezentate în paginile care urmează. (Pentru construcţia celorlalte variabile dihotomice, vezi Capitolul 3; categoriile de referinţă pentru restul variabilelor fictive sunt prezentate în Tabelul A2.1) Lista variabilelor independente include şi vârsta respondentului în 2010 (exprimată în ani), vârsta ridicată la pătrat şi relaţiile de utilitate deţinute de respondent/ă în 1989.

Precizări privind analiza multi-variată a relaţiilor de utilitate în 2010

Variabila dependentă implică o numărare a relaţiilor de utilitate (sub forma unui număr întreg pozitiv). Aplicând analiza de regresia liniară multiplă ar fi rezultat un număr „negativ” de legături în cadrul reţelei sociale şi din acest motiv am folosit modelul de regresie nonliniară Poisson. În Tabelul A2.2 sunt prezentate rezultatele modelului Poisson de predicţie a relaţiilor de utilitate deţinute de respondenţi în 2010.

Valoarea chi-pătrat este semnificativă la $p < 0{,}001$, iar modelul indica o îmbunătăţire semnificativă a adecvării sale la date, prin comparaţie cu modelul nul ce include doar constanta. În cazul modelului complet, vârsta, genul şi reşedinţa urbană nu au efecte statistice semnificative

asupra relaţiilor de utilitate ale unui individ în 2010.

TABELUL A2.1. Analiză descriptivă pentru variabilele folosite în analizele multi-variate ale determinanţilor relaţiilor sociale de utilitate (România, 2010) *

Variabile	Mediana	Media	Abaterea standard	N
Dependentă				
Relaţii de utilitate în 2010 ale respondentului (de la o la 6) a	00	82	O. 42 1.	2, 668
Independente				
Vârsta (în ani)	62.00	62.77	10.55	2, 668
Genul (1 = bărbat)		45	O.	2, 668
Absolvent de facultate (1 = da)		12	O.	2, 668
Mai puţin decât liceul (1 = da) b		27	O.	2, 668
Relaţii de utilitate ale respondentului în 1989 (de la o la 6)	00	61	O. 33 1.	2, 668
Respondentul era cadru PCR în 1989 (1 = da)		05	O.	2, 668
Respondentul era membru obişnuit PCR în 1989 (1 = da)		26	O.	2, 668
Informaţie lipsă despre apartenenţa la PCR în 1989 (1 = da) e		01	O.	2, 668
Manager sau personal cu studii superioare în 1989 (1 = da)		07	O.	2, 668
Tehnician, funcţionar, lucrător în servicii în 1989 (1 = da)		15	O.	2, 668

Agricultor independent în 1989 (1 = da)	05	O.	2, 668
Muncitor calificat şi necalificat în 1989 (1 = da)	32	O.	2, 668
Respondentul nu era activ pe piaţa muncii în (1 = da) d	08	O.	2, 668
Respondent nu era activ pe piaţa muncii în 2010 (1 = da)	67	O.	2, 668

Note: a Variabila dependentă în analiza de regresie a relaţiilor de utilitate asupra variabilelor dependente din tabel.

b Categoria de referinţă pentru nivel de şcolaritate este „absolvent de liceu sau post liceală”.

e Categoria de referinţă pentru apartenenţa la PCR este „respondentul nu a fost membru PCR în 1989”.

d Categoria de referinţă pentru ocupaţie în 1989 este „informaţie lipsă despre ocupaţia respondentului în 1989”.

6 Variabila fictivă include pensionari, casnice, şomeri etc. Categoria de referinţă este „respondentul era activ pe piaţa muncii în 2010”.

TABELUL A2.2. Model de regresie Poisson cu „relaţii de utilitate ale respondentului în 2010” ca variabilă dependentă (România, 2010) *

pe.001;

Variabile independente	Modelul 1	Modelul 2
Gen (bărbat = 1) a	O, 668[33] (0,084)	O, 633* * * (0, 088)
Respondent născut! inte de 194 lb	O, 132	O, 236[34]

33T p<-10; * p<.05; “p<.01

34 Note: în analiză au fost incluse 2.282 de cazuri valide. Cifrele reprezintă coeficienți de regresie parțială; abaterile standard în

Nivelul de şcolaritate al respondentului	(0,091)	(0,097)
Facultate?		O, 680* * * (O, 176)
Liceu sau post-licealăc		O, 114 (O, 129)
10 ani de şcoală sau mai puţin?		— O, 231 f
Ocupaţia tatălui		(O, 125)
Personal cu studii superioare.	— 0,008 (O, 231)	— O, 316 (O, 238)
Ocupaţii nonmanuale de ruti	O, 134 (O, 199)	— 0,045 (O, 203)
Muncitor.	— 237* (O, 115)	— O, 311[35] (O.117)
Pe cont propriu/mic întreprinzător.	— O, 432 (O, 318)	— O, 579 t (O, 319)
Neocupat/inactiv (pensionar etc.) *	— O, 129 (203)	— O, 196 (O, 206)
Informaţii lipsă	— O,	—

paranteze.

35a Categoria de referință pentru nivel de școlaritate este „absolvent de liceu sau post liceală“.b Categoria de referință pentru apartenența la PCR este „respondentul nu a fost membru PCR în 1989“. c Categoria de referință pentru ocupație în 1989 este „informație lipsă despre ocupația respondentului în 1989“. d Categoria de referință este „respondentul era activ pe piața muncii în 2010“.

despre ocupaţia tatălui.	19 lţ (.11 1)	O, 215 ţ (O , 112)
Tatăl membru PCR de rând.	1, 390* * * (0,0 96)	1, 364* * * (0, 097)
*Tatăl cadru PCR**	O, 791 f (.46 6)	O, 510 (O , 474)
Informaţii lipsă despre *apartenenţa tatălui la PCR**	1, 003* * * (O, 180)	1, 004* * * (O , 181)
Etnie		
Maghiari	— O, 171 (O, 186)	— O, 203 (O , 188)
Altă etni	— O, 656* (O, 276)	— O, 527 f (O , 279)
Constantă	— 1, 140* * * (O, 104)	— 1, 076* * * (O , 141)
— 2 log-likelihood	330 8, 81	32 75, 21
X2	311, 74* * *	34 5, 34* * *
Grade de libertate	13	16

Note
Cuvânt înainte

1. Martin Malia, „From under the Rubble, What?”, *Problems of Communism*, vol. 41, nr. 1 – 2, 1992, p. 91. Formularea originală e următoarea: „E uşor să faci o ciorbă de peşte dintr-un acvariu, dar nimeni nu a găsit până acum o modalitate de a face un acvariu dintr-o ciorbă de peşte”.

2. Walter Adams, James W. Brock, *Adam Smith Goes To Moscow*: *A Dialogue on Radical Re farm*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, p. 7. Scrisă de doi profesori americani de ştiinţe economice şi afaceri, cartea are, spuneam, forma unui dialog imaginar între un şef de guvern al unei foste ţări comuniste şi un economist american. Replicile din carte sunt însă bazate pe fapte şi date reale.

3. Expresia am întâlnit-o ca o memă pe Internet prin intermediul fostului coleg de facultate Victor Ogneru. Am încercat să-l identificăm pe autorul ei, însă eforturile noastre nu au fost încununate de succes.

4. Vezi *Capital*, „Cei mai bogaţi 300 de români”; Editura Evenimentul şi Capital, Bucureşti, 2017. Clasamentele *Capital* Top 300 trebuie privite cu unele rezerve. Ediţiile de început au fost criticate pentru absenţa din top a unor persoane (politicieni, în special) despre se spunea că au averi considerabile. Estimările cu privire la averile celor din acest top sunt, desigur, imperfecte, ţinând cont de lipsa de transparenţă din mediul de afaceri şi de ingineriile menite să ascundă identitatea proprietarilor reali ai unor afaceri de anvergură. Alte publicaţii, folosind alte metodologii, pot ajunge la clasamente diferite, cum e cazul revistei *Forbes România*. Estimările cu privire la prezenţa la vârful topului a unor „supravieţuitori” ai trecutului comunist le-am făcut pe baza materialelor apărute în presă sau a unor studii, folosind o bază de date construită la sugestiile mele de către Teodor Constantinescu, pe baza clasamentelor *Capital* din 2003 (prima ediţie) şi din 2017 (cea mai recentă ediţie).

5. Vladimir Tismăneanu, „Fraţii gemeni: Despre fascism şi comunism”, *contribuitors.ro*, 19 ianuarie 2011,

https://www.hotnews.ro/stiriopinii-8221737-fratii-gemeni-despre-fascism-comunism.htm, data accesării: 9 septembrie 2018; Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.

6. Elie Wiesel *et al.*, Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România – *Raport Final*, Polirom, Iaşi, p. 354.

7. Georgeta Petrovici, „Iosif Constantin Drăgan a murit la 91 de ani, lăsând în urmă un imperiu financiar de peste 1, 5 miliarde de dolari şi multe controverse", *Evenimentul Zilei*, 23 august 2008, https-evz.ro/primul miliardar-roman-isi-ia-secretele-in-groapa-8 i769 o.html, data accesării: 15 iulie 2018.

8. Caroline Humphrey, *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998; lucrarea citată reprezintă o ediţie revizuită – după căderea comunismului – a studiului clasic al aceleiaşi Caroline Humphrey despre o cooperativă agricolă de producţie din Siberia, *Karl Marx Collective*: *Economy, Society and Religion în*in a *Siberian Collective Farm* (*Cambridge Studies în Social and Cultural Anthropology*), Cambridge University Press, Cambridge, Mass.; London, 1983.

9. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies", Bucharest, România, 2018, pp. 13 – 14.

10. *Ibidem*, pp. 1 – 2.

11. Ann Swidler, „Culture în Action: Symbols and Strategies", *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 2, 1986, p. 273.

12. Ann Swidler, „Culture în Action: Symbols and Strategies", ed. cit.

13. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours*: *Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 37

14. Vezi la acest punct volumul Lotar Rădăceanu,

Şerban Voinea, *Oligarhia româna*. *Marxism oligarhic*, Victor Rizescu (ed.), Editura Domino, Bucureşti, 2005.

15. O variantă iniţială a acestui studiu se găseşte în „Instituţionalizarea partidului-stat şi a proprietăţii colective în Vadu Roşca şi Năneşti”, în *Ţărănimea şi Puterea*: *Procesul de Colectivizare a Agriculturii în România*, 1949 – 1962 (Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi, coord.), Polirom, Iaşi, 2005, pp. 445 – 472.

16. Pentru varianta iniţială a acestui studiu, vezi „Once Upon a Time There Was a Big Party: The Social Origins of the Romanian Communist Party”, publicat în două părţi în *East European Politics and Societies*, nr. 19, 2005 (pp. 686 – 716) şi în nr. 20, 2006 (pp. 447 – 482).

17. O variantă iniţială a acestui studiu poate fi consultată în „Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-era Social Ties în Post-Communist România”, în *European Journal of Science and Theology*, iunie 2012, vol. 8, supliment 1, pp. 171 – 194.

18. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland”, *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?”, *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe”, *East European Politics and Societies*, 1992; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China”, în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform în China*, Stanford University Press, Stanford, 1999; *ibidem*.

19. Varianta iniţială a acestui studiu se găseşte în „Capitalism postcomunist à la roumaine?”, în *De ce este România astfel*? *Avatarurile excepţionalismului românesc*, Vintilă Mihăilescu (coord.), Polirom, Iaşi, 2017, pp. 250 – 276.

Capitolul I

20. Vezi, pentru detalii, Gail Kligman, Katherine Verdery, *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962)*, trad.: Justina Bandol, Polirom, Iaşi,

2015, pp. 17 – 18.

21. *Ibidem*, p. 24.

22. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? Princeton University Press, Princeton, N. J, 1996; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare*: *Property and Value în Postsocialist Ihmsylvania*, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

23. Referitor la alte confuzii de acest gen întâlnite în alte localităţi, vezi studiul lui Liviu Chelcea, „«Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă luptă de clasă»: colectivizarea într-o comună din Bărăgan”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004.

24. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962)*, ed. cit.

25. Călin Goina, „Ce poţi face azi nu lăsa pe mâine: cazul colhozuluimodel GAC «Viaţa Nouă» Sântana”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, ed. cit.

26. Popa Soare, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul”.

27. Florinei Agafiţei, *Schiţă monografică a comunei Năneşti*, Editura Zigotto, Galaţi, 2011, p. 32.

28. Le mulţumesc lui Constantin Iordachi şi Dorin Dobincu pentru clarificările aduse asupra acestui punct.

29. Florinei Agafiţei, *Schiţă monografică a comunei Năneşti*, ed. cit., p. 229.

30. Detalierea diferenţelor dintre versiunile teoriilor instituţionaliste (i.e. vechiul instituţionalism, noul instituţionalism, formulat de economişti şi adoptat în teoria politică şi sociologie – şi neoinstituţionalism, formulat în principal de sociologia organizaţiilor) este dincolo de scopurile prezentului studiu. Cei interesaţi în astfel de diferenţe pot consulta W. Richard Scott, *Institutions and Organizations*, SAGE Publications, Inc, Thousand Oaks,

Calif, 1995; W. Richard Scott, *Organizations*: *Raţional*, *Natural*, *and Open Sistems*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998; Ronald L. Jepperson, „The Development and Aplication of Sociological Neoinstituţionalism", manuscris nepublicat, vol. EUI Working Papers, Florence, Italy, 2000; pentru instituţionalismul istoric în ştiinţe politice şi sociologice, vezi Elizabeth Clemens, James Cook, „Politics and Instituţionalism: Expaining Durability and Change", *Annual Review of Sociology*, nr. 25, 1995. Menţionez doar că, în vreme ce alte instituţionalisme accentuează fie caracterul normativ, fie cel coercitiv, fie cel regulator al instituţiilor, neoinstituţionalismul sociologic acordă importanţă aspectelor cultural-cognitive ale acestora.

31. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „Introduction", în *The New Instituţionalism în Organizaţional Analysis*, The University Of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 66.

32. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields", *American Sociological Review*, vol. 48, nr. 2, 1983, pp. 147 – 160.

33. W. Richard Scott, „Unpacking Instituţional Arguments", în Walter W. Powell, Paul J. DiMaggio (eds), *The New Instituţionalism* în *Organizaţional Analysis*, Chicago University Press, Chicago, 1991.

34. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, Bucureşti, 1995; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului romanesc*, trad.: Cristina Petrescu, Dragoş Petrescu, Humanitas, Bucureşti, 2005.

35. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*: *The Case of România*, *1944 – 1965*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1971; Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction.*, University of California Press, Berkeley, 1992.

36. John W. Meyer, Brian Rowan, „Instituţionalizând Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", American *Journal of Sociology*, nr. 82, 1977.

37. Elizabeth Clemens, James Cook, „Politics an Instituţionalism: Expaining Durability and Change”, *Annual Review of Sociology*, nr. 25, 1995.

38. Ronald L. Jepperson, „Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Instituţional Differentiation”, *Sociological Theory*, vol. 20, nr. 1, 2002.

39. Ivan Szelenyi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988, p. 57.

40. Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics*: *Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, New York, 1992; Akos Rona-Tas, *The Great Surprinse of the Small Transformation*: *The Demise of Communism and the rise of the Private Sector în Hungary*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991; Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe*, *South America*, *and Post-Communist Europe*, The John’s Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

41. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe*, *South America*, *and Post-Communist Europe*, Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics*: *Eastern Europe from Stalin to Havel*, ed. cât; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

42. Robert Levy, *Ana Pauker*: *The rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001.

43. Pentru o discuţie a acestei ipoteze, vezi Capitolul 1 din Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit. În această accepţiune, „slăbiciunea” statului socialist nu se referă la capacităţile sale de a supraveghea şi sancţiona opoziţia politică; acestea au fost însemnate. Noţiunea de stat slab se referă aici, în primul rând, la dependenţa accentuată a nivelurilor superioare de conducere de informaţia furnizată de nivelurile inferioare, în special în ceea ce priveşte planificarea economică şi cifrele reale referitoare la resurse şi productivitate.

44. Un exemplu similar îl furnizează Puiu Lăţea, „Cum să câştigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, ed. cit. Cei din satul studiat de Lăţea în cadrul proiectului coordonat de Gail Kligman şi Katherine Verdery motivau neînscrierea în GAC prin faptul că ceilalţi vecini le-ar putea da foc la casă. Ipoteza interesantă lansată de Lăţea este că, în încercarea de a-şi motiva refuzul de a intra în GAC, sătenii invocau comunitatea – „un tip de persoană relaţionată orizontal” – pentru a contracara presiunile exercitate vertical de către autorităţile locale, raionale sau centrale.

45. *Ibidem*. În cele două sate studiate, am constatat şi eu existenţa unor astfel de negocieri purtate în afara – sau, mai bine spus, contra – directivelor oficiale. Totuşi, frecvenţa „tocmelilor” şi a negocierilor a fost, se pare, mai redusă în Năneşti şi Vadu Roşca decât în Dobrosloveni, satul studiat de Lăţea în cadrul aceluiaşi proiect. Revolta din Vadu Roşca a limitat, se pare, amploarea negocierilor de tip informai relatate de Puiu Lăţea.

46. Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepţia PMR din anii ’50”, *Analele Sighet*, nr. 8: Anii 1954 – 1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului, 2000.

47. Lăţea relatează, de asemenea, despre faţetele multiple ale interviurilor cu cei din Dobrosloveni în cadrul aceluiaşi proiect de cercetare. Ca şi în cazurile menţionate de mine aici, pe măsură ce încrederea dintre intervievator şi intervievat se instala, discursurile despre cote, colectivizare şi CAP în general deveneau mai nuanţate; vezi Puiu Lăţea, „Cum să câştigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia”, ed. cit.

48. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980, p. 60.

49. *Ibidem*, p. 72.

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*, pp. 72 – 74.

52. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*: *Work and Authority în Chinese Industry* „University of California Press, Berkeley, Calif., 1988, pp. 24 – 25. „Particularismul principal" este opusul „universalismului" ori al aşa-numitei selecţii de tip meritocratic; vezi, pentru o discuţie detaliată, Capitolul 2 *a*l acestui volum.

53. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, ed. cit.

54. *Ibidem*.

55. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, ed. cit., p. 12.

56. Un exemplu trist de folosire a fanfarei în fosta URSS este citat de Sheila Fitzpatrick: „Cei ce se îndeletniceau cu «colectivizarea» mergeau din casă în casă însoţiţi de o fanfară. Îi chemau pe ţărani în stradă. Dacă aceştia erau de acord să se alăture colhozului, fanfara intona un cântec de voioşie. Dacă ţăranul era indecis, dirijorul făcea un semn cu bagheta şi interpreţii îl speriau pe ţăranul independent cu *Marşul Funebru*" (Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*: *Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 52.) Nu am întâlnit astfel de exemple sinistre în cele două sate; am întâlnit însă, atât în Năneşti, cât şi în Vadu Roşca, practica arestărilor în toiul nopţii.

57. Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction*, ed. cit., pp. 70 – 71; pentru discuţii despre disimulare, decepţie şi „dedublare", vezi Gail Kligman, *Politica Duplicităţii*, Bucureşti, 2000; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

58. Puiu Lăţea, „Cum să câştigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia", ed. cit.

59. Keith Hitchins, *The Romanians, 1774 – 1866*, Oxford University Press, Oxford, 1996 (o traducere în română este disponibilă la Humanitas).

60. Vezi declaraţia liderului PSD de atunci Victor Ponta *apud* R.M.Victor Ponta: 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece erau ştampilate atât pe PSD, cât şi pe Mircea Diaconu", *Hot. News.ro*, mai 2014, https://revistapresei. hotnews.ro/stiri-politic-17362229 – victor-ponta-2 oo-ooo-buletine-vot-fost-anulate-deoarece-eraustampilate-atat-psd-cat-mircea-diaconu.htmself, data accesării: 25 august 2018.

61. *Ibidem*, p. 11.

62. *Ibidem*, p. 12; pentru formularea iniţială, vezi Andrew G. Walder, „Organized Dependency and Cultures of Authority în Chinese Industry", *The Journal of Aslan Studies*, vol. 43, nr. 1, 1983.

63. Popa Soare, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul".

64. Henri H. Stahl *apud* Zoltan Rostaş, *Monografia ca utopie*: *Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, Bucureşti, 2000, pp. 71 – 72.

65. Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepţia PMR din anii '50", ed. cit., pp. 286 – 287.

66. Gheorghiu-Dej *apud* Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepţia PMR din anii '50", ed. cit., p. 287.

67. *Ibidem*, p. 288.

68. *Ibidem*.

69. Pentru o discuţie detaliată a acestor indici de bază, vezi Ionescu-Gură, op. cit., pp. 289 – 292.

70. Camelia Moraru, „Agricultura dobrogeană şi împărţirea ţăranilor pe criterii de clasă", *Analele Sighet*, vol. 8: Anii 1954 – 1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului, 2000, p. 302.

71. Din Dosarul 43/1955, fondul CC al PCR, *apud* Camelia Moraru, „Agricultura dobrogeană şi împărţirea ţăranilor pe criterii de clasă", *Analele Sighet*, ed. cit.

72. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962)*, ed. cit., p. 24.

73. David Kiedeckel, *The Solitude of Collectivism*: *Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Cornell University Press, Cornell, 1993, pp. 165 – 172; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, ed. cit.

74. Florinei Agafiţei, *Schiţă monografică a comunei Năneşti*, ed. cit., PP235-a37

75. *Ibidem*, pp. 237 – 238.

76. Constantin Iordachi, „«Constanţa: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949 – 1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, judeţul Tulcea”, ed. cit., p. 238.

77. În contextul Ungariei, Martha Lampland consideră că în ciuda scopurilor declarat egalitariane ale socialismului, acesta a dat naştere în Ungaria unui „individualism şi utilitarism accentuate, similare celor din capitalism”. (Martha Lampland, *The Obiect of Labor*: *Commodification in Socialist Hungary*, Chicago University Press, Chicago, 1995, p. 2.)

78. Cernea *apud* Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction*, ed. cit., p. 33.

79. Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction*, ed. cât

80. Vezi nota de la p. 45 şi studiul lui Constantin Iordachi, „«Constanţa: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949 – 1962…”, ed. cit.

Capitolul II

81. Îi mulţumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse asupra acestui aspect, într-o comunicare personală.

8 sa. Richard Staar, *Communist Regimes în Eastern Europe*, Hoover Institution Press, Stanford, 1988, p. 196.

83. *Ibidem*, p. 195.

84. King *apud* Richard Staar, 1989 *Yearbook on* International *Communist Affairs*, Hoover Institution Press, Stanford, 1989.

85. Vlad Georgescu, *Istoria romanilor de la origini* până în zilele *noastre*, Humanitas, Bucureşti, 1992.

86. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, Oxford University Press, London, 1964; Kenneth Jowitt, *Revolu*tionary *Breakthroughs and National Development*: *The Case of România*, *1944 – 1965*, ed. cit.

87. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cât; Michael Shafir, *România. Politics*, *Economics*, *and Society*. *Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985. Lista lucrărilor prezentată mai sus nu este exhaustivă; cititorii interesaţi de acest subiect pot consulta bibliografiile incluse în studiile menţionate de mine.

88. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit. Contribuţiile lui Tismăneanu pe acest subiect sunt extrem de numeroase (şi în engleză, şi în română).

89. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, *Social Forces*, vol. 81, 2003; Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996”, *American Journal of Sociology*, vol. 106, nr. 5, 2001; Andrew G. Walder, „Career Mobility and the Communist Political Order”, *American Sociological Review*, vol. 60, nr. 3, 1995; Szonja Szelenyi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers’ Party”, *American Sociological Review*, vol. 52, nr. 5, 1987; Raymond SinKwok Wong, „The Social Composition of the czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980’s”, *Social Forces*, vol. 75, nr. 1, 1996; Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances înin a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996”, *American Sociological Review*, vol. 65, nr. 2, 2000.

90. Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances înin a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996”, ed. cit., pp. 191 – 192.

91. Eric Hanley, „*A* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit., p. 1075. De exemplu, aşa cum arăt în altă lucrare (Cătălin Augustin Stoica, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways în Post-Socialist România”, *East European Politics and Societies*, vol. 18, nr. 2, 1 mai 2004), şi în capitolul 4 al acestui volum, la zece ani de la căderea comunismului, fostele cadre de partid din România aveau şanse mai mari decât oamenii obişnuiţi să devină patroni cu angajaţi, mai degrabă decât mici întreprinzători fără angajaţi sau întreprinzători pe cont propriu. Pentru avantajele foştilor membri de partid în Rusia postcomunistă, vezi Theodore P. Gerber, „Membership Benefits or Selection Efects? Why Former Communist Party Members Do Better în Post-Soviet Russia”, *Social Science Research*, vol. 29, nr. 1, 1 martie 2000). Akos Rona-Tas, Alya Guseva, „The Privileges of Past Communist Party Membership în Russia and Endogenous Switching Regression”, *Social Science Research*, vol. 30, nr. 4, 1 decembrie 2001.; Theodore P. Gerber, „Paths to Succes: Individual and Regional Determinants of Self-Employment Entry în Postlommunist Russia”, *International Journal of Sociology*, vol. 31, nr. 2, 2001.

92. Yuval Noah Harari, *Homo Deus*: *Scurtă istorie a viitorului*, trad.: Lucia Popovici, Polirom, Iaşi, 2018, p. 125.

93. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruiment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit.

94. *Ibidem*.

95. Din lipsă de spaţiu, nu voi discuta în detaliu analizele sociologice publicate anterior pe tema structurii sociale a partidelor comuniste. Cei interesaţi de o trecere în revistă cuprinzătoare a acestui tip de studii, pot consulta studiile lui Hanley (2003); Li şi Walder (2001); S. Szelenyi (1987); Walder, Li şi Treiman (2000).

96. George Konrad, Ivăn Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich,

New York, 1979, p. 3.

97. Ivăn Szelenyi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*, ed. cit., pp. 216 – 218.

98. Eric Hanley, Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988", ed. cit.

99. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 61.

100. Vlad Georgescu, *Istoria românilo*: *de la origini până în zilele noastre*, ed. cit., p. 215.

101. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 47. Potrivit lui Tismăneanu, în perioada interbelică, şi comuniştii polonezi, urmând instrucţiunile Cominternului, au denunţat tratatele de la Versailles şi Trianon. Contestarea existenţei naţionale a Poloniei, respectiv a României, după Primul Război Mondial a fost cea mai proastă strategie pentru a câştiga sprijin popular, dat fiind că ambele naţiuni suportaseră o lungă perioadă în care teritoriile le fuseseră împărţite între vecini puternici.

102. *Ibidem*, pp. 314 – 315.

103. Robert R. King, A *History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.

104. *Ibidem*, p. 63.

105. *Ibidem*.

106. *Ibidem*, p. 65.

107. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cât; Robert Levy, *Ana Pauker*: *The rise and Fall of a Jewish Communist*, ed. cât; Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.

108. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies", Bucharest, România, 2018.

109. *Ibidem*, pp. 10 – 12.

110. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 68.

111. *Ibidem*, pp. 69 – 70.

112. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields", ed. cit. În discuţia sa despre importarea de către comuniştii români a matriţelor instituţionale sovietice, Ken Jowitt foloseşte termenul „emulaţie". Noţiunea lui Jowitt de „emulaţie" şi cea de „schimbare instituţională coercitivă şi mimetică" a lui Powell şi DiMaggio (1983) denumesc procese similare în acest caz.

113. Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction*, ed. cit.

114. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*: *The Case of România*, *1944 – 1965*, ed. cit., p. 111.

Potrivit lui Jowitt, „Transformarea revoluţionară (*revolu*tionary *breakthrough*) este modificarea radicală sau distrugerea acelor valori, structuri şi comportamente pe care elita revoluţionară le percepe ca alcătuind sau susţinând puterea efectivă ori existenţa unor potenţiale centre alternative de putere" (p. 1; traducerea mea).

115. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed.

cât., p. 80.

116. *Ibidem*, p. 72.

117. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.

118. *Ibidem*, p. 74.

119. *Ibidem*.

120. *Ibidem*.

121. *Ibidem*, p. 73.

122. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 75.

123. *Ibidem*, pp. 75 – 76.

124. *Ibidem*, p. 78.

125. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, ed. cit.

126. *Ibidem*, p. 176.

127. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, ed. cit.

128. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National*

Development: *The Case of România*, *1944 – 1965*, ed. cit.

129. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, ed. cit., p. 174.

130. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, ed. cit.

131. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

132. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 79.

133. *Ibidem*.

134. îi mulţumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse la acest punct.

135. Ely, John, Cătălin Augustin Stoica, „Re-Membering România", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Oxford, 2004.

136. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 80.

137. Pavel Câmpeanu *apud* Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe*, *South America*, *and Post-Communist Europe*, ed. cit., p. 348.

138. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 80.

139. Robert C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Ideea*, Norton, New York, 1969, pp. 172 – 214.

140. Michael Shafir, *România*. *Politics*, *Economics*, *and Society*. *Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 89.

141. *Ibidem*, p. 76.

142. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed.

cit., p. 258.

143. *Ibidem*, p. 295.

144. Michael Shafir, *România. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit. p. 89.

145. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 94 – 95

146. Michael Shafir, *România. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 89.

147. Michael Shafir, *op. cit.*..

148. *Ibidem*, pp. 90 – 93; vezi şi Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 80 – 84.

149. Michael Shafir, op. cit., p. 89.

150. PCR, *Regulamentul Partidului Comunist Român*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975, p. 26.

151. *Ibidem*.

152. *Ibidem*.

153. *Ibidem*, p. 27.

154. Richard Staar, 1989 *Yearbook on International Communist Affairs*, P195

155. *Ibidem*, p. 191.

156. *Ibidem*.

157. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe, South America, and Postlommunist Europe*, ed. cit., p. 349.

158. îi mulţumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse la acest punct.

159. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cit.

160. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., pp. 263 – 264.

161. Pentru o serie de analize foarte bune ale „evenimentelor din decembrie” şi a legendelor/teoriilor create în jurul căderii lui Ceauşescu, vezi Gail Kligman,

Katherine Verdeiy, „România after Ceauşescu: Post-Communist Communism”, în Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe în Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1992; Richard Andrew Hall, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989”, *East European Politics and Societies*, vol. 13, nr. 3, 1999; pentru o analiză a reprezentărilor colective ale momentului „decembrie 1989”, zece ani mai târziu, vezi Ely şi Stoica, în Henry C. Carey, „Re-Membering România”, ed. cit.

162. Sondajele au fost efectuate de două companii de cercetare: Metro-Media Transilvania (mai 2000) şi Centrul de Sociologie Urbană şi Regională – CURS (noiembrie 2000). Chestionarele celor două sondaje au avut o secţiune principală (*core questionnaire*) identică, iar metodologiile de eşantionare au fost aceleaşi, fapt ce mi-a permis unificarea bazelor de date şi analiza lor globală.

163. George Konrad, Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, aşa cum am menţionat anterior, I. Szelenyi a revenit asupra acestei idei (Ivăn Szelenyi, „The Prospects and Limits of the east European New Class Project: An Autocritical Reflection on the Intellectuals on the Road to Class Power”, *Politics and Society*, vol. 15, nr. 2, 1987; Ivăn Szelenyi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*,). Vezi, de asemenea, şi studiul despre recrutarea de membri în cazul a cinci partide comuniste din Centrul şi Estul Europei al lui Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit.

164. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996”, ed. cit.

165. Ralph Turner, „Sponsored and Contest Mobility in the School Sistem”, în Thomas Shapiro (ed.), *Great Divides*: *Readings* în *Social Inequality in the United States*, Mayfield Publishing Company, Mountain View, 1998.

166. *Ibidem*, p. 75; sublinieri în original; traducerea

îmi aparţine.

167. *Ibidem*, pp. 74 – 75.

168. Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances înin a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996", ed. cât; Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996", ed. cât; pentru testarea iniţială a acestor ipoteze folosind date transversale, vezi Andrew G. Walder, „Career Mobility and the Communist Political Order", ed. cit.

169. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996", edcită P-W

170. „Event history analysis" se referă la „modele statistice de analiză a schimbărilor între stări (sau categorii) succesive, pe un interval de timp continuu, având la bază înregistrări complete ale evenimentelor de interes în cadrul unui eşantion". (Karl Ulrich Mayer, Nancy Brandon Turna, *Event History Analysis în Life Course Research*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1990, p. 4.) Ideea centrală a acestui tip de abordare este cea potrivit căreia multe fenomene demografice şi sociale sunt dependente de anumite momente temporale ale vieţii/carierelor indivizilor (*i.e.*, căsătorie, naşterea copiilor, schimbări în cariere ocupaţionale, traiectorii profesionale etc.). Producerea de date de acest tip folosind eşantioane reprezentative de respondenţi din diverse categorii este extrem de costisitoare şi comportă probleme de natură metodologică. Lucrul acesta se datorează faptului că „event history analysis" necesită date *complete* despre succesiunea temporală a evenimentelor de interes. Spre exemplu, folosirea acestei metode de analiză în studiul mobilităţii ocupaţionale ar presupune realizarea unor anchete sociologice care să culeagă *retrospectiv* (prin apelul la memoria respondenţilor) informaţii detaliate, de tip longitudinal, despre carierele şcolare şi ocupaţionale ale respondenţilor incluşi în eşantion (e.g., când [lună şi

an] a început respondentul o anumită formă de şcolarizare? Când [luna şi an] a terminat această formă de şcolarizare? Când [în ce an şi ce lună] a început respondentul să activeze într-un anumit loc de muncă? Când [în ce an şi ce lună] a încetat lucrul la acel loc de muncă? Ce loc de muncă i-a urmat? Cât a durat? etc.). Culegerea acestor date factuale şi validitatea lor pot fi serios afectatate de Urnitele memoriei umane.

171. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996", edcit.

172. Vezi, de exemplu, studiul lui Szonja Szelenyi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party", ed. cit.

173. Eric Hanley, „*A* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988", ed. cit.

174. Richard Staar, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, ed. cit., p. 196.

175. Richard Staar, *Communist Regimes în Eastern Europe*, ed. cit., P195

176. Library of Congress, *Country Studies*: *România Area Handbook Studies 1989*, http://memory.loc.gov/frd/ce/rotoc.html; Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.

177. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cât; Richard Staar, *Communist Regimes în Eastern Europe*, ed. cât; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

178. Vlad Georgescu, op. cit.

179. Eric Hanley, „*A* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988", ed. cit., p. 1092.

180. *Ibidem*.

181. *Ibidem*.

182. *Ibidem*, p. 1090.

183. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility în Communist States: Reflections on the Soviet Union and China”, *Research în Political Sociology*, nr. 1, 1985, p. 105.

184. Ana Vinea, *Anii ’80 şi bucureştenii*, Paideia, Bucureşti, 2003.

185. A.M. *apud* Ana Vinea, op. cit., p. 219.

186. Eric Hanley, „*A* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit.

187. George Konrad, Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, ed. cit.

188. Eric Hanley, „*A* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit., p. 1095.

189. *Ibidem*, p. 1090.

190. B.R. *apud* Ana Vinea, op. cit., p. 218.

191. S.A. *apud* Ana Vinea, op. cit., p. 198.

192. A.M. *apud* Ana Vinea, op. cit., p.198.

193.1.O. *apud kna* Vinea, op. cit., p. 219.

194. D.E. *apud kna* Vinea, op. cit., p. 220.

195. I.O. *apud* Ana Vinea, op. cit. *i*, p. 219.

196. *Ibidem*, p. 197.

197. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility în Communist States: Reflections on the Soviet Union and China”, ed. cit., p. 1392.

198. Maurer *apud* Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, ed. cit., p. 188.

199. Vezi Capitolul 1 al acestui volum, precum şi Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi, *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, ed. cât; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962)*, ed. cit.

200. Katherine Verdery, „Seeing like a mayor: Or, how local officials obstructed Romanian land restitution”, *Ethnography*, vol. 3, nr. 1, 2002; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectarei*, ed. cit.

201. Szonja Szelenyi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party", ed. cât; Eric Hanley, „*k* Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988", ed. cit.

202. Ceauşescu *apud* Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 262.

203. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988", ed. cit.

204. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cât; Richard Staar, *Communist Regimes în Eastern Europe*, ed. cât; Michael Shafir, *România*. *Politics*, *Economics*, *and Society*. *Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cât...

205. Cealaltă femeie cu influenţă din istoria comunismului românesc a fost Ana Pauker, la sfârşitul anilor '40 – supranumită „Pasionaria Balcanilor" (Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.); pentru o excelentă descriere a parcursului Anei Pauker, perioada ilegalistă, exilul în Uniunea Sovietică, ascensiunea politică şi îndepărtarea ei ulterioară din partid, vezi Robert Levy, *Ana Pauker*: *The rise and Fall of a Jewish Communist*, ed. cit.

206. Mary Ellen Fischer, „Women in Romanian Politics: Elena Ceauşescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", în Sharon L. Wolchik, Alfred G. Meyer, *Women*, *State*, *and Party în Eastern Europe*, Duke University Press, Durham, 1985, p. 126. Studiul lui Fischer foloseşte cifrele oficiale publicate de PCR.

207. *Ibidem*, p. 135.

208. *Ibidem*, p. 127.

209. Katherine Verdery, *What Was Socialism*, *and What Comes Next*? ed. cit., p. 66.

210. Gail Kligman, „Abortion and International Adoption in Postleausescu România", *Feminist Studies*, vol.

18, nr. 2, 1992; Gail Kligman, *Politica Duplicităţii*, ed. cit.

211. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit., p. 66.

212. Pentru a înţelege fuziunea dintre naţionalism şi ideologia marxistă în România socialistă este indispensabil volumul lui Katherine Verdeiy, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.

213. Michael Shafir, *România. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 26.

214. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 100.

215. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ed. cât; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cât; Michael Shafir, *România. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit.

216. Michael Shafir, *România. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cât; Richard Staar, *Communist Regimes în Eastern Europei*, ed. cit.

217. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit. p. 1093.

218. *Ibidem*, p. 1101.

219. *Ibidem*.

220. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 63 – 66.

221. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit., p. 1094.

222. *Ibidem*.

223. *Ibidem*.

224. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility în Communist States: Reflections on the Soviet Union and China”, ed. cit., p. 105.

225. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

226. Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri*. *Mărturii* despre *stalinizarea României*, ed. cât; Silviu Brucan, *The Wasted Generation*: *Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back*, Westriew Press, Boulder, 1993; Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*: *memorii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002.

227. Vladimir Tismăneanu, *Marele şoc din finalul unui secol scurt*. *Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu* – Despre *communism*, *postcomunism*, *democraţie*, Editura Enciclopedică, 2004.

228. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit.

229. Raymond SinKwok Wong, „The Social Composition of the czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980’s”, ed. cit.

230. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, ed. cit.

231. *Ibidem*.

232. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, ed. cit.

233 – Bobai Li, „Manufacturing Meritocracy: Adult Education, Career Mobility, and Elite Transformation in Socialist China”, ed. cit.

234. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cât; Michael Shafir, *România*. *Politics*, *Economics*, *and Society*. *Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit.

235. Vlad Georgescu, op. cit.

236. îi mulţumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificarea acestui aspect.

237. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies”, ed. cit.

238. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*: *The Case of România, 1944 – 1965*, ed. cât; Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction*, ed. cit.

239. Kenneth Jowitt, *New World Disorder*: *The Leninist Extincţioni*, ed. cit.

240. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Deji*, ed. cât; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

Capitolul III

241. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe", *East European Politics and Societies*, 1992; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China", în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform în China*, Stanford University Press, Stanford, 1999; David Wank, *Commodifying Communism*: *Business, Trust and Politics înin a Chinese City*, Cambridge University Press, New York, 1999.

242. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours*: *Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, P37

243. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, Verso, London, 1998; Alena Ledeneva, op. cit.; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cât; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, Janine Wedel, *The Private Poland*, Facts on File Books, New York, 1986.

244. Eric Uslaner, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", în Joseph D. Lewandowski, Milan Znoj (ed.), *Trust and Transitions*:

*Social Capital în*in a *Changing World*, Cambridge Scholars Press, Newcastle upon Tyne, 2008, p. 4.

245. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, Editura Staff, 1996; Dumitru Sandu, „Drumul antreprenorial: Fără încredere dar cu relaţii", *Sociologie Românească*, nr. 2, 1999; Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital", în Mark Granovetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life. Second Edition.*, Westriew Press, Boulder, 2001.

246. Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi, *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, ed. cât; Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of România, 1944 – 1965*, ed. cât; Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit.

247. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit., p. 123.

248. *Ibidem*, p. 121.

249. S.N. Eisenstadt, Luis Roniger, *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust în Society*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 1984.

250. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, ed. cit., p. 10.

251. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit., p. 12.

252. *Ibidem*.

253. *Ibidem*.

254. Rodica Zafiu, „Păcatele limbii: Blaturi", *România literară*, nr. 2, 2009, http://www.romlit.ro/blaturi.

255. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti" Academia Română. *Dicţionarul explicativ al limbii române. Ediţie revăzută şi adăugită*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009, p. 108.

256. Rodica Zafiu, „Păcatele limbii: Blaturi". Pentru alte ipoteze interesante cu privire la originile germane sau ruseşti ale termenului „blat", vezi articolul Rodicăi Zafiu

257. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al.

Rosetti" Academia Română, *Dicţionarul explicativ al limbii române. Ediţie revăzută şi adăugită*, p. 818.

258. Sugestiile cu privire la sensurile termenului „pilă" (proptea/sprijin) şi aparţin Mirunei Voiculescu, traducătoarea primei versiuni a acestui articol, căreia îi mulţumesc.

259. Vladimir Tismăneanu, „întâlnirile mele cu Nicu", *Radio Europa Liberă*, 1 august 2018, https://www.europalibera.org/a/întâlnirilemele-cunicu/29398305.html.

260. Gheorghe Florescu, *Confesiunile unui cafegiu*, Humanitas, Bucureşti, 2008; Zoltan Rostaş, Antonio Momoc, *Bişniţari*, *Descurcăreţi*, *Supravieţuitori.*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2013.

261. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

262. *Ibidem*, p. 21.

263. Pentru o discuţie generală a acestui tip de fenomene, vezi János Komai, *Economics of Shortage*, Elsevier, New York, 1980; János Komai, *The Socialist Sistem*: *The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 1992. Pentru cazul românesc, vezi Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

264. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", ed. cât; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cât; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe", ed. cât; David Wank, *Commodifying Communism*: *Business, Trust and Politics în*in a *Chinese City*, ed. cât; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China", ed. cât; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cât; Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, Clarendon Press, Oxford, 1990; Akos Rona-Tas, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism", *American Journal of Sociology*, vol. 100,

nr. 1, 1994.

265. David Wank, *Commodifying Communism*: *Business, Trust and Politics în*in a *Chinese City*, ed. cit.

266. David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China", ed. cit., p. 225.

267. Liviu Chelcea, Oana Mateescu, *Economia informată în România*: *Pieţe, practici sociale şi strânsformări ale statului după 1989*, Paideia, Bucureşti, 2004; Tse Berit GrOdeland, „Red Mobs, Yuppies, Lamb Heads, and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the czech Republic, Slovenia, Bulgaria, and România", *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. 2, 2007; Cătălin Augustin Stoica, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways în Post-Socialist România", ed. cât...

268. Karl Polanyi, *The Great Transformation*: *The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 1957; Mark Granovetter, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, vol. 91, 1985; Mark Granovetter, *Society and Economy*: *Framework and Principles*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017.

269. Douglas Guthrie, „The Declining Significance of Guanxi în China's Economic Transition", *The China Quarterly*, 1998, p. 225.

270. Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank, An Introduction to the Study of Guanxi", în Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank (ed.), *Social Connections in China*: *Institutions, Culture, and the Changing Nature of Guanxi*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 8.

271. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours*: *Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cât; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Tradiţionalism*, ed. cit.

272. Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital", ed. cât...

273. Alan Smart, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital", *Cultural Anthropology*, nr. 3, 1993.

274. *Ibidem*.

275. Sabina Stan, „Neither commodities nor gifts: Post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare sistem", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, nr. 1, 2012.

276. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", ed. cât; Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cât; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cât; Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Thwnsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cât; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", *Comparative Studies în Society and History*, vol. 51, nr. 3, 2009.

277. Gil Eyal, Ivăn Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cit., p. 22.

278. Pentru o foarte bună trecere în revistă a acestor studii, vezi Alejandro Portes, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998; Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Teoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, nr. 27, 1998.

279. Forment *apud* Mark Granovetter, „A Teoretical Agenda for Economic Sociology.", în Mauro Gullien *et al.* (ed.), Russell Sage Foundation, New York, 2002, p. 52.

280. Francis Fukuyama, *Trust*: *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London, 1995; Robert Putnam, *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton, 1993; Robert Putnam, „Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, nr. 1, 1995.

281. Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Teoretical Synthesis and Policy

Framework”, ed. cit.

282. Pentru o evaluare empirică a afirmaţiei lui Putnam conform căreia asocierea şi participarea civică au scăzut în SUA, vezi Pamela Paxton, „Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment”, *American Journal of Sociology*, vol. 105, nr. 1, 1999; Pamela Paxton, „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relations hip”, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002; Mark Granovetter, „A Teoretical Agenda for Economic Sociology”, ed. cât; Alejandro Portes, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, ed. cât; Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Teoretical Synthesis and Policy Framework”, ed. cât; Dumitru Sandu, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, ed. cât; Eric Uslaner, Gabriel Bădescu, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London, 2003; Gabriel Bădescu, Eric Uslaner, Paul Sum, „Civil society Development and Democratic Values în România and Moldova”, *East European Politics and Societies*, nr. 18; Bogdan Voicu, *Penuria PseudoModernă a Postcomunismului Românesc* (2 vol.), Editura Expert Project, Iaşi, 2005; Bogdan Voicu, „Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage în determining involvement în associations”, *VOLUNTAS*: International *Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 25, nr. 3, 2014.

283. James S. Coleman, „Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1988; Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital”, ed. cât; Nan Lin, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001.

284. Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Teoretical Synthesis and Policy Framework”, ed. cât...

285. Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital”, ed. cit., p. 102.

286. Vezi la acest punct şi Liviu Chelcea, „The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices înin a Romanian Village in the 1980's", *Cultural Studies*, nr. 1, 2002.

287. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, ed. cât; Dumitru Sandu, „Drumul antreprenorial: Fără încredere, dar cu relaţii", ed. cit.

288. Vezi la acest punct Eric Uslaner, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", ed. cât; Alejandro Portes, Patricia Landolt, „The Downsides of Social Capital", American *Prospect*, nr. 26, 1996.

289. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cit., p. 22.

290. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cât; Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", ed. cât...

291. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The eeconomic Approach to Social Capital", p. 12, http – //www.nber.org/papers/w7728.

292. *Ibidem*, p. 15.

293. Efectele pozitive nete ale diferitelor variabile independente asupra relaţiilor de utilitate sunt obţinute din coeficienţii prezentaţi în Tabelul 4 aplicând formula ioo* (eb-i). În cazul efectelor negative nete, formula este ioo* (i-eb).

294. Edward Glaeser, „The Formation of Social Capital", p. 17, http://www.oecd.org/inovation/research/1824983.pdf.

295. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The eeconomic Approach to Social Capital", ed. cât...

296. Gil Eyal, Ivăn Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cit.

297. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The eeconomic Approach to Social Capital",

ed. cit.

298. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours*: *Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit.

299. Peter Evans, *Embedded Autonomy*: *States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995; Mark Granovetter, „A Teoretical Agenda for Economic Sociology", ed. cât; Mark Granovetter, *Society and Economy*, ed. cit.

300. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cât...

301. Max Weber, *Economy and Society*: *An Outline of Interpreţive Sociology*, Guenther Roth, Claus Wittich (eds), Bedminster Press, New York, 1968.

302. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

303. *Ibidem*, p. 656.

304. Alan Smart, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital", ed. cit.

305. David Wank, *Commodifying Communism*: *Business, Trust and Politics în* in a *Chinese City*, ed. cât; Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours*: *Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit.

Capitolul IV

306. David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cit.

307. David Stark, László Bruszt, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism. Review symposium", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4; David Stark, László Bruszt, *Post-Socialist Pathways*: *Transforming Politics and Property în East Central Europe*, Cambridge University Press, 1998.

308. Max Weber, *Economy and Society*: *An Outline of Interpreţive Sociology*, ed. cât; GOsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, 1990.

309. Aşa cum am precizat anterior, prin izomorfism

DiMaggio & Powell au în vedere „procese de constrângere ce forţează un «individ» (organizaţie, firmă, stat naţional) al unei populaţii să devină similar cu alţi «indivizi» ori «unităţi» ce se confruntă cu aceleaşi condiţii de mediu". Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields", ed. cit., p. 66

310. John W. Meyer *apud* Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields", ed. cit., p. 170.

311. Raymond Boudon, *Efecte perverse şi ordine socială*, Eurosong & Book, Bucureşti, 1998.

312. Victor Nee, „A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets în State Socialism", *American Sociological Review*, vol. 54, nr. 5, 1989.

313. Yanjie Bian, John R. Logan, „Market Transition and the Persistence of Power: The Changing Stratification Sistem în Urban China", *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 5, 1996; Nan Lin, „Local Market Socialism: Local Corporation in Action in Rural China", *Theory and Society*, vol. 24, nr. 3, 1995; Anthony Oberschall, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Andrew G. Walder, „Property Rights and Stratification in Socialist Redistributive Economies", *American Sociological Review*, vol. 57, nr. 4, 1992; Andrew G. Walder, „Markets and Inequality în Transitional Economies: Toward Testable Theories", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Andrew G. Walder, „Privatization and Elite Mobility: Rural China, 1979 – 1996"; Andrew G. Walder, „Markets and Income Inequalities în Rural China: Political Advantage în an Expanding Economy", American *Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002; David Wank, *Commodifying Communism*: *Business*, *Trust and Politics în*in a *Chinese City*, ed. cât; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China", ed. cit.

314. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cât; Akos Rona-Tas, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism”, ed. cât; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?”, ed. cât; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe”, ed. cât; David Stark, „Recombinant Property în East European Capitalism”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996.

315. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland”, ed. cit.

316. Eric Hanley, Natasha Yershova, Richard Anderson, „Russia – Old Wine înin a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites, 1983 – 1993”, *Theory and Society*, vol. 24, nr. 5, 1995; Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, ed. cit.

317. Victor Nee, „The emergence of a Market Society: Changing Mechanisms of Stratification in China”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Ivăn Szelenyi, Eric Kostello, „The Market Transition Debate: Toward a Synthesis?”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Anthony Oberschall, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market”, ed. cât; Andrew G. Walder, „Markets and Inequality în Transitional Economies: Toward Testable Theories”, ed. cât; Neil Fligstein, „The eeconomic Sociology of the Transitions from Socialism”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; David Stark, „Recombinant Property în East European Capitalism”, ed. cit., p. 199. *American Journal of Sociology* a mai găzduit o dezbatere pe aceeaşi temă, în 2001. Deşi s-a recunoscut contribuţia lui Nee, de data aceasta dezbaterea a fost declanşată de publicarea cărţii lui Gil Eyal, Ivăn Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*.

318. Andrew G. Walder, „Markets and Income

Inequalities în Rural China: Political Advantage în an Expanding Economy", ed. cit.

319. Gil Eyal, Ivăn Szelenyi, Eleanor Townsley, op. cit.; Andrew G. Walder, „Elite Opportunity în Transitional Economies", American *Sociological Review*, vol. 68, nr. 6, 2003.

320. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit., p. 650.

321. *Ibidem*.

322. Richard Swedberg, *Max Weber and the idea of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton, 1998; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

323. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", ed. cit.

324. *Ibidem*, p. 129.

325. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cât; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cit.

326. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit., p. 211.

327. Edgar Feige, „Underground Activity and Instituţional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior în Transition Economies", în Joan M. Nelson, Charles Tilly, Lee Walker (ed.), *Transforming Post-communist Political Economies*, National Academy Press, Washington, D.C., 1997, p. 29.

328. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland", ed. cit., p. 129.

329. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit., p. 33.

330. Roman Frydman, Kenneth Murphy, Andrejz Rapaczyński, *Capitalism with a Comrade's Face*, Central European University Press, New York, 1998.

331. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, op. cit.

332. *Ibidem*.

333. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed.

cât; Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism în Poland”, ed. cât; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?”, ed. cât; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe”, ed. cât; David Stark, „Recombinant Property în East European Capitalism”, ed. cit.

334. Gil Eyal, Ivdn Szelenyi, Eleanor Townsley, op. cit.; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation”, ed. cit.

335 – Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation”, ed. cit., p. 22.

336. Vezi Walter W. Powell, Laurel Smith-Doerr, „Networks and Economic Life”, în Neil Smelser, Richard Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology*, Russell Sage Foundation, New York, 1994; Mark Granovetter, „A Teoretical Agenda for Economic Sociology”, ed. cât; Mark Granovetter, *Society and Economy*, ed. cit.

337. Peter Evans, *Embedded Autonomy*: *States and Industrial Transformation*, ed. cit.

338. Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness* în *Historical Perspective*: *A Book of Essays*, Belknap Press of Harvard University, Cambridge, 1962.

339 – Neil Fligstein, „Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions”, *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 4, 1996.

340. Ronald L. Jepperson, „Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Instituţional Differentiation”, ed. cit.

341. Frank Dobbin, *Forging Industrial Policy*: *The United States*, *Britain*, *and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, New York, 1994; Frank Dobbin, „Why the economy Reflects the Polity: Early Rail Policy în Britain, France, and the United States”, în Mark Granovetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life*. *Second Edition*, Westriew Press, Boulder, 2001.

342. Peter Evans, *Embedded Autonomy*: *States and*

Industrial Transformation, ed. cit., p. 50.

343. Peter Evans, *Embedded Autonomy*: *States and Industrial Transformation*, ed. cit.

344. Richard Swedberg, *Max Weber and the idea of Economic Sociology*, ed. cât; Venelin Ganev, *Preving on the State*: *The Transformation of Postcommunist Bulgaria*., Cornell University Press, Ithaca, 2007; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

345. Richard Swedberg, *Max Weber and the idea of Economic Sociology*, ed. cât; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

346. Max Weber, *Economy and Society*: *An Outline of Interpreţive Sociology*, ed. cit., pp. 164 – 166.

347. *Ibidem*, p. 164.

348. *Ibidem*, p. 165. Conform interpretării pe care Swedberg o dă teoriei lui Weber, putem vorbi de trei tipuri de capitalism: raţional, politic şi tradiţional-comercial, acesta din urmă putând fi identificat în trecut sub forma activităţilor comerciale nesistematice şi schimbului de bani. Richard Swedberg, *Max Weber and the idea of Economic Sociology*, ed. cit., p. 86.

349. Richard Swedberg, op. cit., p. 65.

350. *Ibidem*, p. 69.

351. *Ibidem*.

352. Venelin Ganev, *Preving on the State*: *The Transformation of Postcommunist Bulgaria*, ed. cât; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cât; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cât; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare*, ed. cit.

353 – Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, op. cit.

354. Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziţie 1989 – 2000", *Anuarul Institutului de investigare a crimelor comunismului*, vol. 1, 2006, p. 238.

355. *Ibidem*, pp. 248 – 249.
356. *Ibidem*, p. 249.
357. Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziţie 1989 – 2000”, ed. cit.
358. Laurenţiu Ştefan, *Patterns of Political Elite Recruitment* în *Post-Communist România*, Editura Ziua, Bucharest, România, 2004.
359. *Ibidem*, p. 122.
360. *Ibidem*.
361. David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China”, ed. cit.
362. *Ibidem*, p. 270.
363. *Ibidem*.
364. *Ibidem*, p. 271.
365. Max Weber, *Economy and Society*: *An Outline of Interpreţive Sociology*, ed. cit.
366. Weber *apud* Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation”, ed. cit., p. 654.
367. *Ibidem*, p. 657.
368. Peter Evans, *Embedded Autonomy*: *States and Industrial Transformation*, ed. cit., pp. 45 – 46.
369. Andrew G. Walder, „Elite Opportunity în Transitional Economies”, ed. cit.
370. *Ibidem*, p. 901.
371. *Ibidem*, p. 902.
372. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields”, ed. cit.
373. Raymond Boudon, *Efecte perverse ordine sociala*, ed. cât...
374. Martha de Melo, Cevdet Denzier, Alan Gelb, „From Plan to Market: Patterns of Transition”, ed. cit.
375. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe*, *South America*, *and Postlommunist Europe*, ed. cit., p. 52.

376. Steven M. Fish, „The Determinants of Economic Reform in the Post-Communist World", *East European Politics and Societies*, vol. 12, nr. 1, 1998.

377. Timothy Frye, „The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World", *World Politics*, vol. 54, 2002; World Bank, *Transition*: *The First Ten Years*. *Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C., 2002.

378. Iliescu *apud* Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare*, ed. cit., P77

379. Daniel D & ianu, „Fiscal and Monetary Policy", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004.

380. Anneli Ute Gabanyi, „The New Business Elite: From Nomenklatura to Oligarchy", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economy*, *and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004.

381. World Bank, *Transition*: *The First Ten Years*. *Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*.

382. *Ibidem*, p. 105.

383. *Ibidem*.

384. *Ibidem*, p. 109.

385. *Ibidem*, p. 106.

386. Tse Berit GrOdeland, „«Red Mobs», «Yuppies», «Lamb Heads», and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the czech Republic, Slovenia, Bulgaria, and România", ed. cit., p. 230.

387. *Ibidem*, p. 249.

388. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

389. David Stark, „Recombinant Property în East European Capitalism", ed. cit.

390. *Ibidem*. Decizia guvernului Ungariei de a privatiza cele mai mari întreprinderi de stat cu ajutorul investitorilor străini a dus într-un final la restrângerea fenomenului „proprietăţii recombinatorii" (vezi Eric

Hanley, Lawrence King, István Toth János, „The State, International Agencies, and Property Transformation in Postcommunist Hungary”, *American Journal of Sociology*, vol. 108, nr. 1, 2002).

391. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation”, ed. cit.

392. *Ibidem*, p. 656.

393 – Venelin Ganev, *Preving on the State*: *The Transformation of Postcommunist Bulgaria*, ed. cit.

394. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

395. Liviu Chelcea, Puiu Lăţea, Oana Mateescu, „90 % Off the Books. Corruption and the Informal Economy of Alcohol în România”, ed. cit., p. 29.

396. John W. Meyer, Gili S. Drori, Yong Suk Yang, „The Impact of Education and Science on Administrative Rationalization: 1985 – 1995” ed. cit., p. 8.

397. Transparency International, *Press Release*: *The Year* 2000 *Corruption Perception Indexes*, 2000, http://www.transparency. Org/cpi/2000/ cpi2.000.html.

398. Oana Mateescu, „Ours is a Bandit State!: Power and Corruption in România”, *Polish Sociological Review*, nr. 4, 2001, p. 390.

399. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next*? ed. cit.

400. *Ibidem*, p. 193.

401. Oana Mateescu, op. cit., p. 390.

402. Peter Gross, Vladimir Tismăneanu, „The end of Post Communism în România”, *Journal of Democracy*, vol. 16, nr. 1, 2005.

403. Frank Sellin, „Democratization in the Shadows: Post-Communist Patrimonialism”, în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Laham, 2004; pentru evoluţii mai recente, vezi Sebastián Burduja, *între speranţa şi deziluzie*: *Democraţie şi anticorupţie în România postcomunistă*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2016.

404. Ştefan Zeletin, *Burghezia română*: *originea şi*

rolul ei istoric, Humanitas, Bucureşti, 1991.

405. Lotar Rădăceanu, Şerban Voinea, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Victor Rizescu (ed.), Editura Domino, Bucureşti, 2005.

406. Pentru o excelentă prezentare a dezbaterii şi a altor elemente contextuale, vezi Victor Rizescu, „Marxism şi oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism", în *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Editura Domino, Bucureşti, 2005 şi Victor Rizescu, *Tranziţii discursive*: *despre agende culturale*, *istorie intelectuală şi onorabilitate ideologică după comunism*, Editura Corint, Bucureşti, 2012.

407. Liviu Chelcea, Puiu Lăţea, Oana Mateescu, op. cit., p. 24.

408. Pentru înţelegerea procesului de restituire a proprietăţilor imobiliare, vezi studiile foarte bune ale lui Liviu Chelcea, „Ancestors, Domestic Gropus, and the Socialist State: Housing Nationalization and Restitution in România", *Comparative Studies în Society and History*, vol. 45, nr. 4, 2003; Liviu Chelcea, „Marginal Groups în Central Places: Centrification, Property Rights, and Post-Socialist Primitive Accumulation (Bucharest, România)", *Social changes and social sustainability în historical urban centres*: *The case of central Europe*, 2006, ediţie de Center for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences.

409. Cătălin Tolontan, Mirela Neag, Răzvan Luţac, „Investigaţia GSP în dosarul dezinfectanţilor diluaţi Hexi Pharma, neregulile din sistemul medical românesc şi cazul «Colectiv»", *Tolo.ro*, 2017 2016, Bucureşti, http://www.tolo.ro/2016/09/13/scandalul-dezinfectanţilordiluati-toate-partile-investigatiei-hexi-pharma/.

410. Benjamin Cunningham, „Effets pervers de la lutte anticorruption en Europe centrale", *Le Monde diplomatique*, aprilie 2018. Astfel, spune Cunningham, „s-a reîntărit iluzia unei Europe divizate între ţările corupte (aflate în sudul şi estul continentului) şi ţările ireproşabile,

din nord şi vest” (traducerea îmi aparţine).

411. David Goldblatt, Daniel Noian, „Viktor Orbăn’s reckless football obsession”, *The Guardian*, ianuarie 2018, https://www.theguardian.com/news/2018/jan/u/viktor-orban-hungary-prime-minister-recklessfootball-obsession.

412. *Ibidem*.

413. Celor interesaţi de subiectul Scorniceşti, le recomand volumul Alina Mungiu-Pippidi, Gerard Althabe, *Secera şi buldozerul*: *Scorniceşti şi Nuc*uşoară. *Mecanisme de aservire a ţăranului român*, Polirom, Iaşi, 2002.

414. Michael E. Miller, „Secret recordings, posh restaurants, Cuban cigars and intrigue finally câtch up to Polish government”, *The Washington Post*, iunie 2015, https://www.Washingtonpost.com/ news/morning-mix/wp/2015/06/îi/sex-lies-and-audio-tape-secretrecordings-finally-catch-up-to-polish-government/? noredirect = on & utm term =. c04 d5 abbodec.

415. *Ibidem*.

416. Vintilă Mihăilescu, „Mineriada albă a domnului Dragnea şi poporul paralel”, *contribuitors.ro*, iunie 2018, httpT7 www.contribuitors.ro/ editorial/mineriada-alba-a-domnului-dragnea-şi-poporul-paralel/, data accesării 15 august 2018; sublinieri în original.

417. Lucian Davidescu, „Cât de mare este SRI faţă de serviciile din alte ţări”, *România curată*, 29 septembrie 2014, http://www.romaniacurata.ro/cat-de-mare-este-sri-fata-de-serviciile-din-altetari/, data accesării 20 august 2018.

418. *Ibidem*.

419. *Ibidem*.

420. *Ibidem*.

421. Adelina Mihai, „Secretele bugetului: 260.000 de «paznici» consumă 40% din fondul public de salarii. Cum comentaţi?”, *Ziarul Financiar*, mai 2010, https://www.zf.ro/eveniment/secretele-bugetului26 o-ooo-de-paznici-consuma-4 o-din-fondul-public-de-salarii-cumcomentati-6125333, data accesării 7 august 2018.

422. Lucian Davidescu, „Ştiaţi că bugetul SRI e mai

mare decât al serviciului secret din Germania?”, *România curată*, 6 august 2018, http://www.romamacurata.ro/stiatica-bugetul-sri-e-mai-mare-decatal-serviciului-secret-din-germania/, data accesării 25 august 2018.

423. *Ibidem*.

424. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.”, Bucharest, România, 2018, p. 15; traducerea mea.

425. Marius Oprea, *Moştenitorii Securităţii*, Polirom, Iaşi, 2018.

426. *Ibidem*, p. 184.

427. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.”, Bucharest, România, 2018, pp. 20 – 21, traducerea mea.

428. *Ibidem*, p. 21.

429. *Ibidem*.

430. Alina Mungiu-Pippidi, „România’s Italian-Style Anticomiption Populism”, *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 3, 2018 p. 105 (traducerea mea); pentru strategii de combatere a corupţiei, vezi şi Alina Mungiu-Pippidi, *în căutarea bunei guvernări*: *Cum au scăpat alte ţări de corupţie*? Polirom, Iaşi, 2017.

431. Alina Mungiu-Pippidi, „România’s Italian-Style Anticomiption Populism”, ed. cit.

432. Elena Deacu, „Teodorovici: Salariul minim trebuie eliminat din sectorul privat, să rămână doar în sectorul public. Dacă pleacă 20% din funcţionari, nu le-ai simţi lipsa”, *Adevărul*, 3 august 2018, https://adevărul.ro/economie/bani/teodorovici-salariul-minimtrebuie-eliminat-sectorul-privat-ramana-doar-sectorul-publicpleaca-2 o-funcţionari-nu-le-ai-simti-lipsa-i 5 b64 i8 cădf52022 f75 f5 2285/index.html.

433 – Agerpres, „Victor Ponta: Mi-am propus să fiu cel mai «pro-business” social-democrat din Europa”, *Agerpres*, iunie 2013, https://wwwi.agerpres.ro/politica/2013/06/10/victor-ponta-mi-am-

propus-sa-fiucel-mai-pro-business-social-democrat-din-europa-17 – 06 – 48.

434. Ivăn Szelenyi, „Capitalisms after Comunism”, ed. cât; Ivăn Szelenyi, „Weber’s Theory of Domination and Post-Comunism Capitalisms”, *Theory and Society*, nr. 45, 2015.

435. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields”, ed. cât; W. Richard Scott, „Unpacking Instituţional Arguments”, ed. cit.

436. Andrew G. Walder, „Elite Opportunity în Transitional Economies”, ed. cât; Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziţie 1989 – 2000”, ed. cât; Laurenţiu Ştefan, *Patterns of Political Elite Recruitment în Post-Communist România*, ed. cit.

437. Eurostat, „PIB per capitala standardul puterii de cumpărare”, httpy/appsso. eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = nama io r 2 gdp & Iang = en.

438. Florin Georgescu, „Conţinutul şi calitatea politicii fiscale în pas cu evoluţia şi obiectivele societăţii româneşti”, http://www.opiniibnr.ro/index.php/politica-monetara/236-continutul-şi-calitatea-politiciifiscale-in-pas-cu-evolutia-şi-obiectivele-societatii-româneşti, data accesării 25 decembrie 2017.

439. Eurostat, „Speranţa de viaţa la naştere”, http://appsso. Eurostat.ec. Europa. eu/nu-i/show.do? dataset = demo mlexpec & Iang = en.

440. Eurostat, „Rata mortalităţii infantile”, http://appsso. Eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = demo minţind & Iang = en, data accesării 10 august 2018.

441. Eurostat, „Raportul cvintilelor de venit S80/S20”, http://appsso. eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = de din & Iang = en, data accesării 16 august 2018; pe subiectul inegalităţilor şi a claselor sociale, vezi studiul excelent al lui Cristian Pop, *Clase sociale în România*: *Metodologia inegalităţilor*, Presa

universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

442. Florin Georgescu, „Conţinutul şi calitatea politicii fiscale în pas cu evoluţia şi obiectivele societăţii româneşti”; sublinierile îmi aparţin.

443. Eurostat, „Compensarea salariaţilor ca procent din PIB brut”, http://appsso. Eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = namq io aici & Iang = en, data accesării 19 august 2018.

444. Sorin Alexandru, „Lazea (BNR): în România forţa de muncă este subplătită, iar capitalul supraplătit”, *Capital*, 2017, Bucureşti, http://www.capital.ro/lazeabnr-in-romania-forta-de-munca-estesubplatita-iar-capit-i.html, data accesării 18 martie 2017.

445. Remarcile de mai sus au fost inspirate de antropologul Bogdan Iancu, alături de care scriu în prezent un material pe această temă. îi mulţumesc aici pentru discuţiile purtate pe tema fetişizării autostrăzii, ca ţel al dezvoltării.

446. Eurostat, „Rata tinerilor cu vârste între 15 şi 24 de ani care nu se află cuprinşi în nicio formă de educaţie şi nici nu lucrează (NEET)”, http://appsso. Eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/submitview Table Action.do, data accesării 9 august 2018.

447. Fundaţia Friedrich Ebert – România, „Monitor Social: Riscul de sărăcie înainte şi după transferurile sociale”, https://monitorsocial.ro/indicator/riscul-de-saracie-înainte-şi-dupa-transferurile-sociale2016/, data accesării 17 martie 2017.

448. Vezi excelentul studiu al lui Cornel Ban, *Dependenţă şi dezvoltare*: *Economia politică a capitalismului românesc*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014.

Bibliografie

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, *Dicţionarul explicativ al limbii române*. *Ediţie revăzută şi adăugită*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009.

Adams, Walter; Brock, James W., *Adam Smith Goes To Moscow*: *A Dialogue on Radical Reform*, Princeton

University Press, Princeton, NJ, 1994.

Agafiţei, Florinei, *Schiţă monografică a comunei Năneşti*, Editura Zigotto, Galaţi, 2011.

Agerpres, „Victor Ponta: Mi-am propus să fiu cel mai «pro-business» social-democrat din Europa”, Agerpres, iunie 2013, https://wwwi.agerpres.ro/politica/2013/06/lo/victor-ponta-mi-am-propus-sa-fiucel-mai-pro-business-social-democrat-din-europa-17 – 06 – 48.

Alexandru, Sorin, „Lazea (BNR): «În România forţa de muncă este subplătită, iar capitalul supraplătit»”, *Capital*, 2017, Bucureşti, http://www.capital.ro/lazeabnr-in-romania-forta-de-munca-estesubplatita-iar-capit-i.html, data accesării 18 martie 2017.

Balas, Egon, *Will to Freedom*: *A Perilous Journey Through Fascism and Communism*, Syracuse University Press, Syracuse, 2000.

Ban, Cornel, *Dependenţă şi dezvoltare*: *Economia politică a capitalismului româ*nesc, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014.

Bădescu, Gabriel; Uslaner, Eric; Sum, Paul, „Civil society Development and Democratic Values în România and Moldova”, *East European Politics and Societies*, nr. 18, pp. 316 – 341.

Betea, Lavinia, *Maurer şi lumea de ieri*. *Mărturii* despre *stalinizarea României*., Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

Bian, Yanjie; Logan, John R.Market Transition and the Persistence of Power: The Changing Stratification Sistem în Urban China”, *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 5, 1996, pp. 739 – 758.

Boudon, Raymond, *Efecte perverse şi ordine socială*, Eurosong & Book, Bucureşti, 1998.

Bourdieu, Pierre, „The Forms of Capital”, în Mark Granovetter, Richard Swedberg (eds), *The Sociology of Economic Life*. *Second Edition*., Westriew Press, Boulder, 2001, pp. 96 – 111.

Brucan, Silviu, *The Wasted Generation*: *Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and*

Back, Westriew Press, Boulder, 1993.

Burduja, Sebastián*, între speranţă şi deziluzie*: *Democraţie şi anticorupţie în România postcomunistă*, Editura Curtea Veche, Bucureşti.

2016.

Capital: Săptămânal Economico-Financiar, *Capital Top 300 cei mai bogaţi 300 de români*, Editura Evenimentul şi Capital, Bucureşti.

2017.

Capital: Săptămânal economico-financiar, „Cei mai bogaţi 300 de români". Chelcea, Liviu, „The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices înin a Romanian Village in the 1980's", *Cultural Studies*, nr. 1, 2002, pp. 16 – 43.

Chelcea, Liviu, „Ancestors, Domestic Gropus, and the Socialist State: Housing Nationalization and Restitution in România", *Comparative Studies în Society and History*, vol. 45, nr. 4, 2003, pp. 714 – 740.

Chelcea, Liviu, „, Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă luptă de clasă: colectivizarea într-o comună din Bărăgan", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea*. *Procesul de colectivizare a agriculturii în România*, *1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 426 – 444.

Chelcea, Liviu, „Marginal Groups în Central Places: Centrification, Property Rights, and Post-Socialist Primitive Accumulation (Bucharest, România)", *Social changes and social sustainability în historical urban centres*: *The case of central Europe*, 2006, ediţie de Center for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences.

Chelcea, Liviu; Lăţea, Puiu; Mateescu, Oana, „90 % Off the Books. Corruption and the Informal Economy of Alcohol în România".

Chelcea, Liviu; Mateescu, Oana, *Economia informată în România*: *Pieţe*, *practici sociale şi strânsformări ale statului după 1989*, Paideia, Bucureşti, 2004.

Clemens, Elizabeth; Cook, James, „Politics an Instituţionalism: Expaining Durability and Change",

Annual Review of Sociology, nr. 25, 1995

Coleman, James S.Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1988, pp. S95-S120.

Cunningham, Benjamin, „Effets pervers de la lutte anticorruption en Europe centrale", *Le Monde diplomatique*, aprilie 2018, pp. 20 – 21.

Davidescu, Lucian, „Cât de mare este SRI faţă de serviciile din alte ţări", *România curată*, 29 septembrie 2014, http://www.romaniacurata.ro/cat-de-mare-este-sri-fata-de-serviciile-din-alte-tari/, data accesării 20 august 2018.

Davidescu, Lucian, „Ştiaţi că bugetul SRI e mai mare decât al serviciului secret din Germania?", *România curată*, 6 august 2018, http://www.romaniacurata.ro/stiati-ca-bugetul-sri-e-mai-mare-decatal-serviciului-secret-din-germania/, data accesării 25 august 2018.

Dăianu, Daniel, „Fiscal and Monetary Policy", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004, pp. 391 – 418.

Deacu, Elena, „Teodorovici: Salariul minim trebuie eliminat din sectorul privat, să rămână doar în sectorul public. Dacă pleacă 20% din funcţionari, nu le-ai simţi lipsa", *Adevărul*, 3 august 2018, https://adevărul.ro/economie/bani/teodorovici-salariul-minim-trebuieeliminat-sectorul-privat-ramana-doar-sectorul-public-pleaca-20 – funcţionari-nu-le-ai-simti-lipsa-i 5 b64 i8 cădf52022 f75 f52285/index.html, data accesării 6 august 2018.

DiMaggio, Paul J.; Powell, Walter W.The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality în Organizational Fields", *American Sociological Review*, vol. 48, nr. 2, 1983, pp. 147 – 160.

DiMaggio, Paul J.; Powell, Walter W.Introduction", în *The New Instituţionalism în Organizaţional Analysis*, The University Of Chicago Press, Chicago, 1991, pp. 1 – 40.

Dobbin, Frank, *Forging Industrial Policy*: *The United*

States, *Britain*, *and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, New York, 1994.

Dobbin, Frank, „Why the economy Reflects the Polity: Early Rail Policy în Britain, France, and the United States", în Mark Granovetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life*. *Second Edition*, Westriew Press, Boulder, 2001, pp. 401 – 425.

Dobrincu, Dorin; Iordachi, Constantin, *Ţărănimea şi puterea*. *Procesul de colectivizare a agriculturii în România*, *1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004.

Eisenstadt, S. N.; Roniger, Luis, *Patrons*, *Clients and Friends*: *Interpersonal Relations and the Structure of Trust în Society*, Cambridge University Press, Cambridge Cambridgeshire; New York, 1984.

Ely, John; Stoica, Cătălin Augustin, „Re-Membering România", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Oxford, 2004, pp. 97 – 114.

Esping-Andersen, GOsta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, 1990.

Eurostat, „PIB per capitala standardul puterii de cumpărare", httpy/appsso. eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = nama lor 2 gdp & Iang = en, data accesării 6 august 2018.

Eurostat, „Speranţa de viaţa la naştere", http://appsso. Eurostat.ee. Europa. eu/nu-i/show.do? dataset = demo mlexpec & Iang = en, data accesării 8 august 2018.

Eurostat, „Rata mortalităţii infantile", http://appsso. Eurostat.ee. Europa. eu/nu-i/show.do? dataset = demo minţind & Iang = en, data accesării 10 august 2018.

Eurostat, „Raportul cvintilelor de venit S80/S20", http://appsso. Eurostat. ec. Europa.eu/nu-i/show.do? dataset = de din & Iang = en, data accesării 16 august 2018.

Eurostat, „Compensarea salariaţilor ca procent din PIB brut", http:// appsso. eurostat.ec. Europa.eu/nu-

i/show.do? dataset = namq io aici & Iang = en, data accesării 19 august 2018.

Eurostat, „Rata tinerilor cu vârste între 15 şi 24 de ani care nu se află cuprinşi în nicio formă de educaţie şi nici nu lucrează (NEET)”, http://appsso. Eurostat.ec. Europa.eu/nu-i/submitview Table Action.do, data accesării 9 august 2018.

Evans, Peter, *Embedded Autonomy*: *States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

Eyal, Gil; Szelenyi, Ivan; Thwnsley, Eleanor, *Making Capitalism without Capitalists*: *The New Ruling Elites în Eastern Europe*, Verso, London! 998

Farrow, Ronnan, *War on Peace*: *The end of Diplomacy and the Decline of American Influence*, W.W. Norton & Company, Inc., New York.

2018.

Feige, Edgar, „Underground Activity and Instituţional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior în Transition Economies”, în Joan M. Nelson, Charles Tilly, Lee Walker (eds), *Transforming Post-communist Political Economies*, National Academy Press, Washington, D.C., 1997, pp. 21 – 34.

Fish, Steven M.The Determinants of Economic Reform in the Postlommunist World”, *East European Politics and Societies*, vol. 12, nr. 1, 1998, pp. 31 – 78.

Fitzpatrick, Sheila, *Stalin’s Peasants*: *Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

Fligstein, Neil, „The eeconomic Sociology of the Transitions from Socialism”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1074 – 1081.

Fligstein, Neil, „Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions”, *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 4, 1996, PP656 – 673.

Florescu, Gheorghe, *Confesiunile unui Cafegiu*, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Frydman, Roman; Murphy, Kenneth; Rapaczyński,

Andrejz, *Capitalism with a Comrade's Face*, Central European University Press, New York, 1998.

Frye, Timothy, „The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World", *World Politics*, vol. 54, 2002, pp. 308 – 337

Fukuyama, Francis, *Trust*: *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London, 1995.

Fundaţia Friedrich Ebert – România, „Monitor Social: Riscul de sărăcie înainte şi după transferurile sociale", https://monitorsocial.ro/ indicator/riscul-de-saracie-înainte-şi-dupa-transferurile-sociale2016/, data accesării 17 martie 2017.

Gabanyi, Anneli Ute, „The New Business Elite: From Nomenklatura to Oligarchy", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economy*, *and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004, pp. 353 – 372.

Ganev, Venelin, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", *Comparative Studies în Society and History*, vol. 51, nr. 3, 2009, pp. 648 – 674.

Ganev, Venelin, *Preving on the State*: *The Transformation of Postcommunist Bulgaria.*, Cornell University Press, Ithaca, 2007.

Georgescu, Florin, „Conţinutul şi calitatea politicii fiscale în pas cu evoluţia şi obiectivele societăţii româneşti", http://www.opiniibnr.ro/ index.php/politica-monetara/236-continutul-şi-calitatea-politiciifiscale-in-pas-cu-evolutia-şi-obiectivele-societatii-româneşti, data accesării 25 decembrie 2017.

Georgescu, Vlad, *Istoria românilor*: *de la origini până în zilele noastre*, Humanitas, Bucureşti, 1992.

Gerber, Theodore P.Membership Benefits or Selection Efects? Why Former Communist Party Members Do Better în Post-Soviet Russia", *Social Science Research*, vol. 29, nr. 1, 1 martie 2000, pp. 25 – 50.

Gerber, Theodore P, „Paths to Succes: Individual and Regional Determinants of Self-Employment Entry în Post-Communist Russia", *Internaţi onal Journal of Sociology*, vol. 31, nr. 2, 2001, pp. 3 – 37.

Gerschenkron, Alexander, *Economic Backwardness în Historical Perspective*: *A Book of Essays*, Belknap Press of Harvard University, Cambridge, 1962.

Glaeser, Edward, „The Formation of Social Capital", http://www.oecd.org/inovation/research/1824983. pdf.

Glaeser, Edward; Laibson, David; Sacerdote, Bruce, „The eeconomic Approach to Social Capital", http://www.nber.org/papers/w7728.

Goina, Călin, „. Ce poţi face azi nu lăsa pe mâine: cazul colhozuluimodel GAC «Viaţa Nouă» Sântana", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 368 – 392.

Goldblatt, David; Noian, Daniel, „Viktor Orbăn's reckless football obsession", *The Guardian*, ianuarie 2018, https://www.theguardian.com/news/2018/jan/n/viktor-orban-hungary-prime-minister-recklessfootball-obsession.

Gould, Thomas; Guthrie, Douglas; Wank, David, „An Introduction to the Study of Guanxi", în Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank (eds), *Social Connections in China*: *Institutions, Culture, and the Changing Nature of Guanxi*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 3 – 20.

Granovetter, Mark, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, vol. 91, 1985, pp. 481 – 510.

Granovetter, Mark, *Society and Economy*: *Framework and Principles*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017.

Granovetter, Mark, „A Teoretical Agenda for Economic Sociology.", în Mauro Gullien, Randall Collins, Paula England, Marshall Meyer (eds), Russell Sage Foundation, New York, 2002, pp. 35 – 59.

Grodeland, Tse Berit, „Tied Mobs, Yuppies/ Lamb Heads/ and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the czech Republic, Slovenia, Bulgaria, and România", *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. să 2007, pp.

217 – 252.

Grosescu, Raluca, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziţie 1989 – 2000”, *Anuarul Institutului de investigare a crimelor comunismului*, vol. 1, 2006, pp. 229 – 254.

Gross, Peter; Tismăneanu, Vladimir, „The end of Post Communism în România”, *Journal of Democracy*, vol. 16, nr. 1, 2005, PP-146 – 192.

Guthrie, Douglas, „The Declining Significance of Guanxi în China’s Economic Transition”, *The China Quarterly*, 1998, pp. 255 – 282.

Hall, Richard Andrew, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989”, *East European Politics and Societies*, vol. 13, nr. 3, 1999, pp. 501 – 542.

Hankiss, Elemer, *East European Alternatives*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Hanley, Eric, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945 – 1988”, *Social Forces*, vol. 81, 2003, pp. 1073 – 1105.

Hanley, Eric; King, Lawrence; János, István Toth, „The State, International Agencies, and Property Transformation in Postcommunist Hungary”, *American Journal of Sociology*, vol. 108, nr. 1, 2002, pp. 129 – 167.

Hanley, Eric; Yershova, Natasha; Anderson, Richard, „Russia – Old Wine înin a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites, 1983 – 1993”, *Theory and Society*, vol. 24, nr. 5, 1995, pp. 639 – 668.

Harari, Yuval Noah, *Homo Deus*: *Scurtă istorie a viitorului*, traducere de Lucia Popovici, Polirom, Iaşi, 2018.

Hitchins, Keith, *The Romanians*, *1774 – 1866*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Humphrey, Caroline, *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.

Humphrey, Caroline, *Karl Marx Collective*: *Economy*, *Society and Religion în*in a *Siberian Collective Farm*

(*Cambridge Studies în Social and Cultural Anthropology*), Cambridge University Press, Cambridge, Mass.; London, 1983.

Ionescu, Ghiţă, *Communism in Rumania*: *1944 – 1962*, Oxford University Press, London, 1964.

Ionescu-Gură, Nicoleta, „Categoria socială a, chiaburului în concepţia PMR din anii ’50”, *Analele Sighet*, nr. 8: Anii 1954 – 1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului, 2000, pp. 284 – 298.

Iordachi, Constantin, „«Constanţa: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949 – 1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, judeţul Tulcea”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea*. *Procesul de colectivizare a agriculturii în România*, *1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004.

Jepperson, Ronald L.Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Instituţional Differentiation”, *Sociological Theory*, vol. 20, nr. 1, 2002, pp. 61 – 85.

Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*: *The Case of România*, *1944 – 1965*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1971.

Jowitt, Kenneth, *New World Disorder*: *The Leninist Extinction.*, University of California Press, Berkeley, 1992.

Kiedeckel, David, *The Solitude of Collectivism*: *Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Cornell University Press, Cornell, 1993.

King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980.

Kligman, Gail, „Abortion and International Adoption in Post-Ceausescu România”, *Feminist Studies*, vol. 18, nr. 2, 1992, pp. 405 – 419.

Kligman, Gail, *Politica Duplicităţii*, Bucureşti, 2000.

Kligman, Gail; Verdery, Katherine, *Ţărani sub asediu*: *Colectivizarea agriculturii în România* (*1949 – 1962*), traducere de Justina Bandol, Polirom, Iaşi, 2015.

Kligman, Gail; Verdery, Katherine, „România after Ceauşescu: Postlommunist Communism”, în Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe* în *Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1992, pp. 117 – 142.

Konrad, George; Szelenyi, Ivan, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979.

Komai, János, *Economics of Shortage*, Elsevier, New York, 1980.

Kornai, János, *The Socialist Sistem*: *The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 1992.

Lampland, Martha, *The Obiect of Labor*: *Commodifica*tion in *Socialist Hungary*, Chicago University Press, Chicago, 1995.

Lăţea, Puiu, „Cum să câştigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţ arănimea şi puterea*. *Procesul de colectivizare a agriculturii în România*, *1949 – 1962*, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 394 – 411.

Ledeneva, Alena, *Russia's Economy of Favours*: *Blat*, *Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Levy, Robert, *Ana Pauker*: *The rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001.

Li, Bobai, „Manufacturing Meritocracy: Adult Education, Career Mobility, and Elite Transformation in Socialist China”.

Li, Bobai; Walder, Andrew G.Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949 – 1996”, *American Journal of Sociology*, vol. 106, nr. 5, 2001, pp. 1371 – 1408.

Library of Congress, *Country Studies*: *România Area Handbook Studies 1989*, http://memory.loc.gov/frd/ce/rotoc.html.

Lin, Nan, „Local Market Socialism: Local Corporation in Action in Rural China”, *Theory and Society*, vol. 24, nr.

3, 1995, pp. 301 – 354.

Lin, Nan, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001.

Linz, Juan; Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*: *Southern Europe*, *South America*, *and Post-Communist Europe*, The John's Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

M., R.Victor Ponta: 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece erau ştampilate atât pe PSD cât şi pe Mircea Diaconu", *Hotnews.ro*, mai 2014, https://revistapresei. hotnews.ro/stiri-politic-17362229 – victor-ponta-2 oo-ooo-buletine-vot-fost-anulate-deoarece-eraustampilate-atat-psd-cat-mircea-diaconu.htmself, data accesării 25 august 2018.

Malia, Martin, „From under the Rubble, What?", *Problems of Communism*, vol. 41, nr. 1 – 2, 1992, pp. 89 – 106.

Marin, Gaston, *în serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă*, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2000.

Mateescu, Oana, „«Ours is a Bandit State!»: Power and Corruption in România", *Polish Sociological Review*, nr. 4, 2001, pp. 379 – 395.

Mayer, Karl Ulrich; Turna, Nancy Brandon, *Event History Analysis în Life Course Research*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1990 de Melo, Martha; Denzier, Cevdet; Gelb, Alan, „From Plan to Market: Patterns of Transition".

Meyer, John W.; Drori, Gili S.; Yang, Yong Suk, „The Impact of Education and Science on Administrative Rationalization: 1985 – 1995".

Meyer, John W.; Rowan, Brian, „Instituţionalizând Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", American *Journal of Sociology*, nr. 82, 1977.

Mihai, Adelina, „Secretele bugetului: 260.000 de «paznici» consumă 40% din fondul public de salarii. Cum comentaţi?", *Ziarul Financiar*, mai 2010, https://www.zf.ro/eveniment/secretele-bugetului-26 o-

ooode-paznici-consuma-40-din-fondul-public-de-salarii-cum-comentati6125333, data accesării 7 august 2018.

Mihăilescu, Vintilă, „Mineriada albă a domnului Dragnea şi poporul paralel”, *contribuitors.ro*, iunie 2018, http://www.contribuitors.ro/ editorial/mineriada-alba-a-domnului-dragnea-şi-poporul-paralel/, data accesării 15 august 2018.

Miller, Michael E.Secret recordings, posh restaurants, Cuban cigars and intrigue finally câtch up to Polish government”, *The Washington Post*, iunie 2015, https://www.Washingtonpost.com/news/morningmix/wp/2015/06/îi/sex-lies-and-audio-tape-secret-recordings-finallycatch-up-to-polish-government? noredirect = on & utm term =. c04 d5 abbodec.

Moraru, Camelia, „Agricultura dobrogeană şi împărţirea ţăranilor pe criterii de clasă”, *Analele Sighet*, vol. 8: Anii 1954 – 1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului, 2000, pp. 299 – 304.

Mungiu-Pippidi, Alina, „România’s Italian-Style Anticorruption Populism”, *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 3, 2018, pp. 104 – 116.

Mungiu-Pippidi, Alina, *în căutarea bunei guvernări*: *Cum au scăpat alte ţări de corupţie*? Polirom, Iaşi, 2017.

Mungiu-Pippidi, Alina; Althabe, Gerard, *Secera şi buldozerul*: *Scorniceşti şi Nuc*uşoară. *Mecanisme de aservire a ţăranului român*, Polirom, Iaşi, 2002.

Nee, Victor, „The emergence of a Market Society: Changing Mechanisms of Stratification in China”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 908 – 949

Nee, Victor, „A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets în State Socialism”, *American Sociological Review*, vol. 54, nr. 5, 1989, pp. 663 – 681.

Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită*: *memorii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002.

Oberschall, Anthony, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp.

1028 – 1041.

Oprea, Marius, *Moştenitorii Securităţii*, Polirom, Iaşi, 2018.

Paxton, Pamela, „Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment”, *American Journal of Sociology*, vol. 105, nr. 1, 1999, pp. 88 – 127.

Paxton, Pamela, „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relations hip”, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002, pp. 254 – 277.

PCR, *Regulamentul Partidului Comunist Român*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975.

Petrovici, Georgeta, „Iosif Constantin Drăgan a murit la 91 de ani, lăsând în urmă un imperiu financiar de peste 1, 5 miliarde de dolari şi multe controverse”, *Evenimentul Zilei*, 23 august 2008, https:// evz.ro/primul miliardar-roman-isi-ia-secretele-in-groapa-817690.html, data accesării 15 iulie 2018.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation*: *The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 1957.

Pop, Cristian, *Clase sociale în România*: *Metodologia inegalităţilor*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

Portes, Alejandro, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, pp. 1 – 24.

Portes, Alejandro; Landolt, Patricia, „The Downsides of Social Capital”, *American Prospect*, nr. 26, 1996, pp. 18 – 22.

Powell, Walter W.; Smith-Doerr, Laurel, „Networks and Economic Life”, în Neil Smelser, Richard Swedberg (eds), *The Handbook of Economic Sociology*, Russell Sage Foundation, New York, 1994, pp. 368 – 402.

Putnam, Robert, „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy*, nr. 1, 1995, pp. 65 – 78.

Putnam, Robert, *Making Democracy Work*, Princeton

University Press, Princeton, 1993.

Rădăceanu, Lotar; Voinea, Şerban, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, ediţie de Victor Rizescu, Editura Domino, Bucureşti, 2005.

Rădăceanu, Lotar; Voinea, Şerban, „Marxism şi oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism", în *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Editura Domino, Bucureşti, 2005, pp. 5 – 23.

Rizescu, Victor, *Tranziţii discursive: despre agende culturale, istorie intelectuală şi onorabilitate ideologică după comunism*, Editura Corint, Bucureşti, 2012.

Rona-Tas, Akos, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism", American *Journal of Sociology*, vol. 100, nr. 1, 1994, pp. 40 – 69.

Rona-Tas, Akos, *The Great Surprinse of the Small Transformation: The Demise of Communism and the rise of the Private Sector* în *Hungary*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991.

Rona-Tas, Akos; Guseva, Alya, „The Privileges of Past Communist Party Membership în Russia and Endogenous Switching Regression", *Social Science Research*, vol. 30, nr. 4, 1 decembrie 2001, pp. 641 – 652.

Rostaş, Zoltan, *Monografia ca utopie: Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, Bucureşti, 2000.

Rostaş, Zoltan; Momoc, Antonio, *Bişniţari, Descurcăreţi, Supravieţuitori.*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2013.

Sandu, Dumitru, „Drumul antreprenorial: Fără încredere dar cu relaţii", *Sociologie Românească*, nr. 2, 1999, pp. 123 – 142.

Sandu, Dumitru, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, Editura Staff, 1996.

Scott, W. Richard, „Unpacking Instituţional Arguments", în Walter W. Powell, Paul J. DiMaggio (ed.), *The New Instituţionalism* în *Organizaţional Analysis*, Chicago University Press, Chicago, 1991, pp. 143 – 163.

Sellin, Frank, „Democratization in the Shadows: Post-

Communist Patrimonialism", în Henry C. Carey (ed.), *România since 1989*: *Politics*, *Economics*, *and Society*, Lexington Books, Laham, 2004, pp. 180 – 197.

Shafir, Michael, *România*. *Politics*, *Economics*, *and Society*. *Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985.

Smart, Alan, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital", *Cultural Anthropology*, nr. 3, 1993, pp. 388 – 408.

Soare, Popa, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul".

Staar, Richard, *Communist Regimes în Eastern Europe*, Hoover Institution Press, Stanford, 1988.

Staar, Richard, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, Hoover Institution Press, Stanford, 1989.

Stan, Sabina, „Neither commodities nor gifts: Post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare sistem", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, nr. 1, 2012, pp. 65 – 82.

Staniszkis, Jadwiga, „Political Capitalism în Poland", *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991, pp. 127 – 141.

Stark, David, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990, PP35 i-39 a-Stark, David, „Recombinant Property în East European Capitalism", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 993 – 1027.

Stark, David, „Path Dependence and Privatization Strategies în East Central Europe", *East European Politics and Societies*, 1992, pp. 17 – 54.

Stark, David; Bruszt, László, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism. Review symposium.", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, pp. 1129 – 1137.

Stark, David; Bruszt, László, *Post-Socialist Pathways*: *Transforming Politics and Property în East Central Europe*,

Cambridge University Press, Cambridge.

Stoica, Cătălin Augustin, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways în Post-Socialist România”, *East European Politics and Societies*, vol. 18, nr. 2, 1 mai 2004, pp. 236 – 277.

Swedberg, Richard, *Max Weber and the idea of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton, 1998.

Swidler, Ann, „Culture în Action: Symbols and Strategies”, *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 2, 1986, pp. 273 – 286.

Szelenyi, Ivăn, „The Prospecte and Limits of the east European New Class Project: An Autocritical Reflection on the Intellectuals on the Road to Class Power”, *Politics and Society*, vol. 15, nr. 2, 1987, pp. 103 – 144.

Szelenyi, Ivan, „Weber’s Theory of Domination and Post-Comunism Capitalisms”, *Theory and Society*, nr. 45, 2015, pp. 1 – 24.

Szelenyi, Ivan, „Capitalisms after Comunism”, *New Left Review*, nr. 96, 2015, pp. 39 – 52.

Szelenyi, Ivan; Kostello, Eric, „The Market Transition Debate: Toward a Synthesis?”, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1082 – 1096.

Szelenyi, Ivan; Manchin, R; Juhasz, P.; Martin, B, *Socialist Entrepreneurs*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988.

Szelenyi, Szonja, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers’ Party”, *American Sociological Review*, vol. 52, nr. 5, 1987, pp. 559 – 573.

Ştefan, Laurenţiu, *Patterns of Political Elite Recruitment* în *Postlommunist România*, Editura Ziua, Bucharest, România, 2004.

Tismăneanu, Vladimir, „Fraţii gemeni: Despre fascism şi comunism”, *contribuitors.ro*, 19 ianuarie 2011, https://www.hotnews.ro/stiri-opinii8221737-fratii-gemeni-despre-fascism-comunism.htm, data accesării 9 septembrie 2018.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, Bucureşti, 1995

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate*: *O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventing Politics*: *Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, New York, 1992.

Tismăneanu, Vladimir, *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu – Despre communism*, *postcomunism*, *democraţie*, Editura Enciclopedică, 2004.

Tismăneanu, Vladimir, „întâlnirile mele cu Nicu", *Radio Europa Liberă*, 1 august 2018, httpsy/www.europalibera.org/a/întâlnirile-mele-cunicu/29398305.html.

Tolontan, Cătălin; Neag, Mirela; Luţac, Răzvan, „Investigaţia GSP în dosarul dezinfectanţilor diluaţi Hexi Pharma, neregulile din sistemul medical românesc şi cazul «Colectiv»", *Tolo.ro*, 2017 2016, Bucureşti, http://www.tolo.ro/2016/09/13/scandalul-dezinfectanţilordiluati-toate-partile-investigatiei-hexi-phanna/.

Transparency International, *Press Release*: *The Year* 2000 *Corruption Perception Indexes*, 2000, http://www.transparency.org/ cpi/2000/ cpi2.000.html.

Tucker, Robert C., *The Marxian Revolutionary Ideea*, Norton, New York, 1969

Turner, Ralph, „Sponsored and Contest Mobility in the School Sistem", în Thomas Shapiro (ed.), *Great Divides*: *Readings în Social Inequality in the United States*, Mayfield Publishing Company, Mountain View, 1998, pp. 74 – 79.

Uslaner, Eric, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", în Joseph D. Lewandowski, Milan Znoj (eds), *Trust and Transitions*: *Social Capital în*in a *Changing World*, Cambridge Scholars Press, Newcastle upon Tyne, 2008, pp. 3 – 28.

Uslaner, Eric; Bădescu, Gabriel, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London, 2003.

Verdery, Katherine, „Seeing like a mayor: Or, how local officials obstructed Romanian land restitution", *Ethnography*, vol. 3, nr. 1, 2002, pp. 5 – 33.

Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.

Verdery, Katherine, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.", Bucharest, România, 2018.

Verdery, Katherine, *What Was Socialism, and What Comes Next1*? Princeton University Press, Princeton, N.J. 1996.

Verdery, Katherine, *The Vanishing Hectare*: *Property and Value în Postsocialist Transylvania*, 1 edition, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

Vinea, Ana, *Anii '80 şi bucureştenii*, Paideia, Bucureşti, 2003.

Vişan, Andrei, „Fata unuia dintre şefii Dedeman numită la conducerea transportatorului naţional de petrol", *Evenimentul Zilei*, 24 august 2018, https://evz.ro/fata-dedeman-de-24-de-ani.html, data accesării 28 august 2018.

Voicu, Bogdan, „Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage în determining involvement în associations", *VOLUNTAS*: *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 25, nr. 3, 2014, pp. 612 – 635.

Voicu, Bogdan, *Penuria* Pseudo*Modernă a Postcomunismului Românesc* (2 volume), Editura Expert Project, Iaşi, 2005.

Walder, Andrew G.Organized Dependency and Cultures of Authority în Chinese Industry", *The Journal of Aslan Studies*, vol. 43, nr. 1, 1983, PP51 78

Walder, Andrew G.The Political Dimension of Social Mobility în Communist States: Reflections on the Soviet Union and China", *Research în Political Sociology*, nr. 1,

1985, pp. 101 – 117.

Walder, Andrew G.Career Mobility and the Communist Political Order", *American Sociological Review*, vol. 60, nr. 3, 1995, pp. 309 – 328.

Walder, Andrew G.Markets and Inequality în Transitional Economies: Toward Testable Theories", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1060 – 1073.

Walder, Andrew G., *Communist Neo-Tradiţionalism*: *Work and Authority în Chinese Industry*, îşi Edition edition, University of California Press, Berkeley, Calif., 1988.

Walder, Andrew G.; Li, Bobai; Treiman, Donald J.Politics and Life Chances înin a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996", *American Sociological Review*, vol. 65, nr. 2, 2000, pp. 191 – 209.

Walder, Andrew G.Markets and Income Inequalities în Rural China: Political Advantage în an Expanding Economy", American *Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002, pp. 231 – 253.

Walder, Andrew G.Property Rights and Stratification in Socialist Redistributive Economies", *American Sociological Review*, vol. 57, nr. 4, 1992, pp. 5 a4 – 539

Walder, Andrew G.Elite Opportunity în Transitional Economies", *American Sociological Review*, vol. 68, nr. 6, 2003, pp. 899 – 916.

Walder, Andrew G.Privatization and Elite Mobility: Rural China.

Wank, David, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency în Urban China", în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform în China*, Stanford University Press, Stanford, 1999, pp. 248 – 276.

Wank, David, *Commodifying Communism*: *Business, Trust and Politics în*in a *Chinese City*, Cambridge University Press, New York, 1999.

Weber, Max, *Economy and Society*: *An Outline of Interpreţive Sociology*, ediţie de Guenther Roth, Claus

Wittich, Bedminster Press, New York, 1968.

Wedel, Janine, *The Private Poland*, Facts on File Books, New York, 1986.

Wiesel, Elie; Tuvia, Friling; Ioanid, Radu; Ionescu, Mihail E., *Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România – Raport Final*, Polirom, Iaşi, 2004.

Wolchik, Sharon L.; Meyer, Alfred G.Women in Romanian Politics: Elena Ceauşescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", în *Women*, *State*, *and Party în Eastern Europe*, Duke University Press, Durham, 1985, pp. 121 – 137.

Wong, Raymond SinKwok, „The Social Composition of the czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980's", *Social Forces*, vol. 75, nr. 1, 1996, pp. 61 – 89.

Woolcock, Michael, „Social Capital and Economic Development: Toward a Teoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, nr. 27, 1998, pp. 165 – 188.

World Bank, *Transition*: *The First Ten Years*. *Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C., 2002.

Zafiu, Rodica, „Păcatele limbii: Blaturi", *România literară*, nr. 2, 2009, http://www.romlit.ro/blaturi.

Zeletin, Ştefan, *Burghezia română*: *originea şi rolul ei istoric*, Humanitas, Bucureşti, 1991.

— Un „negaţionist selectiv" al Holocaustului din România şi autor al unor incredibile explicaţii cu rol justificativ pentru politicile criminale ale lui Hitler, I.C. Drăgan s-a bucurat la începutul anilor '90 de trecere

* în sat, circula o istorioară potrivit căreia unchiul meu a reuşit, totuşi, să se răzbune, în felul lui, pe autorităţi. Prin anii '80, când devenise un soi de bufon local ce „făcea panaramă" pe uliţele satului, moş G. — cum i se spunea acum – păzea recolta sau uneori vacile CAP-ului. Atunci ar fi a găsit în câmp, îngropată, o puşcă din al Doilea Război Mondial. Arma nu era funcţională; din ea mai rămăseseră întregi doar ţeava şi patul. Moş G. a

început să patruleze ţanţoş pe tarlale şi a fost văzut de nişte localnici, care, ştiind că omul are „probleme cu nervii”, l-au alertat pe şeful postului de miliţie. Într-un final, şeful de post l-a găsit pe moş G. pe câmp, dar acesta din urmă nu l-a lăsat să se apropie de el. Dacă ar fi făcut-o, şeful de post şi-ar fi dat seama că puşca e mai degrabă un obiect de recuzită şi nicidecum o armă funcţională. Moş G. ar fi îndreptat aşa-zisa puşcă spre miliţian şi i-a ordonat să se culce la pământ. Potrivit sătenilor, moş G. ar fi făcut apoi instrucţie cu şeful de post alternând comenzile „Culcat!”, „Salt înainte!”, „Aviaţie inamică!” cu cele de pas de defilare şi „Fuga marş!” până în sat pe o distanţă de circa 2 km, sub un soare năucitor. De aici, versiunile poveştii diferă. Potrivit unei versiuni, în sat şeful de post ar fi reuşit să-l imobilizeze pe moş G. şi l-ar fi dus la postul de miliţie, unde i-ar fi administrat o bătaie groaznică. Potrivit unei alte versiuni, după ce au intrat în sat, moş G. s-a dus acasă şi

— Egon Balaş, *Will to Freedom*: *A Perilous Journey Through Fascism and Communism*, Syracuse University Press, Syracuse, 2000, p. 169. Egon Balaş este relativ necunoscut publicului larg din ţară, cu toate că volumul său de memorii a fost tradus şi în limba română. A fost atras de ideile comuniste în anii celui de-al Doilea Război Mondial şi a activat în reţeaua ilegală a Partidului Comunist maghiar în Translivania (la Cluj). Aproape întreaga familie i-a murit în lagărele de concentrare naziste; închis de câteva ori, a reuşit să evite aproape miraculos deportarea în lagăr în 1944. După 1948, a fost cooptat de noul regim şi a lucrat îndeaproape cu Ana Pauker. După căderea în dizgraţie a acesteia, a fost închis de foştii camarazi. Deţinător al unui doctorat în economie, după

Note: a Comparaţia se face cu persoanele de sex feminin din subeşantion. b Comparaţia se face cu rezidenţii din mediul rural. e Comparaţia se face cu absolvenţii de liceu (sau postliceală). d Comparaţia se face cu respondenţii care înainte de 1989 nu au fost membri ai

PCR.e Categoria se face cu respondenţii pentru care lipsesc informaţii cu privire la ocupaţia avută în 1989 (nu au răspuns sau nu au vrut să răspundă). f Comparaţia de face cu respondenţii care erau activi pe piaţa muncii în 2010.

— Rezultatele unor analize pe care nu le-am prezentat în acest capitol indică faptul că, prin comparaţie cu respondenţii care nu au fost membri

* în ciuda acestor conflicte, atunci când se pune problema supravieţuirii politice, PSD şi PNL adoptă aceleaşi poziţii, cum a fost cazul stabilirii de către cele două partide a unor alianţe cu organizaţia Coaliţia

— Note pentru TABELUL A1.2: Cifrele reprezintă coeficienţi de regresie nestandardizaţi; abaterile standard ale acestora sunt în paranteze.

t pe O, 10; * * pe 0,05; „pe 0,01; * * * pe 0,001

a Efectele statistice se compară cu grupul femeilor.

b Efectele statistice se compară cu respondenţii născuţi între 1941 şi 1971.

e Efectele statistice se compară cu grupul respondenţilor care sunt absolvenţi de şcoală profesională.

d Efectele statistice se compară cu persoanele ai căror taţi erau agricultori/ţărani. e Efectele statistice se compară cu respondenţii care nu au fost membri PCR. f Efectele statistice se compară cu respondenţii de etnie română.